

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Kęstutis Kirtiklis

**KOMUNIKACIJOS SAMPRATA ŐIUOLAIKINĖJE
FILOSOFIJOJE**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filosofija (01 H)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2005–2009 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas

**prof. dr. (HP) Marius Povilas Šaulauskas (Vilniaus universitetas,
humanitariniai mokslai, filosofija – 01 H)**

Konsultantas

**prof. dr. (HP) Algimantas Valantiejus (Vilniaus universitetas,
socialiniai mokslai, sociologija – 05 S)**

TURINYS

Įvadas	4
I. Kontroversijos dėl komunikacijos sampratos genezė.	10
I.1 Kas yra komunikacijos filosofija?	10
I.2 Komunikacijos samprata XX a. komunikacijos teorijose ir komunikacijos filosofijoje	17
II. Trijų komunikacijos sampratų kontroversija šiuolaikinėje filosofijoje.	33
II.1 Realistinė komunikacijos samprata.	33
II.2 Interpretacine komunikacijos samprata.	44
II.3 Kritinė komunikacijos samprata	60
III. Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos demarkacijos klausimas	84
III.1 Universalios komunikacijos teorijos paieškos ir komunikacijos filosofija	84
III.2 Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos santykis	105
Išvados	117
Literatūra	119

Ivadas

Ši disertacija skirta kontroversijos dėl komunikacijos sampratos šiuolaikinėje filosofijoje, vykusios antrojoje XX antrojoje pusėje ir tebesitęsiančioje ir šiomis dienomis, analizei.

Darbo aktualumas. Komunikacijos filosofija – nesena filosofijos kryptis, savo amžių skaičiuojanti nuo XX a. vidurio. Šiandien, vis sparčiau plėtojantis masinės komunikacijos priemonėms, vis didėjant jų reikšmei visose šiuolaikinio bendrabūvio sferose – kultūroje, ekonomikoje, politikoje – komunikacijos pokyčiai ir plėtra tampa vis aktualesni ne tik kaip socialinių mokslų tyrimų objektai, bet ir kaip filosofinės refleksijos tema. Antra vertus, komunikaciją tiriantys mokslai taip pat ieško filosofinių savųjų metodologijų ir konceptualinio aparato pagrindų, o komunikacijos filosofija šį poreikį atliepia.

Komunikacijos filosofijos svarbą bei stiprėjančią jos, kaip atskiros disciplinos savivoką, liudija ir institucinė komunikacijos filosofijos padėtis: filosofinei komunikacijos problematikai skirti kursai įtraukiami į komunikacijos tyrimams skirtas universitetines socialinių ir humanitarinių programas, steigiami komunikacijos filosofijos universitetiniai padaliniai, kuriamos studijų programos. Tarptautinėje komunikacijos tyrimų asociacijoje ICA (*International Communication Association*) veikia komunikacijos filosofijos sekcija, jos leidžiamuose žurnaluose *Journal of Communication*, *Communication Theory* ir kituose nuolat pasirodo straipsnių, skirtų bendrai komunikacijos filosofijos problematikai ir konkrečiai komunikacijos sampratai šiuolaikinėje filosofijoje. Komunikacijos filosofiją esant svarbia tema Europos filosofijoje nurodo tas faktas, jog 2006 m. spalio mėnesį Europos komunikacijos tyrimų ir edukacijos asociacijoje – ECREA (*European Communication Research and Education Association*) buvo įkurta komunikacijos filosofijos sekcija, nuo 2007-ųjų lapkričio pradėjusi rengti kas

dvimetes komunikacijos filosofijos konferencijas, o nuo 2009-ųjų vasario leisti išskirtinai komunikacijos filosofijai skirtą žurnalą *Empedocles*.

Ši stiprėjanti komunikacijos filosofijos disciplininė savivoka ir institucinis įsitvirtinimas nurodo į jos gvildenamų problemų aktualumą. Svarbiausioji komunikacijos filosofijos problema, kurią nurodo ir pats krypties pavadinimas, yra komunikacijos samprata. Šiuolaikinėse diskusijose, skirtose šiai problemai, skirtingos komunikacijos sampratos formuluojamos atsižvelgiant į šiuolaikinės komunikacijos teorizavimo praktikas ar „komunikacijos“ sąvokos raidą idėjų istorijos požiūriu. Tačiau nekreipiamas dėmesys į komunikacijos sampratų priklausomybę nuo bendresnių jas pagrindžiančių filosofinių pozicijų, į komunikacijos sampratų sąsajas su epistemologine bei aksiologine problematika. Tad šiame darbe skirtingos komunikacijos sampratos būtų ir analizuojamos atsižvelgiant į jas pagrindžiančias platesnes filosofines pozicijas bei lokalizuojant jas šiuolaikinių socialinių mokslų filosofijos diskusijose.

Iš tokio šiandienei komunikacijos filosofijai ir komunikacijos teorijai nebūdingo požiūrio plaukia ir mokslinis šio darbo naujumas. Disertacijoje siūlomos trys komunikacijos tyrimų prieigos (realistinė interpretacinė ir kritinė), nors ir nėra visiškai naujiena komunikacijos teorijoje ir komunikacijos filosofijoje (plg. Craig 1989; Pietilä 2005), tačiau šių prieigų pagrindimas atitinkamomis komunikacijos sampratomis iki šiol nebuvo nuosekliai pagrįstas. Taip pat nebuvo išsamiai analizuoti šių sampratų tarpusavio santykiai, jų santykis su komunikacijos teorijomis ar su platesniu filosofijos kontekstu.

Problemos ištirtumas. Kaip minėta, komunikacijos samprata – aktuali šiuolaikinės komunikacijos filosofijos ir komunikacijos teorijos problema, dėl kurios aktyviai diskutuojama mokslinėse konferencijose ir šiai temai skirtose publikacijose, tačiau galutinio sutarimo nesama. Šių diskusijų atstovai yra dalytini į dvi grupes: vieni iš jų gina pasirinktąją komunikacijos sampratą, antrieji greta savo ginamos koncepcijos siekia pateikti ir bendrą kontroversijos būklės vertinimą. Pirmojoje autorių grupėje minėtini Jameso W. Carey (2009), Jürgeno Habermaso (1972, 1994, 1995a, 1995b), Stuardo Hallo (1989, 2001), Josefo Pilotta ir Algio Mickūno (1990), Wilburo Schrammo (1972) darbai.

Antrojoje grupėje svarbūs Jameso A. Andersono (Anderson 1996; Anderson & Baym 2004), Denniso Mumby (1997), Johno Durhamo Peterso (1986, 2004), Gary Radfordo (2005) ir ypač Roberto T. Craigo (Craig 1999, 2007; Craig & Muller 2007) darbai.

Lietuvoje komunikacijos sampratos analizei skirtų darbų nėra parašyta. Platesnei metodologinei komunikacijos tyrimų problematikai skirtų darbų yra paskelbę Marius Povilas Šaulauskas (2000c, 2003a, 2003b), Arūnas Augustinaitis (1997), Vytautas Michelkevičius (2006). Komunikacijos filosofijos šakos – medijų filosofijos istorinės raidos apžvalgų yra paskelbę Tomas Sodeika (2007, 2009). Savo ruožtu, darbų, lokalizuotinių platesniame komunikacijos filosofijos problematikos lauke, yra paskelbę ir daugiau Lietuvos filosofų: Arvydas Šliogeris (2005a, 2005b), Arūnas Sverdiolas (2006), Nerijus Milerius (2007), Gintautas Mažeikis (2006) bei jau minėtieji M. P. Šaulauskas (2000a, 2000b) ir T. Sodeika (2001, 2004a, 2004b).

Tyrimo tikslai. Pirma, disertacijoje siekiama rekonstruoti šiuolaikinės komunikacijos sampratas komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos priešstatos perspektyvoje.

Antra, atskleisti pagrindinių šiuolaikinėje filosofijoje formuluojamų komunikacijos sampratų genezę, skiriamuosius bruožus, eksplikuoti teorines jų prielaidas bei implikacijas teorinėms komunikacijos studijoms.

Trečia, įvertinti universalesnės/vieningesnės komunikacijos teorijos paieškas šiuolaikiniuose komunikacijos moksluose bei tolimesnes tokios teorijos kūrimo perspektyvas.

Ginami teiginiai.

1. Priešingai nei tvirtina šiuo metu populiarī pozicija, kildinanti filosofinius komunikacijos apmąstymus iš Platono tekstų (Peters 2004; Craig & Muller 2007; Margreiter 2007), filosofinė kontroversija dėl komunikacijos sampratos susiformavo XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje komunikacijos teorijai ir komunikacijos filosofijai siekiant suformuoti specifinį komunikacijos tyrimų sąvokinį aparatą ir metodologinius pagrindus.

2. Šiuolaikinės komunikacijos teorijos remiasi viena iš trijų – realistine, interpretacine ar kritine – filosofinių komunikacijos sampratų. Šios sampratos skirtingai nusako komunikacijos metu perteikiamų prasių pobūdį, jų siuntėjus bei gavėjus, kanalą, kuriuo siunčiami pranešimai, ir komunikacijos efektyvumo vertinimo kriterijus.

A. Pagal realistinę sampratą, komunikacija yra procesas, kurio metu siuntėjas perduoda gavėjui nuo jų abiejų nepriklausomai egzistuojantį pranešimą. Perduodamas pranešimas komunikacijos kanale yra veikiamas jį iškraipantių triukšmų, tad sėkmingos komunikacijos kriterijumi laikomas adekvatus pranešimo supratimas.

B. Pagal interpretacinę sampratą, komunikacija yra pranešimų interpretavimas, kuriuo remdamiesi komunikacinės bendruomenės nariai kuria prasmes. Siuntėjo/gavėjo perskyra nėra svarbi, nes komunikacijoje dalyvauja visa komunikacinė bendruomenė, o pranešimą iškraipantys triukšmai laikomi sudėtine kanalo dalimi. Sėkmingos komunikacijos atveju judama *hermeneutiniu* ratu: komunikacijos bendruomenė kuria pranešimų prasmes, o prasmės kuria komunikacinę bendruomenę.

C. Pagal kritinę sampratą, komunikacija yra veiksmas, kurio metu kuriamos bendros prasmės bei priešinamasi siekiamas šias prasmes pajungti atskirų komunikacijos dalyvių interesams. Komunikacijos dalyviai yra visa komunikacinė bendruomenė, tačiau galią turintys jos nariai yra linkę dominuoti komunikacijos kanale ir primesti likusiai bendruomenei savo prasmes. Komunikacija yra sėkminga tuomet, kai kritinės refleksijos pagalba šie komunikacijos iškraipymai yra demaskuojami ir nuo jų yra emancipuojamasi.

3. Komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija yra demarkuotinos, nes veikia skirtinguose bendrumo/abstraktumo lygmenyse ir, atitinkamai, siekia skirtingų tikslų: komunikacijos filosofija orientuojasi į grynai teorinį komunikacijos principų ir komunikacijos teorijų metodologinių pagrindų formulavimą; gi komunikacijos teorijos, remdamosi tais principais ir empiriniais duomenimis, siekia aiškinti konkrečius komunikacijos atvejus.

Metodas. Darbe naudojami metodai, padedantys atskleisti tiek kiekvienos komunikacijos sampratos unikalumą kitų atžvilgiu, tiek ir kiekvienos iš jų susietumą su platesne filosofine tradicija. Tyrime atliekama lyginamoji sinchroninė ir diachroninė šiuolaikinių komunikacijos sampratų analizė bei jų pagrindinių metodologinių prielaidų rekonstrukcija, pasitelkiant klasikinių ir šiuolaikinių komunikacijos teoretikų ir filosofų naudotus metodus.

Trys svarbiausios šiuolaikinės komunikacijos sampratos rekonstruojamos ir lyginamos remiantis klasikiniu Haroldo Lasswello pasiūlytu komunikacijos procesų tyrimo metodu (vadinamąja *Lasswello formulė*), tvirtinančiu, jog komunikaciją charakterizuoja atsakymai į klausimus „kas, ką sako, koku kanalu, kam, kaip efektyviai“ (Lasswell 1972: 84). Pagal šią formulę realistinė, interpretacinė ir kritinė komunikacijos sampratos apibrėžiamos remiantis komunikacijos dalyvių, pranešimų turinio bei prasmės, komunikacijos kanalo ir komunikacijos efektyvumo (sėkmingumo) kriterijais. Nors ir perimta iš realistine komunikacijos samprata grįstos teorijos, *Lasswello formulė*, kaip šiame darbe atliekamo tyrimo metodas, nesiejama su jokia konkrečia komunikacijos samprata ar su konkrečiais komunikacijos tyrimais, ji netaikoma tuo tikslu, kuriuo buvo suformuluota – kaip patogus būdas aprašyti konkretų komunikacijos aktą. *Lasswello formulė* naudojama ne kaip tiesioginis komunikacijos akto tyrimo metodas, bet kaip euristinė priemonė komunikacijos proceso sudedamiesiems komponentams nusakyti, kaip formuluotė, kurioje nurodomi būtini bet kokios komunikacijos sampratos bruožai – dalyviai, pranešimo prasmė, kanalas ir padariniai.

Skirtingas sampratas pagrindžiančios bendresnės komunikacijos filosofijos pozicijos rekonstruojamos remiantis Jameso A. Andersono (Anderson 1996; Anderson & Baym 2004) pasiūlytais epistemologiniais – jų analitiškumo ir empiriškumo bei fundamentizmo ir refleksyvumo – kriterijais. Platesniame socialinių mokslų filosofijos kontekste šios komunikacijos filosofijos pozicijos lokalizuojamos remiantis jų atitikimu Bryano Fay ir J. Donaldo Moono (Fay & Moon 1994) bei Davido Braybrooke'o (Braybrooke

1987) išskirtoms trimis – natūralistinei, humanistinei/interpretacinei ir kritinei – socialinių mokslų filosofijos prieigoms.

Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos demarkacija atliekama remiantis Stefano Weberio pasiūlytais keturiais skirtingais komunikacijos teoretizavimo lygmenimis – paradigmu, aukšto abstrakcijos lygmens teorijų, bazinių teorijų ir vidutinio lygmens teorijų (Weber 2003).

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys ir išvados. Pirmojoje dalyje pristatoma komunikacijos filosofija, skirtingos jos sampratos, pateikiama komunikacijos filosofijos raidos bei joje vykusių diskusijų dėl komunikacijos sampratos istorinė apžvalga. Antrojoje dalyje pateikiama trijų svarbiausiųjų šiuolaikinių komunikacijos sampratų (realistinės, interpretacinės ir kritinės) analizė. Didžiausias dėmesys skiriamas jų filosofinių pagrindų bei *Lasswello formulės* siūlomų komunikacijos proceso sudedamųjų komponentų skirtumų atskleidimui. Trečiojoje dalyje apžvelgiamos šiuolaikinėse komunikacijos teorijose vykstančios vieningesnės/universalesnės komunikacijos teorijos paieškos ir nesėkmės, kylančios iš demarkacijos tarp komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos nebuvimo, analizuojamas asimetriškas komunikacijos filosofijos ir komunikacijos teorijos santykis.

I. Kontroversijos dėl komunikacijos sampratos genezė

I.1 Kas yra komunikacijos filosofija?

Pastaruosius tris dešimtmečius komunikacijos tyrimai yra viena iš sparčiausiai besiplėtojančių socialinių-humanitarinių mokslų sričių. Nuo jų neatsilieka ir komunikacijos filosofija. Nors komunikacijos problematika jau pirmoje XX a. pusėje susilaukė filosofų dėmesio (Peters 2004: 18), tačiau tik XX–XXI amžių sandūroje filosofai galutinai ėmėsi suteikti „komunikacijos“ sąvokai filosofinius pagrindus (Robillard 2007: 245). Tokio filosofų dėmesio komunikacijai sustiprėjimo išraiška – tiek komunikacijos analizei skirto diskurso plėtotė (gausėjantys straipsniai, knygos, pranešimai mokslinėse konferencijose), tiek ir naujojo diskurso institucionalizacija, nuo universitetuose atsirandančių komunikacijos filosofijai skirtų tyrimų centrų ir studijų programų iki didžiosiose komunikacijos tyrimų asociacijose, tokiose kaip TKA – Tarptautinė komunikacijos asociacija (*International Communication Association, ICA*) ir EKTEA – Europos komunikacijos tyrimų ir edukacijos asociacija (*European Communication Research and Education Association, ECREA*), kuriamų komunikacijos filosofijai skirtų sekcijų. Šiedvi tendencijos (diskurso plėtra ir ypač institucionalizacija) reikalauja apibrėžti komunikacijos filosofijos sampratą, tiek lokalizuoti ją pačios filosofijos tradicijoje ir problematikoje, tiek nustatyti jos santykį su komunikacijos mokslais bei platesniu socialinių mokslų kontekstu.

Kaip ir su kitomis šiuo metu besivystančiomis daugiadalykinėmis ar tarpdalykinėmis tyrimų sritimis (tokiomis kaip lyčių tyrimai, miesto tyrimai, kino tyrimai, regionų tyrimai ir t. t.) filosofijos santykis su komunikacijos mokslais yra sudėtingas. Viena vertus, „tradicinė“ filosofija į šias naujas sritis žiūri atsargiai, dažnai nurodydama, jog naujam diskursui būdingos senos

filosofinės problemos, kurių senumo ir sprendimo tradicijos nepastebi pernelyg vien tik į savo diskursus įsitraukę naujų tyrimų sričių kūrėjai, tad ir kalbos apie naujas, neklasikines čia kylančias problemas yra gerokai per ankstyvos. Oponentai, savo ruožtu, kaltina filosofus nepakankamu naujojo diskurso specifikos išmanymu (taip, pvz., yra kino tyrimų srityje – žr. Milerius 2007: 99). Antra vertus, daugelį išties filosofinių šių sričių problemų iškelia ne profesionalūs filosofai, bet šiose srityse dirbantys tyrėjai. Nepaisant tam tikro diletantizmo, produktyvioji šio neprofesionalumo pusė yra ta, kad filosofija priverčiama iš naujo kelti klausimus, į kuriuos ji jau tariasi radusi atsakymus (Milerius 2007: 103), ar atkreipti dėmesį į vienos ar kitos filosofinės problemos specifika jai atsidūrus naujoje aplinkoje. Tad ir komunikacijos filosofinė problematika yra analizuojama itin gausaus būrio įvairių sričių specialistų – profesionalių filosofų, komunikacijos teoretikų, medijų tyrimų atstovų, komunikacijos sociologų ir psichologų, inžinierių, žurnalistikos, viešųjų ryšių ir reklamos tyrinėtojų ir kt., kuriems rūpi komunikacijos tyrimų filosofiniai pagrindai, paties komunikacijos reiškinių filosofiniai apmąstymai.

TKA komunikacijos filosofijos sekcija sau rūpimą problematiką apibrėžia kaip prielaidų, kurias komunikacijos tyrinėtojai laiko savaime suprantamomis, tyrimą: „komunikacijos filosofija domisi persipynusiais teoriniais, analitiniais ir politiniais klausimais, komunikacijos tyrimuose dažnai laikomais savaime suprantamais“ (ICA Philosophy of Communication Division 2009). Nors toks labai bendras apibrėžimas ir nusako komunikacijos filosofijos santykį su komunikacijos tyrimų tradicija, tačiau nespecifikuoja jos padėties platesnės filosofinės tradicijos kontekste.

2006-ųjų spalį įkurtos EKTEA komunikacijos filosofijos sekcijos dokumentuose komunikacijos filosofija apibūdinama išsamiau. Čia ji suprantama dvejopai: „(1) kaip komunikacijos teorijų ir komunikacijos tyrimų metodologinis pagrindas ir (2) kaip filosofijos šaka, apmąstanti komunikacijos reikšmę žmogaus egzistencijoje“ (ECREA Philosophy of Communication

Section 2007)¹. Tokia komunikacijos filosofijos apibrėžtis kažin ar pretenduoja į išsamumą bei preciziškumą, veikia ji teikia tik bendro pobūdžio gaires besiformuojančiam komunikacijos filosofijos laukui nusakyti. Idealiu atveju šiedu komunikacijos filosofijos aspektai turėtų sutapti atskirai paimtoje filosofinėje koncepcijoje, tačiau faktiškai dvilypis apibrėžimas nurodo tiek į egzistuojančias dvi komunikacijos mokslų sampratas, angloamerikietiškąją bei kontinentinę-europietiškąją (Michelkevičius 2006: 135), tiek į filosofinėje tradicijoje egzistuojančią analitikos-hermeneutikos kontroversiją (Šaulauskas 2005). Tačiau dvi komunikacijos filosofijos sampratos nieku būdu nėra atskirtos griežtos distinkcijos, neperžengiamo pertrūkio – veikia konkrečios komunikacijos filosofijos koncepcijos yra labiau linkusios orientuotis į vieną iš dviejų komunikacijos filosofijos sampratų, nors kita prasme suvokta komunikacijos filosofija nėra atmetama.

1. Komunikacijos filosofija kaip filosofijos šaka, apmąstanti komunikacijos reikšmę žmogaus egzistencijoje. Šitaip suprasta komunikacijos filosofija yra labiau sietina su europietiška kontinentine, hermeneutine filosofavimo tradicija. Ji mažiau linkusi ieškoti sąsajų su empiriniais komunikacijos tyrimais, spręsti komunikacijos moksluose kylančias metodologines problemas. Čia komunikacija apmąstoma „ikimoksliniame“ lygmenyje, kaip žmogiškosios egzistencijos savybė. Pagal tai, ar komunikacija akcentuojama esanti „grynos“ egzistencijos ar egzistencijos kultūrinėje terpėje savybe, skirtinos dvi – dialoginė ir medijų komunikacijos filosofijos kryptys.

Pirmoji, dialoginė, kryptis komunikaciją laikė vienu iš (jei ne vieninteliu) pamatinių žmogaus santykių su pasauliu būdų. Šiuolaikiniai šios krypties atstovai savo pozicijos ištakų ieško kontinentinės filosofijos tradicijoje – egzistencinėje ir hermeneutinėje filosofijoje (Peters 2004: 26-27, 30) bei jos

¹ Nors eksplicitiškai to neišsakydamos, daugelis šiuolaikinių komunikacijos teorijų tipologijų, nurodydamos tipologizavimo kriterijus, orientuojasi į vieną iš komunikacijos filosofijos sampratų. Pvz., Dennisas Mumby (Mumby 1997), Jamesas A. Andersonas (Anderson 1996) ar Andersonas ir Geoffrey Baymas (Anderson & Baym 2004) orientuojasi į komunikacijos teoriją, kaip socialinių mokslų filosofijos dalį, o Johnas Durhamas Petersas (Peters 2004) komunikaciją regi kaip individo būties pasaulyje aspektą ir į empirinius komunikacijos tyrimus bei jų įtaką komunikacijos idėjai praktiškai visai nekreipia dėmesio.

keltas problemas savaip atspindėjusioje modernistinėje Europos literatūroje (Peters 2004: 24-25). Hermeneutinės dialogo, tradicijos, istoriškumo sampratos, egzistencinio nerimo apmąstymas, autentiškos būties ir santykio su kitais paieškos XX a. antrojoje pusėje inspiravo formuoti komunikacijos sampratą, skirtingą nuo tos, kuri buvo būdinga tuometiniams komunikacijos mokslams. Jei komunikacijos mokslai, veikiami pozityvizmo ir Claude'o Shannono (1948) pasiūlytos matematinės komunikacijos teorijos, tyrė komunikaciją kaip prasmų perdavimą², tai aptariamieji komunikacijos filosofai ją apmąstė kaip pamatinį buvimo pasaulyje būdą, kaip nuolat artikuliuojamą santykį su pasauliu bei kitu ir užuot akcentavę prasmės perdavimą, daugiau dėmesio skyrė prasmės kūrimui, kaip pagrindiniam komunikacijos dėmeniui.

Po Antrojo pasaulinio karo, vykstant spartiems socialiniams ir technologiniams pokyčiams, kito pats socialinis bendrabūvis. Technikos ir technologijos kaita su efektyvino komunikacija, o ši, savo ruožtu, įtakojo socialinio bendrabūvio transformacijas³. Efektyvesnė komunikacija lėmė, jog brandžios industrinės Vakarų visuomenės tapo pliuralistinės, individai ir kultūros, egzistavę nepasiekiamai toli, staiga atsirado kaimynystėje, sunkiai suprantamos jų nuostatos ir papročiai tapo kasdienės fizinės patirties dalimi. Kartu, net ir nepriartėdami fiziškai ir išlikdami netgi labiausiai nuo Vakarų pasaulio nutolusiuose planetos taškuose, medijų dėka šie „kiti“ įgavo galimybę priminti apie savo egzistavimą. Tuo pat metu iš dalies komunikacijos priemonių dėka iš tam tikro pogrindžio į viešumą išėjo ir kitos marginalizuotos visuomenės grupės (įvairios subkultūros, alternatyvios seksualinės orientacijos grupės ir pan.). Žinoma, tokie pokyčiai negalėjo filosofų likti nepastebėti ir neapmąstyti. Tad jei Heideggeris komunikaciją tvirtino buvus žmogaus buvimo pasaulyje modusu (Gadamer 1999a: 172), tai poheideggeriniai

² Ankstyviesiems komunikacijos mokslininkams filosofinis komunikacijos apmąstymas apskritai nebuvo būdingas. Jų filosofines nuostatas, šiame darbe vadinamas realistine komunikacijos samprata, rekonstravo jų oponentai. Plačiau apie tai žr. II.1 skyrių.

³ Tai jokia būdu nenumato jokio *technologinio determinizmo*, bendrabūvio transformacijas ne mažiau lėmė pakitusi ekonominė, politinė ir kultūrinė pokario Vakarų pasaulio situacija.

filosofiniai apmąstymai apie komunikacinį žmogaus buvimą pasaulyje neišvengiamai įgijo taikomąjį pobūdį. Poststruktūralistinių ir postmoderniųjų mąstytojų darbuose pamatinis komunikacinis buvimas jau įgyja ir konkrečias buvimo su konkrečiu kitu formas, abstraktus kitas įgijo konkrečius imigranto, kitos kultūros atstovo, netradicinės seksualinės orientacijos asmens ir kt. pavidalus (Peters 2004: 27; Arneson 2007: 1-17).

Iš šios mąstymo apie komunikaciją tradicijos kilo svarbios šiuolaikinei komunikacijos filosofijai pozicijos, viena vertus, apmąstančios komunikaciją kaip pamatinį suprantantįjį santykį su pasauliu, antra vertus, kritikuojančios faktiškai Vakarų pasaulyje egzistuojančios komunikacijos represyvų pobūdį.

Antroji kryptis, komunikacijos prasmę žmogaus gyvenime apmąstanti per medijų prizmę, atliepia pastaruoju metu socialiniuose ir humanitariniuose moksluose ryškėjančią bendrąją tendenciją, kurią Sodeika, parafrazuodamas Rorty, vadina *medial turn* (medijų posūkiu) (Sodeika 2007: 3). Kitaip nei dialoginėje komunikacijos filosofijoje, komunikacinis santykis su pasauliu čia nėra „grynas“, betarpiškas, bet įtarpintas medijų. Gi medijos čia suvokiamos ne tik kaip tarpininkai, perduodantys pranešimų turinius, bet veikiau kaip terpės, kuriose tas turinys yra formuojamas ir patiriamas (Sodeika 2007: 3). Toks medijų apibūdinimas neabejotinai nurodo į garsiąją kanadiečių teoretiko Marshallo McLuhano formulę *medija yra pranešimas* (McLuhan 2003: 26), be jo šios krypties klasikais laikytini Haroldas Innis, Walteris Benjaminas, Siegfriedas Kracaueris, Bertoltas Brechtas ir kt.

Tačiau taip pat šiai sampratai būdinga nuostata, jog medijos veikia ne tik pranešimų turinius, bet ir patį žmogiškąjį pasaulio suvokimą (Sodeika 2009: 43-44). Kitaip tariant, nuo McLuhanui būdingo požiūrio, kad medijos yra pamatinė kultūros kategorija, pereinama prie fenomenologinės laikysenos, jog medijos kuria transcendentalines patyrimo sąlygas. Šia prasme medijų problematika pranoksta tiek komunikacijos, tiek kultūros problematiką, įsikurdamos pamatinių pažinimo problemų sferoje. Tokios pozicijos laikosi šiandieniai pagrindiniai šios sampratos atstovai – vadinamoji vokiečių medijų teorija ar vokiečių medijų filosofija (šie pavadinimai vartotini sinonimiškai)

(Lovink 2009: 213-229). Jos atstovai, tokie kaip Friedrichas Kittleris, Lorenzas Engellis, Norbertas Bolzas, Frankas Hartmannas, Hartmutas Winkleris ir kiti, savo darbuose žvelgdami per medijų, kaip suvokimų prielaidų, prizmę, apmąsto kintantį individų bendravimą ir buvimą medijų formuojamame gyvenamame pasaulyje bei medijų įtaką esminėms šiuolaikinės kultūros sudedamosioms dalims. Ši orientacija į kultūrą galiausiai virsta savotišku ne tik kultūros filosofijos performulavimu, sudabartinimu, naudojant medijų filosofiją kaip pamatinį diskursą (Margreiter 2007: 247), bet ir pačios filosofijos performulavimu, remiantis medijų įtakos apmąstymu (Margreiter 2007: 75–130; Sodeika 2009: 52–55).

2. *Komunikacijos filosofija kaip specializuotų komunikacijos teorijų ir komunikacijos tyrimų metodologinis pagrindas.* Ši komunikacijos filosofijos samprata siekia atsakyti į klausimus, kylančius komunikacijos tyrinėtojams, tačiau peržengiančius komunikacijos mokslo ribas. Kaip galimas komunikacijos mokslinis tyrimas, kokios prielaidos yra būtinos, kad galėtume sėkmingai tirti komunikaciją? Komunikacijos filosofijos, suprastos šiuo būdu, tikslai – kvestionuoti šias komunikacijos mokslininkų savaime suprantamomis laikomas prielaidas (Anderson & Baym 2004: 589), tirti ontologines, epistemologines, prakseologines, aksiologines (Anderson & Baym 2004: 599; Anderson 1996: 2-3) ar ontologines, epistemologines ir ideologines (Nastacia & Rakow 2004: 3) skirtingų komunikacijos teorijų nuostatas, analizuoti pamatinius komunikacijos modelius ir sąvokas (Peters 2004: 48), teikti komunikacijos mokslininkams naujus terminijos pasiūlymus (pvz., Šaulauskas 2000b: 45).

Šiame kontekste svarbus komunikacijos filosofijos santykis su socialinių mokslų filosofija. Nepaisant nūdienėje socialinių mokslų filosofijoje svarbaus Ludwigo Wittgensteino ir Peterio Wincho inspiruoto lingvistinio sąjūdžio, teikiančio ypatingą svarbą komunikacijai, ir dėmesio komunikacijos problematikai sustiprėjimo nūdienuose socialiniuose moksluose, patys komunikacijos teoretikai dažnai nėra linkę įsilieti į platesnį socialinių mokslų kontekstą ir domėtis šiuolaikinės socialinių mokslų filosofijos terminija bei

problematika, dalyvauti joje vykstančiose diskusijose. Socialinių mokslų filosofijos nagrinėjamos problemos komunikacijos teoretikams paprastai lieka labai tolimos, dažniausiai pasitenkinant tik labai bendromis apžvalgomis vadovėlių skyreliuose, skirtuose metodologiniams komunikacijos tyrimų aspektams aptarti. Tačiau net ir pastarieji tekstai neretai stebina savo nutolimu nuo įprastinio socialinių mokslų filosofijos koncepcinio aparato, kuris aiškiau nužymėtų vienos ar kitos komunikacijos teorijos vietą bendrame socialinių mokslų teorinių ir metodologinių diskusijų kontekste⁴.

Komunikacijos filosofija suprantama tokia metodologine prasme jokiū būdu nėra atskirta nuo pirmosios prasmės, siekiančios apmąstyti komunikacijos vietą žmogaus gyvenime, kaip ir socialinių mokslų filosofija apskritai jokiū būdu nėra atskirtina nuo platesnio filosofinės problematikos konteksto. Iš pirmosios, labiau bendrafilosofinės, sampratos komunikacijos mokslų metodologines problemas nagrinėjančioji filosofija ima bendrąsias ontologines, epistemologines, aksiologines ir kt. nuostatas bei naudoja jas atsižvelgdama į savo taikomąjį pobūdį, pritaikydama šias bendrąsias nuostatas praktiniams komunikaciją tiriantiems mokslams, jų metodams ir koncepciniams aparatams pagrįsti.

Nepaisant šių dviejų komunikacijos filosofijos versijų artimumo, žvelgiant istoriniu požiūriu visgi dera pažymėti, jog jei komunikacijos reikšmės žmogaus gyvenime apmąstymai jau turi šiokią tokią tradiciją, tai komunikacijos filosofija, kaip komunikacijos mokslų metodologinis pagrindas, yra dar tik besiformuojanti šiuolaikinio filosofinio diskurso sritis.

Šis tyrimas būtent ir orientuojasi į komunikacijos filosofiją, kaip specializuotų komunikacijos teorijų ir komunikacijos tyrimų metodologinio pagrindą. Skirtingų komunikacijos sampratų problema čia visų pirma aktuali siekiant pagrįsti komunikacijos teorizavimo ar tyrimo prieigas. Žinoma, tai jokiū būdu nereiškia, kad aptartosios komunikacijos filosofijos sampratos yra griežtai tarpusavyje atribotos ir šiame darbe remiamasi išskirtinai antrąja

⁴ Kaip negausias išimtis galima nurodyti tik keletą darbų, nušviečiančių komunikacijos mokslų kontroversijas socialinių mokslų filosofijos ir mokslo filosofijos apskritai kontekste: Anderson 1996, Pavitt 1999, Pavitt 2000.

samprata. Priešingai, čia analizuojamoms komunikacijos sampratoms, jų genezei ir formulavimui didžiausią įtaką turi būtent grynai teoriniai, spekuliatyvūs, į taikymą komunikacijos moksluose nenukreipti komunikacijos fenomeno apmąstymai. Tad nors ir laikomasi antrosios sampratos perspektyvos, visgi siekiama tirti komunikacijos sampratos problematiką visame komunikacijos filosofijos lauke.

1.2 Komunikacijos samprata XX a. komunikacijos teorijose ir komunikacijos filosofijoje

Šiuo metu komunikacijos filosofijoje, komunikacijos teorijoje bei empiriniuose komunikacijos tyrimuose esama trejeto dominuojančių pozicijų. Komunikacijos teorijų istorikas Veikko Pietilä jas vadina biheavioristine, marksistine ir kultūrine tradicijomis (Pietilä 2005: 2-9). Robertas T. Craigas viename iš ankstyvųjų savo darbų taipogi nurodo, jog esama trijų prieigų – empirizmo, hermeneutikos ir kritinės teorijos (Craig 1989: 106). Toks skirstymas atliepia platesnėje socialinių mokslų filosofijoje vykstančias kontroversijas tarp trijų skirtingų prieigų: natūralistinės, interpretacinės/humanistinės ir kritinės (Fay & Moon 1994; Braybrooke 1987).

Biheavioristinė-empiristinė prieiga siekia paaiškinti, numatyti ir kontroliuoti stebimus fenomenus, atrandant būtinus bendruosius santykius tarp jų. Ši prieiga didžiausią dėmesį skiria kiekybiniam empirinių masinės komunikacijos padarinių (*effects*) tyrimams.

Kritinė-marksistinė prieiga kritiškai žvelgė ne tik į savo biheavioristinius teorinius pirmtakus, bet ir patį komunikacijos procesą, didžiulį dėmesį skirdama komunikacijos sąsajoms su socialine galia ir nelygybe, siekė tirti komunikacijos priemonių priklausomybę nuo ekonominių, politinių ir ideologinių galios apraiškų visuomenėje.

Hermeneutinė-kultūrinė prieiga remiasi kokybiniais tyrimais ir akcentuoja individų interpretacijos svarbą bei komunikacijos įnašą kuriant sociokultūrinę tikrovę.

Tačiau šias prieigas skiria ne tik tyrimų metodologijos skirtumai. Ypatingai svarbūs čia yra pačios komunikacijos sampratos skirtumai, kurie ir analizuojami šiame darbe. Tad ir komunikacijos teorizavimo prieigos čia įvardijamos remiantis skirtingomis jų komunikacijos sampratomis, o ne bendrųjų metodologinių principų skirtumais. Kadangi komunikacijos sampratų skirtumai pirmiausia remiasi komunikacijos metu perteikiamų prasmų susiformavimo ir statusų skirtumais, tad šis kriterijus ir pasirinktas aptariamųjų trijų svarbiausių komunikacijos sampratų šiuolaikinėje filosofijoje įvardijimui. Samprata, kurioje prasmė laikoma egzistuojančia nepriklausomai nuo komunikacijos dalyvių, vadinama realistine, samprata, kurioje prasmė laikoma komunikuojančios bendruomenės interpretacijų padariniu, vadinama interpretacine, o samprata, kurioje komunikacinės bendruomenės įtaka prasmės formavimuisi analizuojama kritiškai, vadinama kritine. Šitoks skyrimas pagal sampratas, be abejo, siejasi ir su minėtu skirstymu remiantis bendresniais metodologiniais kriterijais. Biheavioristinė-empiristinė prieiga paremta realistine komunikacijos samprata, kritinei-marksistinei prieigai būdinga kritinė komunikacijos samprata, o hermeneutinėje-kultūrinėje prieigoje komunikacija suprantama interpretaciškai. Išsamesnei šių sampratų analizei skirta antroji disertacijos dalis, tačiau prieš tai dera apžvelgti šių komunikacijos sampratų istorinę genezę.

Kontroversija dėl skirtingų komunikacijos sampratų kilo teorinėse diskusijose, XX a. vykusiose tiek komunikacijos teorijoje, tiek filosofijoje, o dažnai ir abiejose. Vargu ar šias diskusijas galima vadinti tarpdisciplininėmis, mat dažnai jos vyko veikiau amorfiškame daugiadalykiniame, jei ne apskritai disciplinų ribas peržengti siekiančiame komunikacijos tyrimų lauke, o ne komunikacijos mokslų, kaip jie suprantami dabar, ar/ir filosofijos viduje. 1970-aisiais Fredas X. Dance'as suskaičiavo 95 įvairiuose veikaluose jau publikuotus komunikacijos apibrėžimus (Craig 1999: 121). Nuo to laiko jų

neabejotinai padaugėjo. Tačiau konkretūs komunikacijos apibrėžimai dažniausiai esti bendresnių koncepcijų, šiame darbe vadinamų komunikacijos sampratomis, išraiškos. Tad šis tyrimas nukreiptas ne į konkrečių apibrėžimų, bet į platesnių sampratų, nusakančių tokių apibrėžimų sąlygas, analizę. Šioje istorinėje apžvalgoje minimos kelios svarbiausios (anaiptol neteigiant, jog tai galutinis sąrašas), tiek šiandien egzistuojančios ir reikšmingos, tiek išnykusios, tačiau neabejotinai turėjusios įtakos šiandienėms diskusijoms (psichoanalitinė), tiek šiuo metu iš naujo tampančios aktualiomis ar reformuluojamos (technologinė ir pragmatizmo) sampratos, gi tolimesniame tekste koncentruojamasi tik į tris šiuo metu svarbiausias komunikacijos sampratas – realistinę, interpretacinę ir kritinę.

Pradžioje dera padaryti keletą svarbių pastabų dėl pačios komunikacijos filosofijos genezės. Humanitarinės minties susidomėjimas komunikacijos problemomis dažniausiai siejamas su Platonu ir jo dialogu „Faidras“ (Margreiter 2007: 102; Peters 2004: 12-13; Sodeika 2007: 14-15; Craig & Muller 2007: 103), kuriame pateikiamoje rašto kritikoje keliamos komunikacijos medijų (rašto) ir žmogaus psichinių procesų (atminties) santykio problemos. Platonas Sokrato lūpomis kuria „egiptietišką“ mitą, pasak kurio, rašto išradėjas Teuthas savąjį išradimą laikė vaistu atminčiai gerinti, o Egipto valdovas Tamusas, kuriam išradimas buvęs pristatytas, supeikė jį kaip užmaršties šaltinį, mat pasikliaujant raštu atmintis nebūsianti lavinama, o ir pats iš raštų įgyjamas žinojimas esąs nepilnavertis. Užuoat buvęs patikimo žinojimo perteikimo priemonė, raštas Platonui yra peiktinas, kaip teikias klaidingų interpretacijų galimybę („Faidras“ 274 c – 276 a). Tačiau „Faidras“ nesąs vienintelis komunikacijos problematiką nagrinėjantis Platono tekstas. Apie tai, jog filosofijoje esama tokių dalykų, kurių neįmanoma perduoti raštu (o ir apskritai jokiomis priemonėmis), Platonas užsimena Septintajame laiške (341 c). Retorikos problemoms skirtas dialogas „Gorgijas“ taip pat minimas klasikinių komunikacijos problematikai skirtų veikalų sąrašė (Craig & Muller 2007: 103, 107-119).

Taip papasakota komunikacijos filosofijos kilmės istorija kelia tam tikrų klausimų. Pirmiausia, keblu paaiškinti, kodėl „Platono prisilietimo sureikšmintą“ problema buvo šalutinė ilgą po to sekusį laikotarpį? Jei Platonas tiek dėmesio skyrė komunikacijai, kaip atsitiko, kad Vakarų filosofija, anot sparnuotos Whiteheado frazės, buvusi „pastabomis Platono paraštėse“, šių tekstų paraštes ilgam paliko tuščias? Tad gal komunikacija nebuvo tokia aktuali filosofijai?

Juolab, kad tolesnėje filosofinio mąstymo raidoje komunikacija daugiau nei porai tūkstantmečių dingsta iš filosofų domėjimosi akiračio, fragmentiškai sugriždama nebent Aristotelio „Retorikoje“ (Craig & Muller 2007: 104, 121-130), kai kurių Augustino veikalų fragmentuose (Peters 2004: 86-94), viduramžių teologų, tokių kaip Tomas Akvinietis, angelologiniuose fragmentuose (Peters 2004: 97), Johanno Gottfriedo Herderio bei Wilhelmo von Humboldto apmąstymuose apie kalbą ir istoriją (Hartmann 2000: 72-93) ar Nietzsches rašomosios mašinėlės tekstuose (Margreiter 2007: 41-44).

Toks požiūris į komunikacijos filosofijos genezę labiau primena ne istorinės raidos rekonstrukciją, juolab, kad aptikti minimuose filosofijos klasikos veikaluose sąmoningus komunikacijos apmąstymus yra išties keblu, bet šiuolaikinių komunikacijos filosofų retrospektyvias savųjų pirmtakų paieškas. Tokį įtarimą dar labiau stiprina tai, kad mąstytojai, XX a. pirmoje pusėje iškėlę komunikacijos ir medijų problematiką į savo mąstymo centrą (pvz., Johnas Dewey ar Walteris Benjaminas), neatrodo buvę sąmoningi tam tikrų klasikinių filosofinių problemų sprendėjai, atsižvelgiantys į tūkstantmetę jų sprendimo tradiciją. Vargu, ar jie kaltintini neišprusimu ar klasikų ignoravimu. Veikiau tenka pripažinti, kad komunikacijos problematiką jiems pasiūlė ne klasikinė tradicija, bet laikmečio aktualijos.

Tačiau iš visų mąstytojų, laikytinų komunikacijos filosofais *avant la lettre* (ar bent jau nūdienės komunikacijos filosofijos pirmtakais), atskiro paminėjimo nusipelnė Johnas Locke'as ir jo „Esė apie žmogaus intelektą“ trečioji knyga. Joje Locke'as formulavo komunikacijos sampratą, kuri Locke'o filosofijos dėka išplito ir išpopuliarėjo (Radford 2005: 17-18; Peters 2004:

102), o nūdieniai realistinės komunikacijos sampratos kritikai Locke'o koncepcijoje regi šios sampratos ir transmisinio komunikacijos modelio filosofinius pagrindus (Peters 2004: 102-112). Tokių kritikų, kaip Johnas Durhamas Petersas ar Gary'is Radfordas, dėka Locke'as yra bene vienintelis klasikas, savotiškai dalyvaujantis nūdienėse kontroversijose. Dar daugiau, Radfordas tvirtina, jog komunikacijos mokslai dėl savo atsiradimo taip pat skolingi būtent Locke'ui (Radford 2005: 31), nes mokslinius komunikacijos tyrimus skatina iš pastarojo ateinanti nuostata, kad komunikacija yra savaime problemiška, kad ji niekuomet nebūna tobula ir perduodamos idėjos siuntėjo ir priėmėjo protuose niekuomet deramai nesutampa (Locke 2000: 417-418).

Tačiau net ir toks Locke'o aktualizavimas neliudija komunikacijos filosofijos egzistavimo anksčiau nei XX amžiuje. Nesama pagrindo socialinių ir humanitarinių mokslų domėjimasi komunikacija kaip reiškiniu *per se* (o ne vien kalba, simboliais, socialine interakcija ar kitais fenomenais, esančiais jos sudėtinėmis dalimis) nukelti anksčiau nei į XIX ir XX amžių sandūrą ir rasti kitų genezės šaltinių, nei dvi tuo metu vykusios socialinio ir intelektualinio gyvenimo transformacijos:

1. Sparti socialinio bendrabūvio kaita (industrializacija, urbanizacija), kartu su ja vykęs socialinių mokslų atsiradimas ir iškilimas bei padidėjęs filosofijos dėmesys žmonių ir jų bendrabūvio problemoms.

2. Spartėjanti technologinių komunikacijos priemonių plėtra (telegrafo, telefono, radijo, kino, vėliau televizijos ir interneto plitimas).

Dera ypatingai pabrėžti, jog šiedvi susidomėjimo komunikacija priežastys yra glaudžiai susijusios tarpusavyje.

Socialinių mokslų disciplinų atsiradimas ir jų institucionalizacija XIX–XX amžių sandūroje atspindėjo XIX a. socialinius reiškinius tyrusių mokslininkų pastangas „remiantis empiriniais stebėjimais (priešinant „spekulytyvioms idėjoms“) plėtoti objektyvųjį realybės pažinimą“ (Wallerstein et al. 2002: 23). Penketo socialinių mokslų (antropologijos, ekonomikos, politologijos, socialinės psichologijos, sociologijos (Steuer 2003: 66-76)) institucionalizacija iš esmės buvo atlikta jau prieš Pirmąjį pasaulinį

karą. Dėl pozityvistinio paveldo, žadėjusio rasti universalius dėsnius, paaiškinančius socialinių veikėjų elgesį, ir tokios nuostatos parankumo politinės galios turėtojams socialinių mokslų prestižas augo (Wallerstein et al. 2002: 37). Socialinių mokslų įsitvirtinimas bei augantis jų prestižas itin svarbūs ir komunikacijos mokslų genezei. Nors žvelgiant iš platesnio socialinių mokslų konteksto perspektyvos komunikacijos tyrimai buvo institucionalizuoti gana vėlai (XX a. penktajame dešimtmetyje), visgi susidomėjimas komunikacijos problematika buvo daug ankstyvesnis. Nesant specialaus komunikacijai skirtos mokslo, ši tyrimų sritis buvo pasklidusi kitose socialinių mokslų disciplinose.

Komunikacijos teoretizavimo pradžia laikytinos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje JAV vykusios politinės diskusijos, inspiruotos darbininkų organizacijų, smulkiųjų verslininkų ir opozicinių politinių judėjimų, siekusių užkirsti kelią korporacijų dominavimui informacijos perdavimo priemonių (tokių kaip geležinkelis, telegrafas, naujienų agentūros, spauda) sferoje (Schiller 1996: 3-4). Kaip komunikacijos idėjos istorinės sklaidos apžvalgoje pažymi Petersas, „iki 1880-ųjų ir 1890-ųjų metų niekas apskritai nenagrinėjo „komunikacijos“ reiškinio kaip problemos“ (Peters 2004: 17) ir tik XX a. pradžioje Charlesas Hortonas Cooley, savo sociologiniuose veikaluose skyręs dvi komunikacijos rūšis – komunikaciją kaip (1) perdavimą ir transportavimą ir (2) kaip sielų bendravimą, kur transportavimas suvokiamas kaip fizinė, bendravimas – kaip psichinė komunikacija, pateikė „pirmą nuoseklų komunikacijos aiškinimą socialinės minties istorijoje“ (Peters 2004: 231).

Europoje komunikacijos tyrimų pradžia nukeliama į Pirmojo pasaulinio karo laikus ir siejama su mokslo institucionalizacija. Jų pradžia laikomi Vokietijoje vykę komunikacijos tyrimai, prasidėję nuo institucinio laikraščių mokslo (*Zeitungswissenschaft*) įtvirtinimo 1916-aisiais Leipcigo universitete įkūrus Laikraščių tyrimo institutą (Pietilä 2005: 40). Deja, komunikacijos sampratos raidai ir tolimesniems komunikacijos tyrimams šio mokslo institucionalizacija įtakos turėjo nedaug. Laikraščių mokslas Vokietijoje nei didelio populiarumo, nei didelių teorinių laimėjimų nepasiekė. Pasak kritikų,

vos įtvirtinęs instituciškai iškart „nusigręžė nuo tų klausimų, kurie paskatino jo, kaip disciplinos, raidą [...], bejėgiškai svyruodamas tarp praktinių [žurnalistinių] gebėjimų ir „moksliškumo“, demonstruojamo pirmiausia plačiu definicijų ir klasifikacijų vartojimu“ (Pietilā 2005: 41).

Pirmuoju reikšmingu, tolimesnius komunikacijos tyrimus ženkliai paveikusių mąstytoju laikytinas filosofas Johnas Dewey. Chrestomatinėje citatoje paskelbęs komunikaciją esant „nuostabiausiu (*most wonderful*) dalyku“, kuriam vykstant visi paprasti įvykiai (*natural events*) permąstomi, peržiūrimi ir adaptuojami pokalbio reikmėms, mat komunikacijos metu įvykiai tampa objektais, jiems yra suteikiamos prasmės (Dewey 1929: 166). Dewey ypač akcentavo komunikacijos reikšmę socialiniam bendrabūviui, viename savo ankstyvųjų darbų tvirtindamas, jog „visuomenė ne tik egzistuoja perdavimo (*transmission*), komunikacijos *dėka*, galima drąsiai teigti ją egzistuojant perdavime, komunikacijoje. Esama daugiau nei verbalinio ryšio tarp žodžių bendras, bendruomenė ir bendravimas/komunikacija (*common, community and communication*). Žmonės gyvena bendruomenėje dėl to, jog jie turi kažką bendro, o komunikacija yra būdas, kuriuo jie tuos bendrus dalykus įgyja“ (Dewey 2001: 8). Faktiškai Dewey laikytinas pirmuoju komunikacijos filosofu, o jį savo intelektualiniu pirmtaku (ar vienu iš jų) laiko net kelios tradicijos – interpretacinė, kritinė ir pragmatizmo. Dewey įtaka šiuolaikinei komunikacijos filosofijai nusipelnė atskiro tyrimo.

Tarpukario laikotarpiu komunikacijos apmąstymai tapo vis reikšmingesni kaip savarankiškas filosofinės refleksijos objektas (Peters 2004: 18). Vis dar amorfiškame komunikacijos apmąstymų lauke pradėti formuluoti skirtingi požiūriai į komunikaciją, tapę vėliau išsikristalizavusių atskirų komunikacijos sampratų pagrindu.

Tarpukario Europos filosofai, tokie kaip Heideggeris, Buberis ar kiek vėliau Gadameris ir Levinas, yra svarbūs komunikacijos filosofijai, jei ji suprantama kaip filosofijos šaka, apmąstanti komunikacijos reikšmę žmogaus egzistencijoje. Čia autentiško santykio ar kalbos, kaip buvimo pasaulyje moduso, apmąstymas įgauna tiesioginės svarbos. Tačiau Tarpukario

komunikacijos tyrimams bei socialiniuose moksluose besimezgančiam komunikacijos teorizavimui šie autoriai tiesioginės įtakos neturėjo. Žinoma, jie veikė bendrą kultūrinę situaciją, o taip pat ir socialinius mokslus (pvz., tokią kryptį, kaip Alfredo Schutzo fenomenologinė sociologija), kuriuos jungiant su amerikietiškojo pragmatizmo bei Cooley teoriniu palikimu XX a. antroje pusėje formavosi interpretacinė komunikacijos samprata.

Kita svarbi samprata – psichoanalitinė komunikacijos koncepcija, kurios autoriai siekė suprasti propagandos, itin svarbios Tarpukariu ir Antrojo pasaulinio karo metais abiejose Atlanto pusėse, mechanizmus. Nors psichoanalizė įtakojo ir europiečius, tačiau Jungtinėse Amerikos Valstijose tarpukariu formuluotoms propagandos teorijoms Freudo koncepcija turėjo ypač didelę įtaką (Rogers 1994: 83-101). Ja rėmėsi Walteris Lippmannas bei, ypač ankstyvuju kūrybos periodu, Haroldas D. Lasswellas. Komunikacija čia buvo suprantama kaip veikimas, nukreiptas tiek į suvokėjų sąmonę, tiek į pasąmonę. Visuomenei modernėjant komunikacija transformavosi, daugėjant medijuotos masinės komunikacijos betarpiškos (akis į akį) komunikacijos santykinai mažėjo. Auganti medijuota komunikacija didino manipuliacijų, ypač poveikio pranešimų gavėjų sąsąmonei, galimybę. Pranešimų siuntėjai, pagal šią sampratą, esą aktyvioji, racionalioji komunikacijos pusė, priėmėjai – pasyvioji, iracionalioji, mat, pasak Lasswello, jie pasiduoda propagandai – „nuomonės kontroliavimui reikšmingų simbolių pagalba“ (cit. pagal Pietilä 2005: 81). Remiantis tokia komunikacijos samprata buvo aiškinamas Trečiojo Reicho propagandos efektyvumas, formuluojamos atsakomosios amerikietiškos propagandos principai. Lippmannas, savo ruožtu, siūlė ekspertų valdomos komunikacijos pagalba pozityviai (pagal amerikietiškos demokratijos idealus) formuoti ne tik auditorijos nuomonę svarbiais politiniais klausimais, bet ir kasdienę sąmonę (Rogers 1994: 236). Nepaisant XX a. antroje pusėje vis atgimstančio psichoanalizės populiarumo, kaip atskira komunikacijos samprata psichoanalitinis požiūris neįsitvirtino. Pokario laikais jos atsisakė ir vienas iš svarbiausių šios sampratos atstovų Lasswellas, priimdamas realistinę sampratą.

Tačiau Freudo idėjų įtaka akivaizdi ir kitoms komunikacijos sampratoms, pvz., ankstyvųjų kritinių komunikacijos teorijų, kurtų Frankfurto mokyklos.

Neabejotinai svarus Frankfurto socialinių tyrimų instituto bendradarbių, vėliau pavadintų Frankfurto mokykla, įnašas į komunikacijos problematikos filosofines ir empirines studijas. Skirtingai nei Heideggeris ir kiti amžininkai, pripažinę gyvenamosios kultūrinės, socialinės bei politinės aplinkos įtakas savo teorijoms, Frankfurto mokyklos atstovai patys aktyviai skatino šią teorijos ir tikrovės konvergenciją (Horkheimer 1976 b), įtvirtindami ją kaip vieną iš pamatinių savo filosofinių nuostatų. Veikiami tiek Weimaro Respublikos realijų, joje vykusių kultūrinių procesų, tiek Trečiojo Reicho propagandinės mašinos gebėjimo valdyti didžiules gyventojų mases, tiek galiausiai Jungtinių Amerikos Valstijų, į kurias jie emigravo, kultūrinio klimato, Horkheimeris, Theodoras W. Adorno ir Herbertas Marcuse užėmė radikaliai kritines pozicijas masinės komunikacijos ir jos pagalba plintančios kultūros atžvilgiu, kaltindami pastarąsias individų kultūrinio gyvenimo skurdinimu, smukdymu ir net komunikacijos atvirkštiniais efektais, kai daugėjant komunikacijos priemonių plinta faktiška individų izoliacija (Horkheimer & Adorno 2006: 281). Frankfurto mokyklos klasikų laikmečio diagnozėse „kinas ir radijas daugiau nereikalauja būti laikomi menu. Ta tiesa, kad jie yra ne kas kita, kaip verslas, panaudojama kaip ideologija, turinti sąmoningai įteisinti šlamštą, kurį jie sąmoningai gamina. Jie patys save vadina pramone, o skelbiamų generalinių direktorių pajamų skaičiai paneigia bet kokią abejonę panašių gatavų produktų visuomenine būtinybe“ (Horkheimer & Adorno 2006: 160). Kaip ir psichoanalizės įtakotose komunikacijos teorijose, masinės komunikacijos priemonėms čia yra pasyvioji, manipuluojamoji pusė, kurią kritinė teorija turėtų veikti sužadindama kritinę refleksiją bei pademonstruodama, kad visuomenę valdo ekonomiškai stipriausieji, savo valdžią paremdami neva valdomųjų interesais, kurie faktiškai yra tų pačių valdančiųjų sukonstruoti (Horkheimer & Adorno 2006: 160-161).

Tarpukaryje aptinkamos ir dar vienos, technologinės, komunikacijos sampratos ištakos. Dabartiniai tyrinėtojai (Sodeika 2009: 43; Margreiter 2007:

45) klasikiniu šios tradicijos tekstu laiko Walterio Benjamino esė „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje“ (Benjamin 2005), nors pats Benjaminas veikiau skirtinas prie kritinės komunikacijos sampratos atstovų. Benjamino idėja, kad medija turi įtakos pranešimui, vėliau atliepė Marshallas McLuhanas.

Antrasis pasaulinis karas ir po jo sekęs Šaltasis karas padarė nemenką postūmį tiek empiriniams komunikacijos tyrimams, tiek komunikacijos teoretizavimui, tiek ir paties institucinio komunikacijos mokslo susiformavimui. Faktiškai vyriausybiniai užsakymai suformavo komunikacijos teoriją, o pastaroji savo ruožtu atsigrėžė į filosofiją, ieškodama savų metodologinių pagrindų. Tad iki Antrojo pasaulinio karo kiek sporadiški filosofiniai komunikacijos apmąstymai pokario laikotarpiu išsikristalizavo į komunikacijos filosofiją (analogiška transformacija įvyko ir komunikacijos moksluose).

Pirmutinė prielaida susiformuoti komunikacijos teorijai buvo įvairiuose JAV vyriausybės finansuojamuose karinėms reikmėms skirtuose komunikacijos tyrimuose įdarbinti keturi skirtingų sričių mokslininkai, vėliau pavadinti komunikacijos mokslo „Tėvais įkūrėjais“ (*Founding fathers*): minėtasis politologas Laswellas, sociologas Paulis Lazarsfeldas, psichologai Kurtas Lewinas ir Carlas Hovlandas (Berelson 1959: 2; Rogers 1994: 224-228, 366-369). Iš tų pačių vyriausybinių projektų atsirado ir pirmąją komunikacijos teoriją⁵ laikoma Claude'o Shannon'o ir Warreno Weaverio teorija (paskelbta 1949 m., tai buvo matematinė signalų apdorojimo teorija) (Peters 2004: 17).

Tačiau svarbiausias žingsnis komunikacijos mokslų raidoje buvo jų akademinė institucionalizacija, įvykusi 1943-iaisias, kai Wilburo Schrammo iniciatyva Ajovos Universitete, JAV, buvo įkurta komunikacijos aspirantūra (Gudonienė 1996: 130). Naujasis mokslas rėmėsi tuo, ką dabartiniai komunikacijos tyrinėtojai vadina klasikine bihevioristine komunikacijos tyrimų

⁵ Kaip matyti iš ankstesnio dėstymo, Shannonas (ir jo teorijos populiarintojas Weaveris) anaipol nebuvo pirmieji komunikacijos teoretikai, tačiau jie buvo pirmieji sąmoningai kūrę savo teoriją *kaip komunikacijos teorija*. Ankstesni autoriai komunikacijos problematiką nagrinėjo kaip kitos socialinės ar humanitarinės problematikos sudedamąją dalį.

prieiga. Komunikacijos teorijų istorikas Pietilä (2005: 107-110) nurodo keletą šios prieigos bruožų: (1) ji sukūrė komunikacijos tyrimų „objektą“, redukuodama komunikaciją į pranešimų perteikimą, o jos tyrimus į *Lasswello formulę*, ir taip iš komunikacijos mokslų *mainstreamo* eliminavo dar pragmatizmui būdingą komunikacijos, kaip dalyvavimo bendroje sociokultūrinėje tikrovėje, sampratą; (2) susiejo žmogiškos komunikacijos studijas su Shannono informacijos perdavimo modeliu; (3) vieninga komunikacijos samprata, reginti įvairias komunikacijos apraiškas kaip vieno modelio variantus, pasiūlė komunikacijos, kaip vieningos mokslinės disciplinos, idėją; (4) remiantis *Lasswello formule*, buvo suformuluotos komunikacijos tyrimo šakos: kas – kontrolės analizė, ką sako – turinio analizė, kam – auditorijos analizė, koku kanalu – medijų analizė ir kaip efektyviai – padarinių analizė; (5) kiekybinių metodų taikymas komunikacijos tyrimuose.

Nors dažnai žymiausiu šios komunikacijos tyrimų paradigmos atstovu laikomas Lazarsfeldas (Berelson 1959: 5), visgi žymiausiu teoriniu įnašu laikytina šeštojo dešimtmečio pradžioje suformuluota vadinamoji *Lasswello formulė* (jos svarba matoma ir Pietilä'os apžvalgoje), tvirtinanti, kad „patogus (*convenient*) būdas aprašyti komunikaciją yra atsakymas į tokius klausimus: kas, ką sako, kuriuo kanalu, kam, kaip efektyviai?“ (Lasswell 1972: 84). Ši formulė reikšminga ne tik bihevioristinės tradicijos inspiruotiems empiriniams komunikacijos tyrimams, ji nurodo gaires ir bendresnei komunikacijos sampratai, teigdama, jog komunikacija nusakytina apibūdinant pranešimų siuntėją bei gavėją, pranešimų prasmės šaltinį, kanalo specifiką ir komunikacijos padarinius – efektyvios komunikacijos kriterijus. Šitaip suprasta *Lasswello formulė* naudojama šiame darbe komunikacijos sampratų rekonstrukcijai.

Komunikacijos sampratos požiūriu, klasikinė bihevioristinė tradicija laikėsi realistinės komunikacijos sampratos. Komunikacijos efektų tyrimas numatė, kad komunikacijos procese perduodami pranešimai turi konkrečias prasmes ir priėmėjai iš principo gali juos adekvačiai atkoduoti, apvalydami nuo komunikacijos kanale pasitaikančių ir pranešimą iškreipiančių trikdžių-

triukšmų. Klasikinės biheivoristinės paradigmos tyrimai būtent ir buvo nukreipti į tai, kaip pranešimai veikia auditoriją, kiek efektyvi yra masinė komunikacija.

Taigi, institucionalizacija ir realistine komunikacijos samprata grįstos tyrimų prieigos susiformavimas ženklina apibrėžtų komunikacijos tyrimo prieigų formavimosi pradžią. Kiekviena iš jų, tiek realistinė, tiek jai oponavusios interpretacinė, kritinė ar technologinė pozicijos, jungė iš prieškarinio ateinančius gana amorfiškus komunikacijos teoretizavimo fragmentus į sistemingas prieigas, paremtas atitinkamomis komunikacijos sampratomis.

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje klasikinė biheivoristinė teorija išgyveno nuosmukį, veikiamą ne tik vidinių priežasčių (tėvai įkūrėjai arba mirė, arba paliko komunikacijos tyrimus ir pasitraukė į kitas tyrimų sferas (Berelson 1959: 4)), bet ir dėl išorinių – klasikinė biheivoristinė paradigma patyrė trejopą spaudimą iš kylančios interpretacinės bangos (pats Schrammas septintojo dešimtmečio pradžioje atsisakė transmisinio informacijos perdavimo modelio, pabrėždamas aktyvios interpretacijos svarbą (Pietilä 2005: 126)), marksistinės-kritinės pozicijos ir technologinio, McLuhano inspiruoto, požiūrio.

Tokia realistinės-biheivoristinės prieigos kritika nebuvo originalus komunikacijos mokslų fenomenas. Ji atliepė bendrąsias septintojo-aštuntojo dešimtmečių tendencijas socialiniuose ir humanitariniuose moksluose, vadinamas kultūros posūkiomis, paveiktomis lingvistinio posūkio filosofijoje (Bachmann-Medick 2006: 36). Kultūros posūkiomis (*cultural turns*) vadinami metodologiniai ir tematiniai pokyčiai, vykę šiuo laikotarpiu, orientuoti į pozityvistinių mokslo metodų atsisakymą, tarpdiscipliniškumą (Wallerstein et al. 2002: 42-52), mokslinių tekstų kūrimą, jungiant mokslinį ir beletristinį žanrus (Geertz 2005b: 52-53), į mokslinius tyrimus įtraukiant anksčiau nenagrinėtas temas, tokias kaip socialinio mokslininko savirefleksija ar metropolijos/kolonijos santykių įtaka socialiniams mokslams (Bachmann-Medick 2006: 38-39).

Geriausiai šias permainas atspindėjo interpretacinės komunikacinės teorijos, savo šaknimis siekiančios Cooley ir amerikietiškojo pragmatizmo klasikus. Tiesiogiai įtakotos interpretacinių socialinių mokslų teorijų (simbolinio interakcionizmo, etnometodologijos, fenomenologinės sociologijos ir kt.), jos visų pirma ragino peržiūrėti komunikacijos sampratą, kuria rėmėsi biheivoristiniai komunikacijos tyrimai. Pasak interpretacinės sampratos atstovų, komunikacija – tai prasmių kūrimas ir atkūrimas, o ne jau turimų, gatavų perdavimas. Atsisakius griežtos siuntėjo/priėmėjo perskyros, svarbiausiu komunikacijos veikėju laikoma visa komunikacinė bendruomenė. Todėl komunikacijos tyrinėtojas, pats nuolat dalyvaujantis šiuose procesuose, turi ne kiekybiškai matuoti komunikacijos efektus, bet kokybinių tyrimų pagalba tirti, kaip komunikacijos poveikį priima ir interpretuoja individai, kaip komunikacija kuria komunikuojančią bendruomenę, o bendruomenė – komunikaciją.

Bene žinomiausias šiuolaikinis komunikacijos filosofas Jūrgenas Habermasas savo komunikacinio veiksmo teorijoje jungia Frankfurto mokyklos, Dewey ir pragmatizmo, klasikinių socialinių teorijų bei kasdienės kalbos analizės teorines įtakas. Taip Habermaso komunikacijos filosofija kalbos filosofijos problematiką įveda į modernios visuomenės ir istoriškai suprantamo racionalumo problematiką. Greta Dewey įtakotų ir ypač iš Frankfurto mokyklos paveldėtų kritinių, demaskuojančių intencijų, aiškiai regimų ankstyvajame 1962-aisias pasirodžiusiame veikle „Struktūrinė viešybės transformacija“ (Habermas 1994), Habermasas kuria ir normatyvinę komunikacinės situacijos vaizdinį, pasiekiamą komunikaciškai koordinuoto veiksmo pagalba (Habermas 1995a; 1995b).

Kritinė komunikacijos tyrimų prieiga tęsė kritinės Frankfurto mokyklos komunikacijos filosofijos programą. Greta Habermaso jos veikiama susiformavo kultūros tyrimų (*cultural studies*) programa, siekusi demaskuoti hegemonišką medijų ir masinės komunikacijos misiją, kurios tikslas esąs nuslėpti nuo individų tikrąsias problemas, masinės komunikacijos platinamas idėjas ir vaizdinius pateikti kaip socialinio gyvenimo normas, nuslepiant, kad

tokių normų priėmimas yra naudingas tik tam tikroms visuomenės grupėms. Tokiu būdu žymiesiems XX amžiaus antros pusės kritinių teorijų propaguotojams komunikacijos teorijose, britų kultūrinių tyrimų mokyklos atstovams Stuartui Hallui ir Raymondui Williamsui, kaip ir jų kolegai iš Vokietijos, autentiška komunikacija nesanti vien prasmų perdavimas, bet jų kūrimas ar perkūrimas, kritiškai reflektuojant galimus komunikacijos iškreipimus turinčiųjų galią naudai bei siekiant nuo tokio pobūdžio iškreipimų išsivaduoti.

Technologinė komunikacijos teorizavimo kryptis, siejama su McLuhano idėjomis ir raginusi nuo auditorijos atsigręžti į pačias medijas, savo neilgą apogėjų pasiekė septintojo dešimtmečio pabaigoje – aštunto pradžioje. Komunikacija čia suprantama kaip medijuotas procesas, kur pranešimų prasmės yra kuriamos ne komunikacijos dalyvių, bet itin veikiamos paties komunikacijos kanalo-medijos. Tokią nuostatą reziumuoja McLuhano tezė „medija yra pranešimas“ (McLuhan 2003: 26). Nors net radikaliausi jos kritikai pripažįsta McLuhano pastebėjimą, kad medijos gali veikti visuomenės tvarką, individams parodyti kaip veikti ir kaip organizuoti, nesant visiškai bevertę (Katz 1987: S33), tačiau technologinė samprata komunikacijos moksluose šiuo metu nėra populiari (Katz 1987: S33), o kartais tvirtinama, jog ji esanti visiškai diskredituota kaip technologinis determinizmas (Myers 2001: 223).

Tačiau pastaruosiu metu plačios recepcijos McLuhano idėjos susilaukė spekuliatyviojoje vokiečių medijų teorijoje, pabrėžiančioje medijų vaidmenį komunikacijos kaitoje (Kloock & Spahr 2000: 7) ir net pačioje žmogaus egzistencijoje (Hartmann 2000: 16-31). Šios teorijos atstovus (V. Flusserį, F. Kittlerį, H. Winklerį, L. Engelį S. Krämer ir kt.) domina ne tiek komunikacijos procesas ir jo santykis su medijomis, kiek medijų poveikis žmogiškam suvokimui, fenomenologinis medijų ir jų poveikio pačioms pažinimo struktūroms tyrimas.

Šia prasme suprantant medijų filosofiją, teorinio perimamumo linija Benjaminas → McLuhanas → vokiečių medijų filosofija (Sodeika 2007: 3-8) yra ne istorinės raidos schema, bet retrospektyvus teorinių įtakų atpažinimas.

Tad kalbėti apie vokiečių medijų teorijos dalyvavimą toliau plėtojant technologinę McLuhano komunikacijos sampratą kiek keblu, mat pastarasis vargu ar turėjo ambicijų pereiti nuo išorinių kultūros reiškinių prie individų vidinių pažinimo struktūrų (o tokia nuostata, kaip minėta, būdinga vokiečių medijų filosofijai). Antra vertus, savotiškas grįžimas prie McLuhano – nuo bendrųjų pažinimo principų prie medijų, kaip konkrečių kultūros ir komunikacijos procesų dalyvių, analizės – padėtų vokiečių medijų teorijai įveikti egzistuojantį savo „lokalų“ uždaramą „pasaulinių“ komunikacijos ir medijų tyrimuose vykstančių diskusijų atžvilgiu (Lovink 2009: 218-221). Juolab, kad šiuolaikinėje vokiečių medijų teorijoje esama tendencijos būti medijų mokslo (*Medienwissenschaft*) metodologiniu pagrindu (Rusch 2002; Margreiter 2007: 243-246) ar sieti medijų teoriją su komunikacijos mokslais (Michelkevičius 2006). Šios tendencijos sykiu su augančiu susidomėjimu vokiečių medijų ir komunikacijos teorija nevokiškai kalbančiose šalyse (Lovink 2009; Winthrop-Young 2000, 2006; Langer 1999) leidžia spėti, kad technologinės komunikacijos sampratos laukia atgimimas. Sukurdama prielaidas per medijų prizmę apibrėžti komunikacijos dalyvius, prasmes, kanalus ir efektyvios komunikacijos kriterijus, technologinė komunikacijos samprata galėtų vaisingai įsijungti į aptariamąsias diskusijas.

Dar vieną potencialiai atgimsiančią ar susikursiančią komunikacijos sampratą leidžia numatyti kylanti pragmatizmo banga šiuolaikinėse komunikacijos teorijose (Bergman 2008; Simonson 2001; Russill 2005, 2006, 2008; Sandbothe 2008; Craig 1999, 2005, 2007). Viena vertus, čia siekiama atkreipti komunikacijos teorijos dėmesį į pragmatizmo tradiciją, kurioje nuo Dewey ar net anksčiau, nuo Williama Jameso (Russil 2005), komunikacijos problematika užėmė svarbią vietą. Antra vertus, ši pragmatizmo banga komunikacijos tyrimuose atspindi bendrą pragmatizmo populiarėjimą socialiniuose moksluose (Rule 1997; Baert 2005). Tačiau kol kas pragmatizmo prieiga komunikacijos teorijoje ir komunikacijos filosofijoje išgyvena formavimosi būvį, daugelis pragmatizmo koncepcijos elementų yra būdingi kritinei ir interpretacinei komunikacijos sampratoms ir šiuo metu dar per drąsu

tvirtinti, jog pragmatizmas suformuluos originalią, atskirą nuo pastarųjų komunikacijos sampratą.

II. Trijų komunikacijos sampratų kontroversija šiuolaikinėje filosofijoje

II.1 Realistinė komunikacijos samprata

Realistinė komunikacijos samprata yra viena iš kertinių šiuolaikiniuose komunikacijos moksluose vyraujančios paradigmos metodologinių nuostatų. Ši paradigma, aptinkama ne tik komunikacijos moksluose, bet ir platesniame socialinių mokslų kontekste, dažnai vadinama tiesiog „dominuojančiaja“ (Hall 1989: 40; Giddens 1989: 53; Gitlin 1978: 207; McQuail 1994: 41-49; Littlejohn 1999: 25-28; Krippendorff 1989: 68-73). Socialiniuose moksluose „dominuojanti paradigma“ apibūdinama kaip „ortodoksinis konsensus“, kuriam būdingi bruožai yra natūralizmas (polinkis tirti socialinių mokslų problemas gamtos mokslų metodais), socialinis priežastingumas (*social causation*), funkcionalizmas (Giddens 1989: 53), arba kaip pozityvistinė socialinių mokslų paradigma, pagrindinėmis savo taisyklėmis laikanti neutralų stebėjimą ir objektyviai kaupiamą informaciją (Valantiejus 2004: 257).

Komunikacijos moksluose ši prieiga siejama su Lazarsfeldo ir jo mokyklos nustatyta komunikacijos tyrimų kryptimi: „specifinių, išmatuojamų, trumpalaikių, individualių, nuostatomis paremtų, veikiančių elgesį medijų turinio „efektų“ paieškomis“ (Gitlin 1978: 207). Užuot kūrusi savo originalią terminiją ir metodus, ji skolinasi sąvokinį aparatą ir metodologiją iš kitų socialinių mokslų, pvz., psichologijos ar sociologijos (Mumby 1997: 5). McQuailas vardina keletą komunikacijos moksluose dominuojančios paradigmos bruožų (McQuail 1994: 45):

- Liberalios-pliuralistinės visuomenės idealas;
- Funkcionalistinė perspektyva;

- Linijinis poveikio (*effects*) transmisijos modelis;
- Galingos medijos, modifikuojamos grupių santykių;
- Kiekybinis tyrimas ir kintamųjų analizė.

Realistinės komunikacijos sampratos atstovai socialinį bendrabūvį regi kaip skirtingų tikslų siekiančių individų ir grupių siekių bei nuostatų susidūrimų vietą. Kiekvienas iš bendrabūvio narių siekia savųjų tikslų, tačiau nuolat susidurdami su skirtingais ar net priešiškais kitų interesais, pasiekia tam tikro kompromiso, realizuojamo kaip funkcinė socialinio bendrabūvio dalių pusiausvyra. Žvelgiant iš komunikacinės perspektyvos, šie socialinių veikėjų siekiai pirmiausia realizuojami medijose, kurių transliuojamais pranešimais siekiama formuoti viešąją opinią pageidaujama linkme. Tokių siekių realizavimasis yra matuojamas kiekybiniais medijų poveikio auditorijai tyrimais.

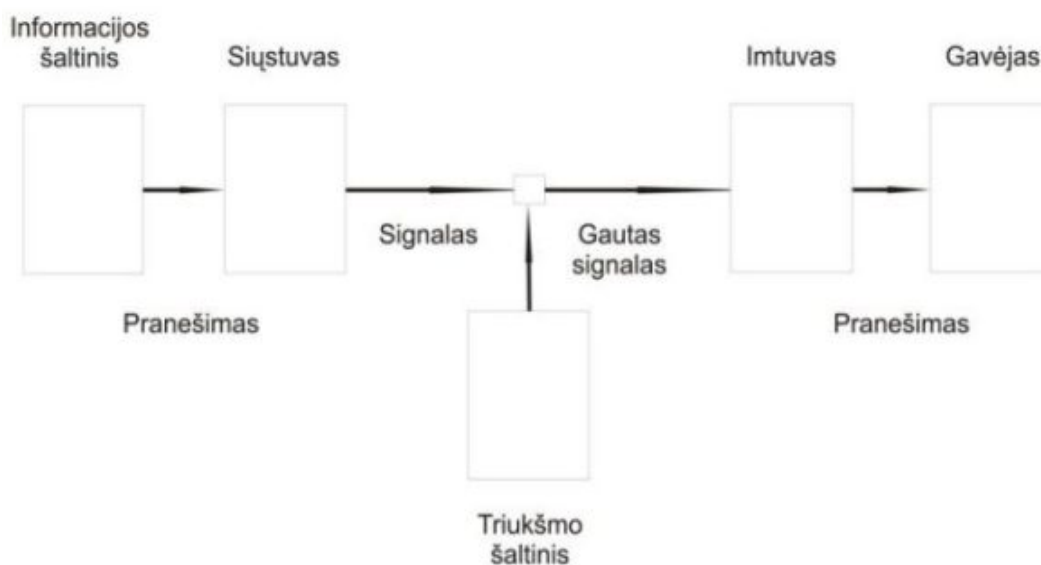
Karlas Erikas Rosengrenas, pabrėždamas taikomų metodų svarbą, šią prieigą vadina kiekybine perspektyva ir nurodo ją pagrindžiančias filosofines koncepcijas, tokias kaip pozityvistinė epistemologija, nomotetinė metodologija, realistinė ontologija, deterministinė antropologija (Rosengren 1989:26). Jos atstovai savo tyrimuose ieško empirinių dėšningumų, kurie aprašo pageidaujamo poveikio auditorijai sukėlimą, o sykiu įgalina tyrinėtojus numatyti ir modeliuoti komunikaciją ateityje. Nors tokio poveikio laipsnis skirtingose teorijose varijuoja, tačiau požiūris, jog medijų perduodami pranešimai lemia individų elgseną, būdingas visoms realistine komunikacijos samprata grįstoms komunikacijos teorijoms.

Epistemologiniu požiūriu ši komunikacijos mokslų prieiga yra empiristinė, pabrėžianti stebėjimą, matavimą, dalyvavimą, patyrimą, bei fundamentistinę, siekianti tikrumo, priežastinių mechanizmų ir dėšningumų atskleidimo. Šios prieigos teorijos kuriamos kaip aksiomatinės, kauzalinės, o jų metodas – matavimas, laikomas objektyviu. Tikrovė suvokiama kaip stabili, determinuota, materiali, o teorijos tikslai yra numatymas ir kontrolė (Andreson & Baym 2004: 590-592).

Tokiu, vadinamuoju pozityvistiniu, mokslo idealu sekė pirmieji komunikacijos teoretikai Jungtinėse Amerikos Valstijose Tarpukariu ir Antrojo pasaulinio karo metais. Šį idealą puikiai atliepė Shannono komunikacijos teorija (Shannon 1948), matematiškai formalizavusi realistinę komunikacijos sampratą ir ją pagrindžiantį transmisinį komunikacijos modelį. Matematinė Shannono komunikacijos teorija besiformuojantiems komunikacijos mokslams ir daugiau ar mažiau loginio pozityvizmo mokslo projektų veikiamiems jų kūrėjams pateikė įrodymą, kad komunikaciją galima teorizuoti pasitelkiant tikslių mokslų metodus bei konceptualinį aparatą.

Savo modelį Shannonas kūrė ne žmogiškajai komunikacijai tirti, o mašininiam signalų perdavimui analizuoti. Tačiau komunikacijos mokslininkai jo modelyje matė ir žmogiškosios komunikacijos schemą. Kaip nurodo vienas iš komunikacijos mokslų pionierių Schrammas, Shannono matematinė informacijos perdavimo teorija laikyta puikiu analogu, galinčiu nušviesti tamsias, dar nepaaiškinamas besiformuojančių komunikacijos mokslų sritis (Schramm 1972: 7).

Komunikaciją Shannonas konceptualizavo kaip signalais užkoduotų pranešimų perdavimą iš siuntėjo gavėjui tam tikru kanalu, veikiamu išorinių triukšmų, potencialiai iškraipančių perduodamąjį signalą (1 pav.).

1 pav. Bendrosios komunikacijos sistemos scheminė diagrama (Shannon 1948: 381)

Žmogiškosios komunikacijos teoretikai iš Shannono koncepcijos perėmė komunikacijos, kaip linijinio proceso, vaizdinį, susidedantį iš siuntėjo, gavėjo ir perduodamo pranešimo, akcentuodami, kad pranešimas, jo prasmė egzistuoja atskirai nuo siuntėjo ir gavėjo (Schramm 1972: 15).

Nuostata, kad pranešimai egzistuoja realiai ir fiksuotai, leidžia šią komunikacijos sampratą vadinti realistine⁶. Pranešimai čia nėra kuriami komunikacijos metu, veikiau jie yra tam tikri objektai, perduodami vieno subjekto kitam. Pagal realistinę sampratą komunikacija suvokiama kaip esamos informacijos perdavimo procesas iš siuntėjo gavėjui. Nors ši samprata perduodamo pranešimo prasmei (ir net turiniui) svarbos neteikia, tačiau

⁶ Realistinė komunikacijos samprata nepainiotina su kitokiais *realizmais* socialinių mokslų filosofijoje, pvz., su *kritiniu realizmu* (Sayer 2000) ar su Charleso Pavitto siekiais įtvirtinti *mokslinį realizmą* kaip adekvačiai komunikacijos tyrimus pagrindžiančią mokslo filosofiją (Pavitt 1999; Pavitt 2000). Didžiuma (tačiau ne visos ir tai nėra būtinas realistinės komunikacijos teorijos bruožas) realistinė komunikacijos samprata besiremiančių teorijų pritaria pastarųjų realizmų nuostatai, jog pasaulis realiai egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų mąstymo ir pažinimo (Sayer 2000: 10), net jei kai kurių teorijose pasirodančių fenomenų negalime stebėti (Sayer 2000: 12). Tačiau realistinė komunikacijos samprata labiausiai orientuota ne tiek į pasaulio, kiek į pranešimuose perteikiamos prasmės realų egzistavimą. Esama teorijų (pvz., Jeano Baudrillard'o simuliacijų teorija (Baudrillard 2002)), realistiškai konceptualizuojančių komunikaciją, tačiau abejojančių tikrovės realumu.

laikomasi prielaidos, jog ji yra apibrėžta ir gali būti pranešimo priėmėjo adekvačiai suvokta/priimta. Realistinės komunikacijos sampratos šalininkai taip pat neklausia, iš kur kyla patys pranešimai ir jų prasmės. Komunikacijai tai neturi jokios reikšmės, jos samprata apribojama vien perdavimo procesu.

Socialinių mokslų inspiruotuose komunikacijos tyrimuose realistinė komunikacijos samprata labiausiai paplito metodą realistiškai suprantamai komunikacijai tirti pasiūliusios vadinamosios *Laswello formulės* („kas sako ką, koku kanalu, kam, kaip efektyviai?“ (Lasswell 1972: 84)) pavidalu. Ši formulė neabejotinai yra sietina tiek su Shannono matematinio modelio idėjomis (Radford 2005: 83), tiek su Locke'o filosofiniais komunikacijos apmąstymais, kėlusiais klausimą, kaip adekvačiai perteikti vieno individo turimas idėjas kitam individui, (Locke 2000: 414) – jie, pasak realistinės sampratos kritikų, ir suformavo šios komunikacijos sampratos pagrindus (Radford 2005: 17-18; Peters 2004: 102).

Taigi, realistiškai suprantama komunikacija vyksta remiantis transmisiniu modeliu, schematizuojančiu komunikaciją vien kaip perdavimą. Transmisinis modelis komunikaciją nusako kaip „signalų ar pranešimų perdavimą per atstumą“ (Carey 2009: 12), kaip „procesą, kurio metu signalai yra siunčiami ir priimami, arba informacija yra perduodama iš vienos sąmonės kitai“ (Craig 1999: 125). Faktiškai transmisinis komunikacijos modelis ir realistinė komunikacijos samprata yra neatskiriama susiejami, o šie terminai vartojami sinonimiškai. Dažnai tiek moksliniame, tiek kasdieniame diskurse transmisinis modelis laikomas savaime suprantamu (Radford 2005: 1; Carey 2009: 12), o sykiu ir pati realistinė komunikacijos samprata įgyja nekvestionuojamą statusą. Dėl šitokio „vienvaldiškumo“ realistinė komunikacijos samprata šiuolaikinėse komunikacijos filosofijos kontroversijose dalyvauja veikiau kaip „klasikinė“ kritikuojama tradicija, o ne kaip šiuo metu aktyviai plėtojamas diskursas. Jos filosofiniai pagrindai yra rekonstruojami pasitelkiant klasikinius tekstus (pvz., Locke'o – Radford 2005: 14-35), ir nors ši samprata yra laikoma vyraujančia nūdieniame komunikacijos moksle, tačiau šiandienėje komunikacijos filosofijoje ji neturi ryškių gynėjų. Itin dažnai realistinės komunikacijos

postulatus formuluoja jos kritikai (pvz., Peters 2004; Craig 1999; Carey 2009; Radford 2005). Dėl šios priežasties jos analizei šiame darbe skiriama mažiau vietos, nei su ja polemizuojančioms sampratom.

Rekonstruojant realistinę komunikacijos sampratą remiantis Lasswello formule, ji nusakoma šitaip:

KAS. Realistinėje komunikacijos sampratoje laikomasi ankstyvojo modernybės mąstymo įtvirtintos subjekto/objekto perskyros. Pranešimo siuntėjas čia yra griežtai atribotas tiek nuo gavėjo, tiek nuo pranešimo, tiek nuo pasaulio, kuriame vyksta pati siuntėjo-gavėjo interakcija ir apie kurią yra komunikuojama (Mumby 1997: 5).

Komunikacijos idėjų sklaidos tyrinėtojai transmisinio komunikacijos modelio sampratos suformulavimą priskiria Johnui Locke'ui. Locke'o filosofijos įtakos dėka šis modelis išplito ir išsigalėjo (Radford 2005: 17-18; Peters 2004: 102). Ši komunikacijos samprata, nusakanti pastarąją kaip dialogą kaip dalijimąsi mintimis, nebuvo originalus paties britų filosofo išradimas, tačiau būtent Locke'as suteikė komunikacijai ne bendravimo proceso, o idealaus galutinio rezultato, siekiamo visiško susikalbėjimo atspalvį (Peters 2004: 102).

Toks komunikacijos, kaip dialogo, modelis yra orientuotas į siuntėją (Peters 2004: 48), nes būtent pastarasis atsako už tai, kad pranešimas būtų deramai suformuluotas ir duotų rezultatų, kurių tikimasi. Siuntėjas yra atsakingas už „tam tikro fiksuoto informacijos „kiekio“ perdavimą“ (McQuail 1994: 49), tai jis lemia pranešimą ir jo turinį.

KĄ SAKO. Tačiau koks tas turinys? Kaip atsiranda pranešimo prasmės? Realistinė komunikacijos samprata tokio klausimo iš esmės nekelia. Anot Warreno Weaverio „inžinerinė komunikacijos teorija yra tarsi padoriai besielgianti ir diskretiška mergina, priimanti jūsų telegramas. Ji nekreipia jokio dėmesio į prasmę, nesvarbu ar pastaroji būtų liūdna, ar džiugi, ar trikdanti. Tačiau ji turi būti pasiruošusi deramai pasirūpinti viskuo, kas patenka ant jos darbo stalo“ (cit. pagal Radford 2005: 61). Taigi, Shannon'o teorijoje

perduodamos prasmės paliekamos pačiam individui, manant, jog jos yra anapus komunikacijos teorijos domės (Radford 2005: 67).

Schrammas tokį realistinių komunikacijos teorijų nesidomėjimą prasmės problema grindė tuo, jog komunikacijos metu perduodamos ne mintys ir idėjos, o pranešimai (Schramm 1972: 9). Tad komunikacijos dalyvių pagrindinė užduotis yra deramai užkoduoti ir atkoduoti perteikiamas prasmes, o ne svarstyti, iš kur jos atsiranda.

Locke'as į komunikuojamų turinių problemą žiūri analogiškai. Kaip atsiranda perduodamosios idėjos, Locke'as svarstė savo pažinimo teorijoje, o ten, kur jis kalba apie komunikaciją, idėjų kilmė nebėra svarbi, svarbus pats jų perdavimas. Idėjų susiformavimui skirta „Esė“ antroji knyga „Apie idėjas“, o jų perteikimui – trečioji, „Apie žodžius“. Kaip Shannono teorijoje svarbu parinkti atitinkamą kodą, taip ir Locke'ui svarbus tinkamų išraiškai žodžių, kaip ženklų, žyminčių vieną ar kitą idėją, parinkimas bei tinkamas idėjų ir žodžių susiejimas (Locke 2000: 352-353).

Fundamentalų Locke'o įnašą į artikuluotos komunikacijos sampratos susiformavimą (ar veikia jos transformaciją) tyrinėtojai nusako kaip savotišką prasmės „privatizavimą“ (Peters 2004: 103; Radford 2005: 20): nuo Locke'o prasmė „formuojasi“ individo intelekto, o ne yra suformuojama socialinių institutų (bendruomenės, valdžios, bažnyčios). Padarius individą vieninteliu pranešimo prasmės lėmėju, suprantama, jog problemiškas tampa pats idėjų, prasmų perdavimas iš vienos sąmonės į kitą. Realistinei komunikacijos sampratai kyla rimta problema, kaip adekvačiai perteikti kitai sąmonei savo turimą idėją, net paprasčiausią, jau nekalbant apie sudėtinę?

Locke'as absoliučiai adekvataus perdavimo atžvilgiu nusiteikęs skeptiškai (Locke 2000: 417-418): „Ir net tie, kurie atidžiau nustato savo sąvokas, vis dėlto sunkiai išvengia nepatogumų, kylančių dėl to, kad jiems jos žymi kitokias sudėtines *idėjas* nei tos, kurių ženklais jas padaro kiti žmonės, netgi protingi ir stropūs.“ Tačiau nepaisant to, ankstyvosios XX a. komunikacijos teorijos visgi postulavo savotišką komunikacinį determinizmą, pasak kurio, siuntėjo prasmės auditorijos gali būti suvokiamos adekvačiai ir lemti jos elgesį.

Vėliau, veikiami interpretacinės ir kritinės prieigų kritikos, nukreiptos būtent į prasmės kilmės ir su ja susijusio adekvataus perteikimo problemą, komunikaciniai realistai ėmėsi dvejopos strategijos.

Viena vertus, buvo pripažinta tai, kad pranešimai retai kada būna vienaprasmiai (Schramm 1972: 19), ir tiek siuntėjas tiek gavėjas santykyje su pranešimu yra veikiami savųjų referencinių karkasų (*frames of reference*) (Schramm 1972: 33). Taigi individas nėra absoliutus prasmių kūrėjas. Prasmė atsiranda individo intelekto, tačiau visiškai privačios prasmės atveju pati komunikacija taptų nebeįmanoma. Todėl realistinės komunikacijos sampratos teoretikams tenka daryti prielaidą, kad egzistuoja tam tikras siuntėjui ir priėmėjui bendras kontekstas, kurio dėka individualus prasmių pasirinkimas visgi niekuomet nėra absoliutus (t. y. iš visų galimų prasmių) (Radford 2005: 68-69).

Tačiau, antra vertus, pačiame idėjų perdavimo procese (o būtent juo ir domisi realistinė komunikacijos samprata) kontekstas faktiškai nepasirodo, realistinė komunikacijos samprata gerokai svarbesniu dalyku laiko bendrą komunikacijos dalyvių orientaciją tam tikros informacinių ženklų aibės atžvilgiu (Schramm 1972: 13), kurios dėka įmanomas adekvatus perduodamo pranešimo užkodavimas ir atkodavimas, o tai, ar pranešimo gavėjas adekvačiai atkoduotą pranešimą supranta, remiantis realistine komunikacijos samprata, nelaikytina komunikacijos problema.

KAM. Kaip minėta, realistinė komunikacijos samprata yra orientuota į siuntėją, kuris faktiškai yra atsakingas tiek už idėjos/prasmės išdėdinimą, tiek už jos perdavimą komunikacijos partneriui. Už galimas komunikacijos nesėkmes didesnioji atsakomybės dalis taipogi kliūva siuntėjui. Iš pranešimo gavėjo čia tikimasi tik tiek, kad jis bus dėmesingas priimamam pranešimui ir stengsis jį adekvačiai (pagal siuntėjo intencijas) atkoduoti (Schramm 1972: 36).

Locke'o koncepcijoje komunikacijos priėmėjas-klausytojas yra *tabula rasa*, kaip ir pažįstantis subjektas. Tiek pažinimo, tiek komunikacijos metu į intelektą yra įrašomos idėjos (Locke 2000: 55).

Šitokia Locke'o pasyvios auditorijos samprata savo ankstyvuosiuose tyrimuose sekė ir komunikacijos mokslo „tėvai-kūrėjai“. Ankstyvuojų komunikacijos tyrimų laikotarpiu auditorija buvo laikoma santykinai pasyvia ir bejėge, o komunikacija – galinčia įdiegti auditorijai bet ką (Schramm 1972: 9)⁷. Tačiau vėliau, vis stiprėjant realistinės komunikacijos sampratos kritikai, o psichoanalitinei sampratai apskritai žlugus, net realizmo klasikai pripažino, kad komunikacija nėra vienas – siuntėjo atliekamas veiksmas, tai du abiejų dalyvių – tiek siuntėjo, tiek gavėjo atliekami veiksmai (Schramm 1972: 11). Tačiau nepaisant „oficialaus“ gavėjo svarbos pripažinimo, asimetrija tarp pranešimų siuntėjų ir gavėjų išliko. Ir tai labai aiškiai matyti Schrammo komunikacijos proceso analizėje, kur atsiliepiant į kritiką sušvelninamas požiūris į gavėją kaip pasyvų siuntėjo atžvilgiu.

Pasak Schrammo, iš siuntėjo pozicijų komunikacijos tikslas gali būti informuoti, mokyti, suteikti malonumo, siūlyti ar įtikinėti. Iš gavėjo pozicijų atitinkamai – suprasti, išmokti, mėgautis, atmesti arba apsispręsti. Pranešimo siuntėjo ir gavėjo tikslai ne visuomet sutampa – jie išties retai kada atitinka vienas kitą. (Schramm 1972: 19). Tačiau jau iš šio Schrammo išvardijimo matyti, kad nors komunikacijos akto metu veikia tiek siuntėjas, tiek gavėjas, tačiau būtent siuntėjas visuomet yra aktyvesnioji komunikacijos pusė (galiausiai, juk jis yra *siuntėjas!*).

Schrammas skiria keturis komunikacijos tipus: informacinį, instruktuojantį, įtikinėjantį, pramoginį (Schramm 1972: 36-37). Visuose juose, ypač informuojančioje ir instruktuojančioje (mokančioje) komunikacijoje iš pranešimo siuntėjo tikimasi, kad jis aiškiai ir suprantamai užkoduos pranešimą, o iš gavėjo – jog jis bus dėmesingas, stengsis adekvačiai atkoduoti bei kaupiti perteikiamąją informaciją, o įtikinėjimo atveju – dar ir paklusti pranešimui. Faktiškai gavėjo funkcija Schrammui yra tik aktyvus priėmimas.

⁷ Žinoma, tokį požiūrį lėmė ne tik realistinės komunikacijos sampratos laikymasis, bet ir minėtoji psichoanalizės įtaka.

Taigi, nepaisant realistinės komunikacijos sampratos modifikacijų, postuluojančių abiejų veikėjų aktyvumą komunikacijos metu, visgi esama akivaizdžios asimetrijos siuntėjo naudai.

KURIUO KANALU. „Kad žodžiai padėtų bendrauti⁸, būtina [...], kad klausančiajam jie sukeltų lygiai tą pačią *idėją*, kurią jie žymi kalbančiojo intelekto. Jei šitaip nėra, žmonės pripildo vieni kitų galvas triukšmo ir garsų, tačiau neperteikia savo minčių ir neišdėsto vienas kitam *idėjų*, o juk tai yra pokalbio ir kalbos tikslas“ (Locke 2000: 414). Kanalo sukeliama komunikacijos iškraipymai atrodo problemiški tiek Locke’ui (nors pastarasis kanalo termino ir nevertė), tiek Shannonui, tiek ir klasikinei bihevioristinei tradicijai. Šie perdavimo trukdžiai gali būti patys įvairiausi: nuo chaotiškos žodžių vartosenos paties suvokėjo sąmonėje (Locke 2000: 412) iki išorinių trukdžių, iškraipiančių perduodamą signalą bet kokioje komunikacinėje terpėje (žr. Shannono schemą 1 pav.). Pasak Schrammo, „tai gali būti fizinis triukšmas (lėktuvas praskrenda viršuje, kai jaunuolis bando šnabždėti merginai), blaškantys elementai (blogas akcentas ar netikęs kostiumas), konkuruojantys elementai (kažkas kitas šaukia numatomą pranešimo gavėją, didžiulė antraštė ar kitoje puslapių vietoje esantis paveikslukas, nukreipiantis skaitančiojo dėmesį nuo skaitomo straipsnio) ar vienas iš daugelio kitų dalykų“ (Schramm 1972: 26). Galimų trikdžių minimizavimas visų pirma yra siuntėjo, pasirenkančio atitinkamą koduotę bei kanalą, problema. Tokia nuostata nurodo į kitą realistinei komunikacijos sampratai itin svarbų aspektą – efektyvumą, tai yra į tai, kaip siunčiamas pranešimas kuo tikslesniu pavidalu pasiekia priėmėją (Mumby 1997: 4).

KAIP EFEKTYVIAI. Locke’as mini dviejų rūšių komunikaciją (Locke 2000: 412-413):

„Dėl *perteikimo*⁹ žodžiais, tai šiuo atveju *vartoseną* taip pat būna dvejopa:

- 1) pilietinė,
- 2) filosofinė.

⁸ Originalas: „to make words serviceable to the end of communication“ (Locke 1975: 301).

⁹ Čia ir toliau citatoje lietuviškas žodis *perteikimas* žymi originalo *communication* (Locke 1975: 299-300).

Pirma, pilietinė, žodžių vartoseną aš vadinu tokią minčių ir idėjų perteikimą žodžiais, kuris padeda palaikyti įprastinius pokalbius ir tarpusavio bendravimą, susijusį su kasdieniais reikalais ir žmonių visuomenės pilietinio gyvenimo reikmėmis.

Antra, filosofinė, žodžių vartoseną aš vadinu tokią jų vartojimą, kuris padeda perteikti tiksliai daiktų sąvokas ir bendrais teiginiais išreikšti tikras ir neabejotinas tiesas, kuriomis intelektas gali pasikliauti ir pasitenkinti siekdamas tikrojo pažinimo. Šios dvi vartosenos yra labai skirtingos ir [...] viena pasitenkina kur kas mažesniu tikslumu negu kita.“

Locke'as neabejotinai privilegijuoja „filosofinę žodžių vartoseną“, nes jos pagalba perduodamos konkrečios idėjos ir įgyjamas tikrasis pažinimas. Kai tuo tarpu tokių padarinių nesiekiantis pilietinis bendravimas vertintinas kaip antrarūšis.

Realistine komunikacijos samprata grįsti tyrimai, žinoma, nevertina komunikacijoje perteikiamų pranešimų vien kaip filosofiniam pažinimui skirtų, tačiau jų orientacija į komunikacijos efektų tyrimą (kokius padarinius/efektus auditorijai kelia perduodami pranešimai), parafrazuojant Locke'ą, gali būti vertinami kaip siekis atskirti šiuodu komunikacijos būdus, paskelbiant pilietinę komunikaciją neverta dėmesio. Tokį nuvertinimą liudija realistinės komunikacijos sampratos klasikų (Lazarsfeldo, Lasswello ir kt.) orientacija į politinę komunikaciją, žurnalistiką ar reklamą, į tokios komunikacijos pranešimų keliamą poveikį individams, o ne į kasdienį individų bendravimą, kur transmisiniu modeliu paremtos komunikacijos efektyvumas yra kiekybiškai sunkiau išmatuojamas.

Locke'o pilietinė komunikacija, kaip pastebi Radfordas (2005: 23), yra itin artima tam, ką Carey (Carey 2009: 15) vadina ritualiniu komunikacijos modeliu. Pilietinė komunikacija skirta ne informacijai perduoti ar moksliniam žinojimui formuoti. Jos tyrinėtojai kreipia dėmesį kasdienį buitinių individų bendravimą, skirtą ne informaciniais pranešimams perteikti, o socialiniams saitams palaikyti. Tačiau norint komunikaciją tyrinėti šiuo aspektu, tenka keisti pačią komunikacijos sampratą, atsisakant realistinės sampratos, kaip

nepajėgiančios adekvačiai aprašyti komunikacijos, nesiorientuojančios į informacijos perdavimą. Būtent tai ir daro interpretacinės ir kritinės komunikacijos teorijos.

II.2 Interpretacinė komunikacijos samprata

Septintajame–aštuntajame XX a. dešimtmečiuose iškilo alternatyvų socialinių mokslų „dominuojančiai paradigmai“, tokių kaip etnometodologija, simbolinis interakcionizmas, Anthony'io Giddenso struktūrizacijos teorija, Ervingo Goffmano dramaturginė teorija ir kt. (Valantiejus 2004: 738-890). Ne išimtis ir komunikacijos mokslai. Juose kilusi opozicija dažnai vadinama tiesiog „alternatyvia“ paradigma (Hall 1989: 40; Giddens 1989: 53; Gitlin 1978: 207; McQuail 1994: 41-49; Littlejohn 1999: 25-28; Krippendorff 1989: 68-73; Crowley & Mitchell 1998: 2), kurią charakterizuoja keletas bruožų (McQuail 1994: 48):

- Kritinis požiūris į visuomenę ir vertybinio neutralumo atmetimas;
- Transmisinio komunikacijos modelio atmetimas;
- Nedeterministinis požiūris į medijų technologijas ir pranešimus;
- Kultūrinė ir kokybinė metodologija;
- Pirmumo teikimas kultūrinėms ir politinėms-ekonominėms teorijoms;
- Platus domėjimasis nelygybe ir visuomeninės opozicijos šaltiniais.

McQuailo išvardintieji bruožai apibūdina ne tiek interpretacine komunikacijos samprata grįstas teorijas, kiek apskritai teorijų grupę, oponuojančią komunikacijos moksluose dominuojančiai paradigmai. Savo ruožtu interpretacinės teorijos pabrėžė keletą šio sąrašo bruožų: jos neigė vertybiškai neutralaus komunikacijos mokslo galimybę, nurodydamos komunikacijos tyrinėtoją nesant išoriniu stebėtoju, bet nuolatiniu savo tiriamųjų procesų dalyviu. Taip pat joms nepriimtina deterministinė nuostata, jog medijų perteikiami pranešimai auditorijos bus suvokiami vienaprasmiškai,

siuntėjų numatyta prasme. Interpretacinė samprata pabrėžė kultūros ir komunikacijos sąsajas bei pirmosios įtaką gaunamųjų pranešimų suvokimui, taip pat tvirtino, kad komunikaciją adekvačiau tirtina kokybiniais metodais. Tačiau labiausiai interpretacinės sampratos (ne tik jos, tas pat labai svarbu ir kritinėms komunikacijos teorijoms) opozicijos susilaukė transmisinis komunikacijos modelis, tiek dėl auditorijos interpretacinio aktyvumo ignoravimo, tiek dėl neadekvatumo tiriant kasdienį individų bendravimą.

Tyrimų metodo atžvilgiu Rosengrenas siūlo šią tyrimų mokyklą vadinti kiekybine perspektyva, grįsta tokiomis filosofinėmis nuostatomis, kaip antipozityvistinė epistemologija, ideografinė metodologija, nominalistinė ontologija, voliuntaristinė antropologija (Rosengren 1989: 26). Taip interpretacinė komunikacijos tyrimų prieiga atsisako ieškoti komunikacijos procesus aprašančių dėsnių, orientuodamasi į konkrečius komunikacijos atvejus, itin pabrėžia konstruktyvistinį socialinio bendrabūvio aspektą bei deterministinio medių poveikio nebuvimą ir veikėjų aktyvumą.

Nepaisant augančio „alternatyviosios“ paradigmos (plačiaja prasme, įtraukiant į ją ir interpretacinę, ir kritinę sampratą grįstas komunikacijos teorijas) populiarumo, ji vis dar išlieka antrajame šiandienio komunikacijos mokslo plane. Andersono ir Baymo tyrimas (Anderson & Baym 2004: 599) rodo, jog 1995–2004 m. rašytų komunikacijos teorijos straipsnių, priskirtinų vadinamajai „dominuojančiai“ paradigmai, skaičius dusyk (57/28) viršijo vadinamosios „alternatyviosios“ paradigmos šalininkų.

Tačiau kaip minėta, toks skyrimas į „dominuojančią“ ir „alternatyvią“ paradigmas yra labai sąlyginis ir gerokai supaprastina komunikacijos tyrimų teorinių ir metodologinių pozicijų įvairovę. Dichotomija „mes/jie“ neatvaizduoja, jog tiek dominuojančios, tiek alternatyvios paradigmos viduje esama gausybės dažnai viena su kita įvairiais laipsniais nesutinkančių pozicijų. Juolab, kad net atskyrus interpretacinę ir kritinę prieigas (plačiau apie šią perskyrą II.3 skyriuje), dera atsižvelgti į tai, jog komunikacijos moksluose kaip alternatyva transmisiniam buvo pasiūlyta nemažai naujų komunikacijos modelių, kuriančių alternatyvias komunikacijos sampratas: tai ritualinis

modelis (Carey 2009: 15), konstruktyvistinis modelis (Krippendorff 1994: 101-113; Krippendorff 1989: 73 ir toliau), skleidimo modelis (Peters 2004: 47), konstitutyvus modelis (Craig 1999: 125) ir kt.

Alternatyvieji modeliai visų pirma naikino transmisiniam modeliui būdingą griežtą siuntėjo/priėmėjo perskyrą ir su ja susijusią pranešimo, kaip nuo pastarųjų nepriklausomai egzistuojančio objekto, sampratą. Keletą jų čia trumpai apžvelgsiu.

Jameso Carey ritualiniame modelyje komunikacija buvo suvokiama ne kaip pranešimų perteikimas, o kaip bendruomenę kurianti interakcija, kurioje pranešimas ir jo prasmė egzistuoja tik visos bendruomenės kuriami, Carey atkreipia dėmesį į žodžių *bendravimas (communication)* ir *bendruomenė (community)* ne tiek etimologinį, kiek prasminį artimumą (Carey 2009: 15).

Klaugas Krippendorffas taip pat prieštarauja transmisiniam komunikacijos modeliui. Jis akcentuoja, kad komunikacija yra nuolat kuriama, konstruojama, o ne vyksta pagal nusistovėjusias schemas (tokias, kaip transmisinis modelis). Ši konstravimą komunikacijos dalyviai, pasak Krippendorffo, atlieka remdamiesi penketu imperatyvų, apibūdinančių šios komunikacijos sampratos specifiką:

- Estetiniu imperatyvu: „susikonstruok savo matomą tikrovę“ (Krippendorff 1989: 76).
- Empiriniu imperatyvu: „išrask kiek gali daugiau alternatyvių konstrukcijų ir veik tikrindamas jų įgyvendinamumą“ (Krippendorff 1989: 80).
- Savireferencijos imperatyvu: „įtrauk save, kaip savo konstrukcijų sudėtinę dalį“ (Krippendorff 1989: 83).
- Etiniu imperatyvu: „suteik kitiems, atsidūrusiems tavo konstrukcijose, tą pačią autonomiją, kuria tu naudojiesi juos kurdamas“ (Krippendorff 1989: 88).
- Socialiniu imperatyvu: „komunikuodamas su kitais palaikyk arba plėsk galimų pasirinkimų ratą“ (Krippendorff 1989: 93).

Iš Krippendorffo imperatyvų matyti, jog komunikacijos procesai kuria tiek pačią komunikacinę bendruomenę ir jos socialinį pasaulį, tiek ir komunikacijoje dalyvaujančias prasmes. Komunikacija Krippendorffui – neabejotinai bendruomeninis veiksmas.

Johnas Durhamas Petersas taip pat laiko transmisinio modelio dominavimą kritikuotinu. Savo istorinėje apžvalgoje „Kalbėjimas vėjams“ (2004) komunikacijos idėjos raidą jis pateikia kaip nuolatinę kovą tarp dviejų komunikacijos sampratų: dialoginio (transmisinio) modelio ir nedialoginių modelių, iš (plačiau neanalizuojamos) jų gausos pasirenkant skleidimo (*dissemination*) modelį (Peters 2004: 47). Toks modelis remiasi skirtingomis nei transmisinis žodžio *komunikacija* reikšmėmis. Kai transmissiniame modelyje komunikacija suprantama kaip „mainai ar abipusis perdavimas“ (Peters 2004: 15), tai alternatyviuose modeliuose komunikacija reiškia perteikimą, tačiau akcentuojant priėmimą, o per jį dalyvavimą tam tikrame socialiniame institute, o ne transmisinį siuntimą (tokia reikšme „komunikacija“ vartojama kalbant apie, pvz., dalyvavimą šventojoje komunijoje (Peters 2004: 15)), o šiuolaikiniame pasaulyje bendrumą kuria tiek televizijos ir radijo laidos, tiek ir iš valdančiųjų institucijų sklindantys potvarkiai (Peters 2004: 47).

Robertas T. Craigas rašo apie konstitutyvų komunikacijos modelį, tiesiogiai nurodydamas, jog tai esąs kitas Carey ritualinio modelio pavadinimas (Craig 1999: 124). Šis modelis, anot Craigo, „konceptualizuoja komunikaciją kaip konstitutyvų procesą, kurio metu yra kuriamos ir atkuriamos bendros prasmės“ (Carey 1999: 125). Tokiu būdu Craigas iš esmės pakartoja Carey pateiktą komunikacijos apibrėžimą: „komunikacija yra simbolinis procesas, kurio metu tikrovė yra kuriama, palaikoma, atkuriamą, keičiama“ (Carey 2009: 19).

Iš šios trumpos transmissiniam modeliui alternatyvių komunikacijos modelių apžvalgos matyti, jog skirtumai tarp jų nėra esminiai (o Craigo konstitutyvaus modelio atveju – grynai nominalūs, tik pavadinime). Šie skirtumai atsiranda iš skirtingų autorių akcentuojamų skirtingų modelio savybių (Krippendorffui ir Craigui pabrėžiant konstrukcinius aspektus, Petersui

ir Carey – bendruomeninį pranešimo priėmimą ir dalyvavimą). Visi minėtieji modeliai pabrėžia komunikacijos svarbą kuriant bendruomenę ir bendruomenės svarbą kuriant komunikaciją, komunikuojamas prasmes. Todėl šie modeliai nelaikytini skirtingais komunikacijos modeliais, bet vieno modelio skirtingomis versijomis. Tad toliau šiame darbe aptariamasis modelis vadinamas ritualiniu arba konstitutyviu, šiuodu žodžius vartojant sinonimiškai.

Transmisinio komunikacijos modelio atžvilgiu ritualinis modelis turįs keletą pranašumų (Craig 1999: 125):

A. Jis yra artimesnis tam, kaip komunikacijos idėja plėtojosi kultūrinėje ir intelektualinėje istorijoje, kur komunikacija buvo laikoma stipriu bendruomenės vienijančiu faktoriumi.

B. Komunikacijos teorijos yra refleksyvios, jos atsižvelgia į esamą situaciją, maža to, pačios kuria/įtakoja komunikaciją. Transmisinis modelis šią savybę palieka nuošalyje.

C. Ritualinis (Craig vadinamas konstitutyviu) modelis parankesnis pliuralistinėms demokratinėms politinėms vertybėms, kai tuo tarpu transmisinis buvo palankus įtvirtinti ekspertinei galiai, nurodant ekspertus, kaip patikimos informacijos šaltinį.

D. Ritualinis modelis bei interpretacinė komunikacijos samprata suponuoja, jog komunikacija gali būti lygiavertė socialinių mokslų disciplina, turinti savo komunikacinę socialinių fenomenų aiškinimo priegą.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog ritualinis komunikacijos modelis turi stipriai pabrėžtą negatyvųjį aspektą, – aptartieji autoriai akcentuoja jo priešstatą transmisiniam komunikacijos modeliui, tvirtindami tai esant viena iš svarbiausių ritualinio modelio savybių (Craig 1999: 125; Peters 2004: 47; Krippendorff 1989: 75). Šio neigiamo aspekto dėka ritualinis komunikacijos modelis nūdienėje komunikacijos teorijoje ir komunikacijos filosofijoje yra įsitvirtinęs kaip alternatyvių realistinei komunikacijos sampratai koncepcijų pagrindas. Kaip minėta, jo pagrindu kuriama ne tik interpretacinė komunikacijos samprata, bet ir taipogi realistinei oponuojanti kritinė samprata.

Susiformavusi antrojoje XX a. pusėje kaip realistinės komunikacijos tyrimų krypties kritika, šiuo metu interpretacinė komunikacijos samprata yra svarbi savarankiška pozicija. Skiriamieji šios komunikacijos sampratos bruožai yra neatsiejami nuo jos genezės. Vadinasi, interpretacinės sampratos šiuolaikinėje komunikacijos filosofijoje ištakų reikia ieškoti XX a. viduryje vykusiose socialinių mokslų filosofijos transformacijose. Remiantis Carey ir kitų interpretacinės komunikacijos tyrimų prieigos atstovų ir tyrinėtojų nuorodomis – interpretacinėje Geertzo socialinių mokslų sampratoje.

Aštuntajame XX a. dešimtmetyje pasirodęs bene žymiausio šiuolaikinio interpretacinės komunikacijos sampratos atstovo Jameso Carey ritualinės komunikacijos modelis, kaip minėta, buvo formuluojamas kaip alternatyva tuomet dominavusiam transmissiniam modeliui ir juo paremtai komunikacijos tyrimų tradicijai. Faktiškai Carey „neišrado“ ritualinio komunikacijos modelio, bet veikiau *išvertė* (sekant Cliffordo Geertzo terminija) jį iš kitų socialinių mokslų (kuriuose interpretacinė prieiga sparčiai populiarėjo) konceptualinio aparato į komunikacijos tyrimų sritį (Hay 2006: 30). Pats Carey pripažįsta (Carey 2009: 31), jog tai, ką jis atliko, buvo savotiškas „importas“ ir kad jis vyko visų pirma iš to meto amerikietiško socialinių ir humanitarinių mokslų diskurso, ypač antropologijos, šiuo konkrečiu atveju atstovaujamos Geertzo ir literatūros kritikos (Carey 2009: 52), kuriuos itin įtakojo hermeneutikos ir fenomenologijos filosofinės mokyklos (Carey 2009: 52). Carey siekė suderinti Geertzo teoriją su amerikietiško pragmatizmo tradicija, Čikagos mokykla (Hay 2006: 37). Kartu tokia komunikacijos tyrimų transformacija, pasak jos šalininkų, buvęs posūkis, priartinęs pačius administracinių tyrimų valdomus komunikacinius mokslus prie klasikinės ir tuometinės socialinės minties (Soderlund 2006: 102), nukreipęs juos į tokias temas, kaip visuomenės/bendruomenės perskyra, rūpėjusias socialinių mokslų klasikams, kaip antai Weberiui, Tönniesui bei Durkheimui (Hay 2006: 33).

Pasak socialinių mokslų virsmų XX a. antroje pusėje tyrinėtojos Doris Bachmann-Medick, vadinamasis *interpretacinis posūkis* šiuose moksluose

datuotinas aštuntuoju dešimtmečiu (Bachmann-Medick 2006: 58), o vienu iš jo pradininkų laikytinas būtent Geertzas (Bachmann-Medick 2006: 59).

Tyrinėtojai interpretacinį posūkį bei jį sekusias transformacijas¹⁰ tiek kultūros sampratoje, tiek kultūros moksluose sieja su lingvistiniu posūkiu (Bachmann-Medick 2006: 36), kurio radikaliausia pamatinė nuostata tvirtinanti, jog anapus kalbos nesama jokios pamatinės tikrovės (Bachmann-Medick 2006: 34).

Jei interpretacinę komunikacijos sampratą laikysime bendresnio posūkio socialiniuose moksluose dalimi, tuomet ir jos filosofinių pagrindėjų tenka ieškoti šio posūkio pagrindėjų tarpe. Teoriniais interpretacinio posūkio pirmtakais laikytini Gadamerio hermeneutika, Frankfurto mokykla ir Paulis Ricoeuras (Bachmann-Medick 2006: 60), Geertzas taip pat akcentuoja Wittgensteino svarbą (Geertz 2005b: 58; Geertz 2005a: 13-14).

Hermeneutinės filosofijos įtaka šiuolaikinei komunikacijos filosofijai pastebima ne vien Geertzo poveikyje. Nenurodydami į Geertzo koncepciją, interpretacinę komunikacijos tyrimų prieigą metodologiniu požiūriu Andersonas ir Baymas vadina refleksyviu empirizmu (Anderson & Baym 2004: 590) arba hermeneutiniu empirizmu (Anderson 1996: 16). Taigi, hermeneutinės filosofijos įtaka interpretacinei komunikacijos sampratai pripažįstama. Taigi, dera apžvelgti hermeneutinės filosofijos prielaidas, faktiškai padėjusias pamatus interpretacinei komunikacijos sampratai.

Pirmiausia, žinoma, tai hermeneutikos orientacija į supratimo problematiką. Pasak Gadamerio, „sugebėjimas suprasti – pamatinė žmogaus galia, kuria remiasi jo bendras gyvenimas su kitais ir kuri dažniausiai realizuojasi per kalbą ir pokalbį su kitu“. (Gadamer 1999a: 171).

Hermeneutinės minties klasikams (Schleiermacheriui, Dilthey'ui) buvęs metodologine humanitarinių mokslų nuostata, XX a. hermeneutikoje

¹⁰ Bachmann-Medick savo veikale „Kultūros posūkiai: naujos kryptys kultūros moksluose“ (Bachmann-Medick 2006) analizuoja ir daugiau pastarojo laikmečio humanistikoje ir socialiniuose moksluose įvykusių posūkių. Greta interpretacinio, kartu su lingvistiniu padėjusio pagrindus tolimesnėms kultūros mokslų transformacijoms, autorė dar skiria performatyvųjį, refleksyvųjį/literatūrinį, pokolonijinį, vertimo (*translational*), erdvinį bei ikoniškąjį (*iconic*) kultūros posūkius.

supratimas išplito į platesnę filosofinių refleksijų sritį. Heideggeris pagilinęs supratimo sąvoką iki egzistencialo, iki žmogaus būties pamatinės apibrėžties ir tai buvęs akstinas, paskatinęs Gadamerį peržengti metodinę diskusiją ir išplėsti hermeneutinę problemą taip, kad ji atsižvelgtų ne tik į mokslą, bet ir į meno bei istorijos patirtis (Gadamer 1999a: 172). Interpretacinė komunikacijos samprata ir ja grįstos komunikacijos teorijos supratimą pavertė komunikacijos pagrindu. Tačiau supratimas čia anaipol nėra, kaip realistinėje komunikacijos sampratoje, adekvatus siuntėjo intencijoms pranešimo atkodavimas. Supratimas veikia yra komunikacijos dalyviams bendros prasmės sukūrimas.

Gadameris neigia, jog prasmė yra esama ir atrandama (Gadamer 1999a: 174). Interpretacija yra veikia prasmės idėjimas, o ne jos radimas. Tokia nuostata leidžia įtarti reliatyvizmą, o tai iš esmės apsunktų pačias komunikacijos galimybes. Tačiau interpretacija niekuomet nebūna visiškai individuali ir reliatyvizmo galimybė naikina tai, jog ji nuolat remiasi tam tikru šaltiniu, pavyzdžiui, konkrečiu tekstu (Gadamer 1999a: 180). Tad nors prasmės yra kuriamos, visgi jos kuriamos pagal tam tikras taisykles, remiantis konkrečiu interpretuojamu tekstu, dalyvaujama pokalbiu ar kitu komunikacijos aktu, ribojančiu interpretacijos lauką.

Veikale „Tiesa ir metodas“ Gadameris rašo: „dialektika, kaip menas vesti pokalbį, kartu yra menas matyti vieno požiūrio vienybėje, t. y. ji yra sąvokų sudarymo, kaip bendrai išmąstytų dalykų, išplėtojimo menas. Būtent tai charakterizuoja pokalbį –priešingai sustingusiai ištaros formai, siekiančiai raštinio fiksavimo, – čia klausiant ir atsakant, duodant ir gaunant, kalbant ir prasilenkiant, taip pat pasiekiant bendrą sutarimą, kalba įgyvendina tą prasminę komunikaciją [...]“ (Gadamer 2006: 195).

Ieškodamas supratimo, interpretuojantysis ieško savo paties turimų prielaidų patvirtinimo (Gadamer 1999a: 180). Antra vertus, pačios tos prielaidos yra nuolat formuojamos tiek interpretuojamojo objekto, tiek tokių objektų visumos, sudarančios tradiciją. Tad gadameriškas supratimas nuolat juda hermeneutiniu ratu, nuo interpretuojamo objekto prie konteksto ir atgal link objekto, nuo konkretaus pokalbio dalyvių prie jų pokalbio turinio bei

konteksto ir atgal link pokalbio dalyvių, nuo interpretuojančio individo prie tradicijos ir atgal individo link.

Interpretacinei komunikacijos teorijai dar svarbi *kalbos žaidimo* sąvoka ir samprata, ateinanti iš vėlyvosios Ludwigo Wittgensteino filosofijos. *Kalbos žaidimas* čia nutolsta nuo Wittgensteinui būdingos kalbos mokymosi ir vartojimo sampratos (Wittgenstein 1995: 122) ir interpretacinėje komunikacijos sampratoje įgauna daug platesnį, inkultūracijos, aspektą, kalbai ir tekstui suteikiant daug platesnę prasmę, nei Wittgensteinui rūpėję kalbėjimo veiksmai (Wittgenstein 1995: 130). Tad kalbos žaidimai interpretacinėse komunikacijos teorijose veikia virsta kultūros žaidimais. Ir jei Wittgensteinui prasmė yra pateisinama konkrečiame kalbos žaidime (Wittgenstein 1995: 284), tai interpretacinės komunikacijos sampratos atstovams prasmės formavimasis regimas didžiajame kalbiniame žaidime, kuris yra visas komunikuojančiajai bendruomenei būdingas prasmių laukas.

Geertzas šią kalbinę-interpretacinę kalbos filosofijos problematiką įkomponuoja į socialinius mokslus. Prasmė yra raktažodis tiek Geertzo kultūros, tiek ją tyrinėjančių mokslų koncepcijoms suprasti. Jis rašo: „Kaip ir Maxas Weberis, tikiu, kad žmogus – tai savo paties suregztuose prasmių voratinkliuose pakibęs gyvūnas; manau, kad tie voratinkliai – tai kultūra, tad ir jos analizė turėtų būti ne koks nors dėsningumą ieškantis eksperimentinis, o reikšmių ieškantis interpretacinis mokslas“ (Geertz 2005a: 5). Santykis su prasmėmis – interpretacija, tad tiek individai pažįsta savo kultūrą ir joje buvoja interpretuodami, tiek ir socialiniai mokslininkai, tyrinėdami ir individus, ir kultūras, atlieka tą patį – interpretavimo veiksmą. Faktiškai socialinių mokslų tekstai yra antros ar trečios eilės interpretacijos (Geertz 2005a: 16).

Bendrų prasmių formavimasis, pasak Geertzo, grįstinas Wittgensteino argumentais prieš privačią kalbą (Geertz 2005a: 13), siejant prasmių bendrumą su galimybėmis perteikti patyrimą (Wittgenstein 1995: 224-233). Panašias komunikacijos galimybės sąlygas numatė ir ganėtinai nutolusi nuo Wittgensteino – fenomenologinė komunikacijos filosofija (Pilotta & Mickunas 1990: 14).

Interpretaciniu keliu pasukę socialiniai mokslininkai socialinę tikrovę regi kaip žaidimą (Geertz 2005b: 57), teatrą (Geertz 2005b: 60), tekstą (Geertz 2005b: 65), o kultūra konceptualizuojama kaip tekstas, komunikacija, skirtis, diskursas, kasdienybė ir t. t. (Bachmann-Medick 2006: 10). Tokią metodinę nuostatą atitinka ir Carey, savo komunikacijos sampratą konceptualizuojantis kaip ritualą.

Amerikietiškoje kultūroje, pasak Carey, nuolat gyvavusios dvi komunikacijos sampratos. Pirmoji, *transmisinė*, dominuoja modernių industrinių valstybių žodynuose. Ji apibūdinama tokiais sinonimais kaip „perteikimas“ (*imparting*), „siuntimas“ (*sending*), „perdavimas“ (*transmission*) ar „informacijos pateikimas kitiems“ (*giving information to others*) (Carey 2009: 12). Antroji, nors dažniausiai laikoma gretutine, *ritualinė* komunikacijos samprata apibūdinama terminais „dalijimasis“ (*sharing*), „dalyvavimas“ (*participation*), „asociacija“ (*association*), „draugija“ (*fellowship*) ar „bendras tikėjimas“ (*possession of common faith*) (Carey 2009: 15). Iš jos kyla komunikacijos, kaip bendravimo, bendrumo, bendruomenės (*commonness, communion, community*), idėja (Carey 2009: 15). Panašius žodyno skirtumus pastebi ir Radfordas, kai realistinėje komunikacijos sampratoje vartojami terminai „siuntėjas“, „gavėjas“, „užkoduoti“, „atkoduoti“, „transmisija“, interpretacinėje sampratoje susiduriame su „interpretavimu“, „supratimu“, „pokalbiu“ (Radford 2005: 154). Tad ritualiniu modeliu paremta interpretacinė komunikacijos samprata, kaip minėta, komunikaciją visų pirma regi kaip bendrų dalyviams prasmų kūrimą ir atkūrimą (Craig 1999: 125).

Carey nurodomi raktiniai žodžiai komunikacijai suprasti akcentuoja, kad komunikacinis prasmų kūrimas vyksta ne tik erdvėje (prasmės perdavimą erdvėje iš esmės akcentuoja realistinė komunikacijos samprata), bet ir laike. Interpretacinės komunikacijos teorijos neneigia paties pranešimų perdavimo kaip tokio, tačiau įvesdamos papildomą matmenį, jos gerokai keičia jo sampratą. Vietoje transmisinio modelio akcentuojamo perdavimo erdvėje ritualinis modelis akcentuoja pranešimo perdavimą laike (Hay 2006: 32). Institucionalizuotų komunikacijos mokslų atžvilgiu išsakytina ta pati kritika:

jie gerokai labiau domisi pranešimų perdavimų erdvėje, iš čia į ten, iš taško A į tašką B, tačiau tas perdavimas, kuriuo domisi empiriniai tyrimai, būtinai vyksta dabar. Į komunikacijos reiškinių, formų ir institucijų raidos istorinius matmenis visiškai nekreipiamas dėmesys. Pasak Hay metaforos, šiandien vyraujančiuose komunikacijos tyrimuose geografija dominuoja istorijos atžvilgiu (Hay 2006: 34).

Interpretacinės komunikacijos sampratos atsigręžimas į istoriją kyla visų pirma iš hermeneutinės Gadamerio filosofijos. Pastarojoje teigiama, jog istoriškumas suprastinas dvejopai: „[...] „istoriškumo“ terminas pirmiausia turėjo parodyti, kad įvykis tikrai buvo ir kad tai nėra tik legendinė tradicija. [...] Šia prasme „istoriškas“ reiškia „ne mitinis“. Tačiau už šios paprastos istoriškumo sąvokos atsiveria kita žodžio prasmė, susijusi veikia su filosofine terminija. Istoriskumas yra esminė žmogaus dvasios sąranga; priešingai negu begalinis protas, žmogus ne aprėpia vienu žvilgsniu visa, o įsisąmonina savo istorinę situaciją“ (Gadamer 1999b: 210). Hermeneutinė filosofija, o ja sekama ir interpretacinė komunikacijos samprata, didesnę svarbą teikė antrajam istoriškumo aspektui, regėdama jį veikia ne kaip išgyventų tikrai vykusių įvykių grandinę, bet kaip pamatinį žmogaus buvimo pasaulyje principą. Žmogus yra istoriškas, jo supratimas yra nusidriekęs laike, jo prasmės ir jų interpretacijos nuolat yra veikiamos šios trukmės. Tad istoriškumas, taip svarbus interpretacinei komunikacijos sampratai, yra ne konkreti faktinė raida, o veikia pakankamai abstrakti metodologinė prielaida.

Pasitelkus Lasswello formulę, interpretacinė komunikacijos samprata rekonstruojama šitaip:

KAS/KAM. Itin svarbus skirtumas nuo realistinės komunikacijos sampratos yra tas, kad interpretacinėje (o taip pat ir kritinėje) komunikacijos sampratoje nėra atskirai išskiriami pranešimų siuntėjai ir gavėjai. Komunikacija *neo-durkheimiškoje* (Soderlund 2006: 102-103) Carey teorijoje suvokiama kaip bendrumą, tam tikros bendruomenės egzistavimą palaikantis ritualas. Šis bendrumas kuriamas bendrų grupės nariams prasmių pagalba. Individai čia yra suvokiami ne kaip pranešimų siuntėjai ir priėmėjai, bet kaip

tam tikrų komunikacinių bendruomenių dalys, o pati komunikacija – bendruomenės konstituojanti jėga (Mumby 1997: 7). Tad svarbiausias komunikacijos veikėjas ir yra komunikuojančioji bendruomenė.

Tuo būdu interpretacinės komunikacijos sampratos atstovai atsisako daugybės realistinės sampratos prielaidų, išreikštų dichotomijomis: subjekto/objekto, siuntėjo/gavėjo, pranešimo/pasaulio, apie kurį pranešama. Interpretatyvistai nesiekia sutaisyti subjekto ir objekto, veikiaus sujungti juos savotiška dialektine įtampa (tokia nuostata yra inspiruota net keleto filosofijos bei socialinių mokslų koncepcijų: pragmatizmo, simbolinio interakcionizmo, fenomenologijos, hermeneutikos) (Mumby 1997: 6). Šiuo atveju siuntėjas nueina į antrą planą (ar net apskritai tampa nebesvarbus), o santykinai didesnę svarbą įgyja gavėjas (Peters 2004: 48), kurio interpretacinės savybės tampa labiausiai komunikaciją lemiančiu veiksmu.

Sveikas protas ir realistinė komunikacijos samprata numato, jog egzistuoja realių objektų pasaulis, o atskirai nuo jų – kalbos ir simbolių pasaulis. Interpretacinė komunikacijos samprata, priešingai, tvirtina, kad ne „žodžiai žymi daiktus, bet veikiaus daiktai – žodžius. Kalba, komunikacija eina pirma ir kuria pasaulio vaizdą“ (Carey 2009: 20). Suvokta remiantis ritualiniu modeliu, komunikacija yra ne informacijos perdavimo, bet bendros pasaulio sampratos kūrimo procesas (Carey 2009: 17).

Atsakičius siuntėjo/gavėjo dichotomijos, sumenkinus pirmojo svarbą bei postuluojuant bendravimą bendruomenės pagrindu, pagrindiniu komunikacijos veikėju (ir siuntėju, ir gavėju) tampa komunikacinė bendruomenė. Tokios bendruomenės nariu tampama per bendrą supratimą, kur suprasti reiškia ne suprasti siuntėją, bet suprasti save ir savo santykį su tuo, kas yra pasakyta (Radford 2005: 173). Pasak Pilotos ir Mickūno, pasaulis yra duotas ne privačiai, o intersubjektyviai, ne individams, o bendruomenėms, ir intersubjektyvios (*alter-ego*) jo patirtys visuomet yra įtrauktos į subjektyvias (Pilotta & Mickunas 1990: 47, 70).

KĄ SAKO. Pabrėžiant bendruomenišką komunikacijos pobūdį aiškėja dar vienas itin svarbus skirtumas nuo realistinės komunikacijos sampratos:

interpretacinės krypties tikslas – deindividualizuoti prasmę. Interpretacinės sampratos šalininkai siekia sukurti komunikacijos teoriją be nuorodų į individualią sąmonę (Radford 2005: 135), kurioje komunikacijos šaltinis būtų ne subjektas-siuntėjas, bet intersubjektyvus „siuntėjas/gavėjas“. Tokia idėja pirmiausiai remiasi aptartąja nuostata, jog interpretacinėje komunikacijos sampratoje pagrindinis vaidmuo tenka ne individams, bet komunikacinei bendruomenei.

Tačiau kokia yra ta deindividualizuota prasmė? Iš kur ji atsiranda ir koks jos statusas? Interpretacinėje sampratoje „komunikacija yra įmanoma ne tik dėl to, kad turime bendrų objektų pasaulį, bet pirmiausiai dėl to, kad mes turime tą patį patyrimą, kurį galima tiesiogiai komunikuoti“ (Pilotta & Mickunas 1990: 14). Realistinė komunikacijos samprata tarsi reikalauja, kad komunikacijos metu perduodamas pranešimas įgalintų gavėją patirti tą pačią situaciją, kurią patyrė siuntėjas. Interpretacinę sampratą ginantys filosofai, savo ruožtu, netvirtina, jog komunikacijos metu turi būti atkurta konkreti patyriminė situacija, o tik tai, kad turi būti perduodama [iš patyrimo kylanti] prasmė (Pilotta & Mickunas 1990: 29).

Prasmė (*meaning*) esanti svarbiausias dalykas tiek patyrimo, tiek komunikacijoje (Pilotta & Mickunas 1990: 22). Komunikacijos metu individas dėmesį sutelkia ne į balsą, jo garsą, fonetinius komponentus, bet į tai, ką tie komponentai reiškia, ką jie sako, ką jie ženklina (Pilotta & Mickunas 1990: 3). Interpretacinė samprata neklausia „ar prasmė egzistuoja, ji priima ją kaip duotą patyrimo funkciją (*given function of experience*)“ (Pilotta & Mickunas 1990: 23). Prasmė, priskiriama įvykiams, yra savarankiška nuo komunikuojančiojo, pvz., sakant „audra baisi“ prasmė yra atskirta nuo empirinių modalumų, kuriais ji yra išreikšta (tad tą pat prasmę galima perduoti skirtingomis kalbomis), nuo psichologinių predispozicijų (baimės, indiferentiškumo), net jei šie dalykai ir dalyvauja komunikacijoje, jie nurodo ne teiginio prasmę, bet kalbančiojo psichologinę būseną, o prasmė lieka šios būsenos nepaliesta (Pilotta & Mickunas 1990: 10). „Iš esmės, komunikuojama tai, kas patirta. Be komunikacijoje duoto patirtinio proceso, daiktas negali būti duotas ar

pamatytas toks, koks jis yra, nei perteiktas komunikacijos partneriui“ (Pilotta & Mickunas 1990: 15). Komunikacijos metu perduodamos patirtųjų daiktų esmės (*essences*) (Pilotta & Mickunas 1990: 16-17, Radford 2005: 151).

Komunikuodami savo patirtį, individai faktiškai komunikuoja būdus, kuriais surenka pačius skirtingiausius objektus į vieną grupę, nepaisant to fakto, jog kiti komunikacijos dalyviai niekuomet nepatyrė tų pačių empirinių objektų (Pilotta & Mickunas 1990: 20).

Dalyvavimas bendrose prasmėse įgalina susikalbėjimą, juk pažodinės išsakytosios prasmės problema iškyla tik sutrikus supratimui (Gadamer 1999a: 182). Vadinasi iki tol komunikacijoje dalyvaujantieji subjektai dalyvauja bendroje prasmių sistemoje, kurioje bendros prasmės laikomos savaime suprantamomis ir tik šiai sistemai sutrikus iškyla susikalbėjimo ir prasmės problema.

Gadameriui „pranešimas“ – ne tai, ką kalbėtojas ar rašytojas pirmapradiškai pasakė, o tai, ką jis būtų norėjęs pasakyti, jei aš būčiau buvęs pradinis jo pokalbio partneris. Tai hermeneutinė problema, kuri žinoma, sakykime, interpretuojant „įsakymus“, – jie turi būti vykdomi „pagal prasmę“ (o ne pažodžiui). Taigi tekstas yra ne duotas objektas, o susikalbėjimo įvykio realizavimo fazė“ (Gadamer 1999a: 184). Toks negalėjimas visiškai adekvačiai užkoduoti perduodamojo pranešimo suponuoja kitokią nei realistinėje sampratoje (mažiau griežtą, mažiau apibrėžtą) pranešimo sampratą. Pranešimas – ne perteikiama informacija, o įvykęs susikalbėjimas. Gadameris tai tikslina: „[...] reiškia, kad raštiška formuluotė iš pat pradžių turi atsižvelgti ir į interpretacijos erdvę, kuri atsiveria tekstu besinaudosiančiam „skaitytojui““ (Gadamer 1999a: 184). Galimas neteisingas supratimas pašalinamas būtent atsižvelgiant į šią interpretacijos erdvę.

KURIUO KANALU. Jei komunikacija – supratimas dalyvaujant bendrose prasmėse, tai pagrindiniu jo kanalu faktiškai tampa tai, kas realistinėje sampratoje buvo laikoma komunikaciją iškreipiančiais triukšmais (istorija ir tradicija, įskaitant ir kiekvienam individui skirtingas asmenines istorijas, išankstinės nuostatos, turimos prasmės struktūros ir pan.),

trukdančiais pasiekti adekvatų perteikiamojo pranešimo supratimą. Norėdama paveikti adresatą, komunikacija turi atliepti šias išankstines struktūras (Langsdorf 2007: 52). Realistinėje sampratoje komunikuojantis individas yra atviras gaunamiems pranešimams tarsi Locke'o *tabula rasa*. Čia gi, priešingai, atsižvelgiant į istorinius komunikacijos metmenis itin svarbi tampa tradicija. Interpretacinėje sampratoje komunikaciją sudaro trys komponentai: „(a) kalbėtojo *aš* (*first person speaker*) susijęs su kitu *aš*, (b) kalba, kurios abu į dialogą įtrauktieji *aš* negali pilnai/visiškai išsemti/išnaudoti, ir (c) istorija ir tradicija su jų institucijomis, kuriose vyksta dialogas“ (Pilotta & Mickunas 1990: 55).

Kitaip tariant, kadangi prasmės laikomos pamatinėmis sudedamosiomis kultūros dalimis, interpretacinėje sampratoje tvirtinama, jog pranešimai ir jų prasmės nėra priklausomi nuo atskirų individų, komunikacijos dalyvių, bet yra duoti kultūros (McQuail 1994: 51). Komunikacijos procesai yra formuojami įsitikinimų, suformuotų bendruomenės istorijos ir jos kultūros sudedamųjų dalių (Langsdorf 2007: 52). Taigi, pagrindiniu komunikacijos kanalu interpretacinėje sampratoje laikomos ne prasmių perdavimo medijos, bet tų prasmių interpretavimo tradicija.

KAIP EFEKTYVIAI. Priėmus ritualinę komunikacijos sampratą, komunikacijos tyrimai virsta ne išskirtinai komunikacinių procesų, bet platesnio masto kultūros tyrimais, apimančiais daug didesnę problematikos lauką nei transmisiniu modeliu paremti komunikacijos efektyvumo auditorijos atžvilgiu tyrimai. (Carey 2009: 34).

Interpretacinėje komunikacijos sampratoje sėkminga komunikacija sukuria judėjimą hermeneutiniu ratu. Viena vertus, komunikacija yra kuriama ne informacijos perteikimo iš siuntėjo gavėjui, iš vieno individo kitam, o visos komunikacinės bendruomenės interakcijos¹¹, antra vertus, būtent komunikacijos metu ši bendruomenė ir yra kuriama (Pilotta & Mickunas 1990: 48). Bendraudami individai sukuria kontekstą, kuris, savo ruožtu, struktūruoja

¹¹ Komunikacija kuria ne tik visą komunikacinę bendruomenę kaip visumą, bet ir atskirus ją sudarančius individus, kurie remdamiesi komunikacija struktūruoja savo patirtis, sąvokas, vertybes (Pilotta & Mickunas 1990: 46).

būdus, kuriais individai kalba ir dalyvauja interakcijoje (Radford 2005: 161). Faktiškai kalba, *logos*, – komunikacijos kanalas – sukuria pasaulį, įtvirtina kontekstą, o kartu ir pačius komunikacijos dalyvius (Pilotta & Mickunas 1990: 57, 59, 71).

Komunikacijos kuriamos bendruomenės nebūtinai yra nedidelės, lokalinės, parentos tiesiogine komunikacija. Komunikacija gali kurti visuomenės tikrąją to žodžio prasme. Pavyzdžiui, JAV, nors Carey ir kiek atsargus deterministinių tokio teiginio implikacijų atžvilgiu, buvusios sukurtos raštingumo, pigaus popieriaus, greito ir nebrangaus transportavimo ir mechaninio žodžių reprodukuavimo (spaudos) pagalba, konkrečiai gebėjimu perduoti-transportuoti pačią kultūrą dideliais erdvės ir laiko atstumais (Carey 2009: 2). „Komunikacija yra socialinių praktikų visuma, į kurią įeina sąvokos, išraiškos formos ir socialiniai santykiai. Šios praktikos sukuria tikrovę (ar priešingai, ją neigia, transformuoja ar tiesiog šlovina (*celebrate*)). Komunikacija natūralizuoja dirbtines formas, kurias įgauna žmogiški santykiai, atskirdama jose technikas (*technique*) nuo sąvokų.“ (Carey 2009: 65).

Jau minėta Carey nuostata (bandanti įsilieti į amerikietišką pragmatizmo tradiciją), jog interpretacinė komunikacijos samprata turėtų atkurti bendruomeniškumą, suirusį dėl Modernybės ir jos padarinių, tame tarpe ir realistinės-transmisinės komunikacijos sampratos. Tačiau nelabai aišku, kaip Carey kultūriniai komunikacijos tyrimai galėtų šiam tikslui pasitarnauti. Ar galima tokių tikslų pasiekti vien iš naujo įvertinus komunikacijos reikšmę ir pobūdį, priėmus alternatyvų komunikacijos modelį, teigiantį komunikaciją esant bendruomenės kuriančiu faktoriumi? Ar tokia išties aprašomoji nuostata, be atitinkamo normatyvinio matmens, gali peržengti mokslo ribas ir paskatinti socialines permainas?

Kritinės komunikacijos sampratos šalininkai, pabrėžiantys socialinę-emancipacinę komunikacijos svarbą, tvirtina, jog interpretacinė komunikacijos samprata nepajėgi to padaryti. Tam, kad komunikacijos mokslai turėtų socialinio emancipacinio poveikio, reikia kitokios, kritinės komunikacijos sampratos.

II.3 Kritinė komunikacijos samprata

Kaip ir interpretacinė, kritinė komunikacijos samprata atsirado pirmiausia iš pasipriešinimo realistinės komunikacijos sampratos ir transmisinio modelio dominavimui XX a. vidurio komunikacijos tyrimuose. Žiūrint chronologiškai, kritiniai komunikacijos tyrimai yra net ankstesni nei interpretacine samprata grįstieji: jau prieš Antrąjį pasaulinį karą Lazarsfeldas skyrė administracinius (savo paties ir bendradarbių vykdytus) ir kritinius komunikacijos tyrimus (Pietilā 2005: 102; Rosengren 1989: 35). Nors apie galutinai susiformavusią kritinę komunikacijos sampratą tuo metu kalbėti dar buvo ankstoka.

Kritinė prieiga, tiek komunikacijos tyrimuose, tiek ir platesniame socialinių mokslų kontekste, yra dažnai siejama su interpretacine. Abi šias prieigas sieja daugelis bendrų metodologinių nuostatų, išvardintų II.2 skyrelio pradžioje: jos abi atmeta vertybinę teorijos neutralumą, realistinei sampratai būdingą transmisinį komunikacijos modelį, nedeterministiškai traktuoja perduodamų pranešimų poveikį, privilegijuoja kokybinius tyrimų metodus bei kultūrinį požiūrį į komunikaciją. Tačiau kritinė labiau akcentuoja politinės-ekonominės komunikacijos analizės svarbą bei komunikacijos sąsajas su socialine nelygybe ir visuomeninės opozicijos šaltiniais.

Dar vienas svarbus kritinės ir interpretacinės sampratų panašumas, tačiau sykiu ir svarbus skirtumas, glūdi istorijos akcentavime. Pati komunikacijos problema kritinei teorijai kyla iš mąstymo ir kalbos istorijos tyrimo, o ypač iš idėjų suprekinimo kultūrinėse industrijose (Hardt 1992: 140). Tuo būdu kritinei sampratai istorija nebėra horizontas, fonas, terpė, veikianti supratimą, veikiau ji yra įsikūnijusi socialiniuose institutuose ir materialiai formuoja komunikaciją (Hardt 1992: 140). O kadangi istoriniai procesai, formavę institucijas, formavosi veikiami tam tikrų interesų, tad ir istorijos supratimas yra nukreiptas visų pirma į tų interesų atskleidimą. Kritinė teorija, žinoma, čia visų pirma turi

omenyje kapitalizmą ir konkrečią jo įtaką tiek visuomenei, tiek komunikacijai. Istorija ir istoriškumas šiandienei kritinei komunikacijos sampratai nėra abstraktus perdavimo laike principas, ar nesukonkretinama tradicija, tai yra konkreti materialiai praeitis, reikšminga savo politinėmis, socialinėmis ir ekonominėmis formomis.

Tačiau nepaisant šių skirtingų akcentų, nenuostabu, jog kalbant apie „dominuojančios“ ir „alternatyvios“ paradigmos dichotomiją (Hall 1989: 40; Giddens 1989: 53; Gitlin 1978: 207; McQuail 1994: 41-49; Littlejohn 1999: 25-28; Krippendorff 1989: 68-73), į „alternatyviają“ talpinamos tiek kritinė, tiek interpretacinė prieigos. O kritinės komunikacijos teorijos tyrinėtojai skelbia, jog būtent kritinės, o ne interpretacinės prieigos dėka realistinės komunikacijos sampratos dominavimui kilo reali grėsmė (Schiller 1996: 103; Hardt 1992: 187). Tad gal kritinė prieiga laikytina tik interpretacinės prieigos variacija, ar priešingai, interpretacinė prieiga yra kritinės atmaina? Kodėl reikėtų kritinę paradigmą išskirti atskirai? Kuo specifiška kritinė komunikacijos samprata?

Kritinės ir interpretacinės prieigos skyrimo pagrindo dera ieškoti platesniame socialinių mokslų filosofijos kontekste. Brianas Fay ir J. Donaldas Moonas 1977-aisiais pasirodžiusiame savo straipsnyje „Kaip turėtų atrodyti adekvati socialinių mokslų filosofija?“ (*What Would an Adequate Philosophy of Social Science Look Like?*) (Fay & Moon 1994) tvirtina, jog tradiciškai skiriamos dvi socialinių mokslų pozicijos (natūralizmas ir humanizmas) negali patenkinamai atsakyti į klausimą, kokia yra socialinių mokslų prigimtis. Fay ir Moonas šį klausimą išskleidžia į tris: „(1) koks santykis tarp aiškinimo ir supratimo socialiniuose moksluose? (2) kokia yra socialinių mokslų teorijos prigimtis? (3) koks yra kritikos vaidmuo socialiniuose moksluose?“ (Fay & Moon 1994: 21). Jei debatai dėl pirmojo ir antrojo klausimo telpa į natūralizmo ir humanizmo kontroversijos rėmus, tai iškilus klausimui dėl kritinio socialinių mokslų matmens, šios dichotomijos nebepakanka. Nei natūralistinė, nei humanistinė prieiga negali paaiškinti nuolat socialiniame gyvenime išylančių prieštarų (*misunderstandings*) tarp individų elgesio ir jų motyvų, norų bei

vertybių (Fay & Moon 1994: 31). Natūralistinė prieiga šios problemos nepastebi, neteikdama svarbos veikėjo intencionalumui nei atitinkamai dėl jo kylantiems prieštaravimams, humanistinė prieiga ignoruoja konfliktus, siekdama suprasti, kaip įmanomas nuoseklus pasaulio supratimas, sujungiantis skirtingas pasaulio dalis (Fay & Moon 1994: 33), gi siekiant tokio supratimo, konfliktų, nenuoseklumų ir priespaudos mechanizmų pastebėjimas ir įvardinimas ignoruojamas, kaip šio supratimo neatitinkantis.

Davidas Braybrooke'as (Braybrooke 1987: 2-7), sekdamas Fay ir Moonu (Fay & Moon 1994) taip pat skiria tris socialinių mokslų prieigas: natūralistinę, interpretacinę (Fay ir Moono vadinamą humanistine) ir kritinę. Natūralistiniai socialiniai mokslai siekia rasti priežastinius reguliarumus ir juos aiškinančius dėsnius. Interpretacinė prieiga – suprasti veikėjų elgesį remiantis taisyklėmis, kuriomis pastarieji vadovaujasi. Paprastai pabrėžiama kontroversija dėl kokybinių ir kiekybinių metodų, Braybrooke'o manymu, nėra tokia svarbi, mat tiek natūralistiniai, tiek interpretaciniai socialiniai mokslai savo tyrimuose naudoja ir kokybinius, ir kiekybinius metodus (Braybrooke 1987: 92-109). Kritinė prieiga metodologiniu požiūriu yra redukuojama į pirmąsias dvi, o bruožas, skiriantis ją nuo kitų dviejų socialinių mokslų prieigų, yra jos emancipaciniai tikslai (Braybrooke 1987: 68).

Iš minėtų, kritinių komunikacijos tyrimų sąsajų su interpretacine komunikacijos samprata besiremiančiais tyrimais, o taip pat iš Braybrooke'o bei Fay ir Moono argumentų už kritinę prieigą seka, jog epistemologinių argumentų jai atskirti nepakanka. Epistemologiniais argumentais grįstina tik natūralistinių ir interpretacinių socialinių mokslų perskyra. Tiek Fay ir Moonas, tiek Braybrooke'as leidžia suprasti, jog kritinės prieigos egzistavimas grįstinas aksiologine argumentacija, tiksliau, skirtingu šių prieigų požiūriu į mokslo ir vertybių santykį.

Natūralistiniai socialiniai mokslai postuluoja vertybinį neutralumą – socialiniai mokslai gali ir turi būti vertybiškai neutralūs. Interpretacinė prieiga tvirtina, jog socialiniai mokslai neturi ir negali būti vertybiškai neutralūs, visos pretenzijos į neutralumą yra nepagrįstos ir faktiškai pačios yra tam tikrų

vertybinių nuostatų išraiška. Savo ruožtu kritinė prieiga tvirtina, jog socialiniai mokslai privalo būti vertybiškai angažuoti, kritinė mokslo misija vykdoma atliepiančiam tam tikrą normatyvinį idealą. Šis normatyvinis idealas ir yra perskyros tarp interpretacinės ir kritinės prieigų postulavimo pagrindas.

Aksiologiniais kriterijais remiasi ir Jūrgenas Habermasas, tipologizuodamas mokslus ir juos atitinkančius žmogiško pažinimo interesus veikale „Pažinimas ir žmogiškieji interesai“ (Habermas 1972). Habermasas skiria trijų rūšių mokslus: empirinius-analitinius, istorinius-hermeneutinius ir kritinius. Empiriniai-analitiniai mokslai siekia aprašyti savo objektus grynai teoriškai, dėsniais. Istoriniai-hermeneutiniai mokslai yra susiję su laikinybės sfera ir veikia nuomonėmis, o ne dėsniais, tačiau jie taip pat yra mokslinio mąstymo dalis; nors ir neieškodami bendrųjų dėsnių, hermeneutiniai-istoriniai mokslai taip pat išlaiko metodologinę sąmonę, kuri laikydamosi teorinės nuostatos, struktūruoja pasaulį (Habermas 1972: 303).

Jei šiedvi mokslų rūšis Habermasas nesunkiai atskiria naudodamasis klasikine epistemologine nuomonės (*doxa*) ir žinojimo (*epistēmē*) perskyra, tai kritinės prieigos postulavimui tenka įsivesti aksiologiškai suprantamus pažintinius interesus. Tuo būdu empiriniai-analitiniai mokslai atliepia žmogiškąjį pažintinį techninės objektyvuotų procesų kontrolės interesą (Habermas 1972: 309). Istoriniai-hermeneutiniai mokslai, priešingai, faktus pasiekia ne jų stebėjimu, o jų prasmės supratimu: „prasmės supratimas pačia savo struktūra yra nukreiptas į galimo konsenso pasiekimą tarp veikėjų savęs suvokimo struktūroje, išvestoje iš tradicijos. Tai vadinsime praktiniu pažintiniu interesu, priešindami jį techniniam“ (Habermas 1972: 310). Kritiškai orientuoti mokslai apima emancipacinį pažintinį interesą (Habermas 1972: 308). Šio intereso svarbą Habermasas, kaip ir kiti aptartieji autoriai (galimai jo įtakoti), grindžia tarp individų elgesio bei jų vertybių kylančiomis prieštaromis. Habermasas taip pat teigia, jog kasdieniame gyvenime idėjos dažnai dengia tikruosius veikėjų tikslus ir interesus. Individualius tokio maskavimo atvejus psichoanalizė vadina racionalizacija, o kolektyvinius – ideologijos kritika

vadina ideologija (Habermas 1972: 311). Tad kritiniai socialiniai mokslai siekia tas prieštaras bei maskuotes nustatyti ir analizuoti.

Kitaip tariant, jei interpretacinė socialinių mokslų prieiga yra kritiška natūralistinės prieigos metodų atžvilgiu, tai kritinė prieiga nesutinka ne tik su natūralistiniais socialinių mokslų metodais, bet taip pat yra kritiška pačios tiriamos socialinės tikrovės atžvilgiu. Kalbėdamas apie nūdienę komunikacijos teoriją, tokį skyrimo kriterijų išsako ir Russillas: „Carey kritinė nuostata transmisinio modelio ir juo paremtų komunikacijos mokslų atžvilgiu buvo kritiška teorinio žinojimo, o ne socialinių praktikų atžvilgiu“ (Russill 2006:57). O Soderlund pažymi, jog nors Carey teorija „potencialiai teikia supratimą apie tai, kaip grupės – tiek ištisas tautas, tiek mažas bendruomenes – vienija bendri simboliai, ji skiria nepakankamai dėmesio konfliktams, kurie gali glūdėti pačioje bendruomenės šerdyje“ (Soderlund 2006: 107).

Tiek platesniame socialinių mokslų kontekste, tiek konkrečioje komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos srityje kritinės prieigos atstovai vykdo tyrimus ir kuria teorijas orientuodamiesi būtent į normatyvinį idealą, kurio siekimui turi atliepti kritiniai socialiniai mokslai.

Taikant angažavimosi formaliai suprantamam emancipaciniam normatyviniam idealui kriterijų ir nekreipiant dėmesio į šio idealo turinį, kritinių socialinių mokslų klasėje atsiduria margas teorijų būrys. Nubrėžti šios prieigos, atstovaujamos dažnai viena su kita nesutinkančių ir polemizuojančių teorijų, kontūrus yra ganėtinai keblus uždavinys.

Kaip pastebi šios krypties tyrinėtojas Vladimiras Fursas, „kritinė teorija“ – itin daugiaprasmė sąvoka: „pačia bendriausia prasme terminas „kritinė teorija“ yra kitoks transdiscipliniškumo ir refleksyvios politizacijos tendencijų, būdingų šiuolaikiniam sociohumanitariniam žinojimui, pavadinimas, nurodantis į įvairios prigimties diskursų visumą, kuriuose šios tendencijos įsikūnija“ (Фурс 2006: 12-13). Taip į nūdienės kritinės teorijos diskurso dalyvius pretenduoja įvairių formų neomarksizmas ir postmarksizmas, psichoanalizė, poststruktūralizmas, feminizmas, postkolonializmas, nūdienė literatūros teorija ir daugelis kitų (Фурс 2006: 11-27).

Surasti bendrąjį metodologinį kritinės prieigos vardiklį taip pat nelengva. Bendras normatyvinis idealas nenumato vieningo būdo nei vieningo metodo jo siekti. Tad nenuostabu, kad kritinės teorijos išsklidusios po platų metodologinį spektrą (Andreson & Baym 2004: 590-592). Dalis kritinėmis save laikančių socialinių mokslų pozicijų ir konkrečiai komunikacijos teorijų laikosi analitinių (priešinant empiriniams) teorijų kūrimo principų ir formuluoja grynai teorines koncepcijas. Kitos gi, priešingai, siekia kuo labiau empiriškai pagrįsti savąsias pažiūras. Dalis kritinių komunikacijos teorijų yra linkusios į tam tikrą fundamentizmą (ypač tai būdinga labiau marksistiškai orientuotiems kritinės prieigos klasikams), kai tuo tarpu kita teorijų dalis (dažniausiai tai vadinamosios postmodernios teorijos) pabrėžia refleksyvumo svarbą.

Tačiau apibrėžtos formos ir ribų nebuvimas kritinėje teorijoje nėra laikomas problemišku. Priešingai, nuo pat savo atsiradimo kritinė teorija siekė peržengti griežtai apibrėžtų disciplinų ir teorinių prieigų ribas. Tokio peržengimo buvo siekiama tiek kritiniuose socialiniuose moksluose apskritai, tiek ir konkrečiai komunikacijos tyrimuose. Tačiau pagrįstai gali kilti klausimas, ar tarpdisciplininiam, teorinių nuostatų ir metodų įvairovei atviriems komunikacijos tyrimams būdinga specifinė komunikacijos samprata? Ar normatyvinis tikslas ją numato?

Kritinių komunikacijos tyrimų transformacijos rodo, jog tokia samprata yra ir kyla ji būtent iš aksiologinių kritinių komunikacijos tyrimų tikslų.

Kritinių komunikacijos tyrimų atstovas Robertas McChesney, kritikuodamas įvairiapusę ir eklektišką nūdienę kritinę teoriją, pabrėžia kritinei prieigai itin svarbias nuostatas – interdiscipliniškumą ir atsižvelgimą į kritinės minties tradiciją (McChesney 1993: 100) – bei privalomą normatyvinį tikslą – siekiamą antikapitalistinę ateitį (McChesney 1993: 101). Tad faktiškai McChesney atsigręžia į jos klasikų – Frankfurto mokyklos atstovų pozicijas, kurių jie laikėsi nuo pat kritinės teorijos pradžios Weimaro Respublikoje, ir vėliau, Antrojo Pasaulinio karo metais, bei po jo. Kritinės komunikacijos sampratos ištakų neabejotinai reikia ieškoti Frankfurto mokyklos atstovų darbuose.

Frankfurto mokyklos įkūrėjas Maxas Horkheimeris kūrė kritinę teoriją, jungdamas filosofiją (kritinės minties tradiciją nuo Marxo) ir socialinius mokslus (suvokiamus kaip daugiadalykinius visuomenės tyrimus) (Horkheimer 1976a: 156). Tokia kritinė teorija turi aiškų tikslą – parodyti, kaip įvairios gyvenimo brandžiose industrinėse visuomenėse sritys (nuo pramogų iki mokslo ir filosofijos) yra skirtos vieninteliam tikslui – esamos socialinio bendrabūvio sandaros legitimacijai (Adorno 1973: 325; Marcuse 1964: 144-169).

Axelis Honnethas pastebi, kad ankstyvoji kritinė teorija neteikė svarbos kasdienėms praktikoms, kuriose socializuoti individai komunikacijos pagalba generuoja ir kūrybingai plėtoja bendras orientacijas ir veiksmus (Honneth 1987: 357), didžiausią dėmesį skirdami masinės komunikacijos kuriamoms kultūros industrijoms ir politinei propagandai. Frankfurto mokyklos klasikų pozicijos komunikacijos atžvilgiu numatė gana radikalų *komunikacinį determinizmą*, kai siunčiami pranešimai gavėjų yra suvokiami vienaprasmiškai, siuntėjo numatyta prasme. Vadinasi, interpretacinės komunikacijos sampratos dėmuo, kurio buvimas kritinėje komunikacijos sampratoje konstatuotas aukščiau, ankstyvojoje kritinėje teorijoje yra silpnas, jei apskritai tokio esama. Honnethas pažymi, jog Frankfurto mokyklos kūrėjai (Horkheimeris, Adorno, Marcuse) turėję perdėm pozityvistinį-funkcionalistinį pasaulėvaizdį (Honneth 1987: 357).

Kai Frankfurto mokyklos klasikai analizuoja komunikaciją, jie tai daro remdamiesi radikalizuota transmisinio modelio forma. Antrojo pasaulinio karo metais rašytoje „Apšvietos dialektikoje“ komunikacija akivaizdžiai suvokiama kaip vienakryptė, jos gavėjams atimama netgi menkiausia interpretavimo laisvės galimybė: „patiems vartotojams daugiau nebereikia klasifikuoti nieko, kas būtų nuspėjama gamybos proceso schematizmo“ (Horkheimer & Adorno 2006: 165). Kultūros industrija masinės komunikacijos priemonių pagalba kuria ir komunicuoja pasaulio suvokimo schemas, kurios išsispausdamos suvokėjų sąmonėje įtvirtina vieningą pasaulio suvokimą, kurį vėliau Marcuse pavadins „vienamačiu“ (Marcuse 1964). Juo labiau plinta masinė

komunikacija, juo radikaliau ji veikia pagal transmisinį modelį: „žingsnis nuo telefono prie radijo aiškiai paskirstė vaidmenis. Pirmasis vis dar leido jo vartotojams liberaliai žaisti subjekto vaidmenį. Antrasis demokratiškai paverčia visus vienodais klausytojais, kad autoritariškai atiduotų juos vienodoms įvairių stočių programoms“ (Horkheimer & Adorno 2006: 161). Transmisinis modelis radikalizuojamas tuo, kad medijų ir vartotojų santykis čia ne tik ar ne tiek vienakryptis, kiek deterministinis. Horkheimeriui ir Adorno medijos ir kultūros industrija vartotojus „pajungia“ (Horkheimer & Adorno 2006: 179), o Marcuse tvirtina, jog „visuotinė medijų mobilizacija esamos tikrovės gynybai koordinuoja išraiškos priemones iki tokio laipsnio, kur transcenduojančių turinių komunikacija tampa techniškai nebeįmanoma“ (Marcuse 1964: 68). Radikalieji kritinės teorijos klasikai nepaliko komunikacijai net klaidingo interpretavimo, sukulto kanalo triukšmų, galimybės, būdingos realistinei sampratai.

Radikalus Adorno ir Horkheimerio technologinis determinizmas anticipuoja Jeano Baudrillardo simuliakrų vizijas: „Visas pasaulis perleidžiamas per kultūros industrijos filtrą. Gerai žinomas pojūtis kino žiūrovo, suvokiančio gatvę, kurioje stovi kino teatras, kaip ką tik pasibaigusio filmo tęsinį, nes jis labai tiksliai atkuria kasdienį pasaulio suvokimą, yra tapęs gamybos proceso kelrodžiu“ (Horkheimer & Adorno 2006: 166). Masinės komunikacijos (kino, radijo, populiariosios literatūros) sistema, jos kuriami herojai struktūruoja individų pasaulio sampratas, gyvenimo būdus ir lūkesčius (Horkheimer & Adorno 2006: 189-190), tuo būdu faktiškai struktūruodami ir patį socialinio pasaulio suvokimą.

Tapatindamiesi su herojais ekranuose ir radijo laidose, masinės komunikacijos pranešimų gavėjai visiškai persiima jų kuriamais gyvenimo būdais, pažiūromis ir net pačiu pamatiniu pasaulėvaizdžiu. „Kultūros industrija galutinai absoliutizuoja imitaciją. Būdama ne kas kita, kaip stilius, ji išduoda paslaptį, paklusnumo visuomeninei hierarchijai paslaptį“ – konstatuoja Frankfurto mokyklos klasikai (Horkheimer & Adorno 2006: 172).

Po trejeto dešimčių metų šias pokariu formuluotas Horkheimerio ir Adorno išvadas plėtojusio Baudrillard'o koncepcijoje Frankfurto mokyklos klasikų imitacija virsta simuliacija, medijų pagalba slepiančia apskritai jokios pamatinės tikrovės nebuvimą (Baudrillard 2002: 9). Tik jei materialistai Horkheimeris ir Adorno laikosi iš Marxo ateinančios bazės ir antstato sampratos, pasak kurios, kultūra yra tik ekonominius santykius legitimuojantis antstatas, ir tvirtina, jog tokia kultūros industrijų reprodukcija yra palaikoma viešpataujančio kapitalo, o kartu ir pati jį palaiko (Horkheimer & Adorno 2006: 207), tai Baudrillard'ui simuliacija jau yra metafizinis vyksmas, kuriame simuliakrai produkuoja patys save, slėpdami anapus jų plytinčią tuštumą (Baudrillard 2002: 7).

Baudrillard'as dar labiau radikalizuoja realistinę komunikacijos sampratą, paskelbdamas perduodamuosius pranešimus vienintele tikrove. Komunikuojamieji pranešimai ne tik sukelia pageidautus efektus (nors fizinis siuntėjas Baudrillard'ui jau nebeegzistuoja). Maža to, jie apskritai kuria tikrovę (ir ne tik socialinę), sudarytą vien iš savireferentiškų simuliakrų. Tokios situacijos įmanomumui pagrįsti Baudrillard'as griebiasi Shannono komunikacijos teorijos (Baudrillard 2002: 95). Būtent joje komunikacijos metu perduodama informacija atsiejama nuo prasmės (kuri Baudrillard'ui yra išoriška informacijos atžvilgiu). O jei medijomis nebėra perteikiama prasmė, tuomet belieka tik konstatuoti prasmės išnykimą apskritai, o kartu ir komunikacijos pabaigą (Baudrillard 2002: 97).

Tačiau pagrindinė kritinių komunikacijos tyrimų kryptis nuėjo ne Adorno, Horkheimerio, Marcuses ir Baudrillard'o nužymėtu keliu. Sekant šiais autoriais, pats kritinės komunikacinės sampratos formulavimas taptų neįmanomas. Jei tikrovė (būtent visa patiriamoji tikrovė, o ne tam tikros jos dalys!) yra kuriama medijų, tuomet neįmanomas tampa ne tik normatyvinio idealo laikymasis, bet ir pats jo suformulavimas. Jei medijos generuoja visas suvokėjo mintis, kokia galimybė atsirasti alternatyvoms? Tad kritinė komunikacijos samprata į šią dieną diskursą įžengė keliu, kuris kritinės teorijos

ištakose, Frankfurto mokykloje, laikytas marginaliu (Honneth 1987: 362) ir kuriam savąja komunikacijos samprata atstovauja Walteris Benjaminas.

Benjaminas svarbus ne tik dėl savosios įtakos komunikacijos tyrimams iš technologinių pozicijų, bet ir kaip heterodoksinės Frankfurto mokyklos branduolio atžvilgiu kritinės komunikacijos sampratos formuluotojas. Jo konstatavimas, jog medijuoto perdavimo (techninio reprodukuojamumo) dėka nunyksta meno kūrinio aura (Benjamin 2005: 218), reiškia, jog „net ir pačiai tobuliausiai reprodukcijai stinga vieno: meno kūrinio Čia ir Dabar, jo unikalios būties toje vietoje, kur jis yra“ (Benjamin 2005: 216). Benjaminio koncepcijoje ryškėja dvejopas skirtumas nuo Adorno ir Horkheimerio: pirmasis skirtumas yra požiūris į meną, čia Benjaminas nėra išskirtinai „aukštojo meno“ šalininkas, tačiau šio tyrimo kontekste šis skirtumas nėra aktualus. Antrasis skirtumas – komunikacijos sampratoje. Aurą gretinant su prasme, Benjaminas konstatuoja, jog masinės komunikacijos atveju prasmė praranda konkretumą ir vienaprasmiškumą bei galimybę būti vienaprasmiškai suvokta, ką pabrėžė Adorno ir Horkheimeris. Prasmės yra atiduodamos „masių troškimams“ (Benjamin 2005: 219) ir tokiu būdu tampa begalinių interpretacijų objektu. Interpretuojama pagal percepcijos būdus, kintančius ilgais istoriniais tarpsniais, keičiantis žmonijos būčiai (Benjamin 2005: 219).

Plintant komunikacijos priemonėms (spaudai, laikraščiams, radijui, kinui), pasak Benjaminio, plito ne vienakryptis-deterministinis, o interaktyvus auditorijos santykis su jomis (Benjamin 2005: 231), tokiu būdu vienakryptė transliacija, kuria savo teoriją grindė Adorno ir Horkheimeris, neatitinkanti tikrojo faktiškai vykstančios komunikacijos vaizdo.

Konceptualizuodamas komunikaciją šitokiu būdu, Benjaminas išvengia tradicinio kritinei teorijai išsakomo priekaišto: jei socialinis bendrabūvis ir individų mąstymas yra visiškai nulemtas absoliučiai indoktrinuojančios masinės komunikacijos, kaip tuomet įmanoma tokios visuomenės kritika iš vidaus? Kitaip tariant, kaip totalinio vienamačio mąstymo sąlygomis gali atsirasti jį peržengiantis kritikas? Tačiau jei socialinis bendrabūvis yra palaikomas ne visagalio ir visas komunikacinės bendruomenės narių mintis

valdančio kapitalo, o tam tikro socialinio konsenso, kuriam būdinga nuolatinė vienu grupių kova su kitų grupių viešpatavimu, tuomet tokioje demokratinėje komunikacijoje emancipacinis projektas tampa įmanomas.

Benjamino koncepcija susilaukė atgarsio vėlesnėse komunikacijos studijose, ypač kultūros tyrimuose (Hardt 1992: 204). Kaip ir Benjaminas, britų kultūros tyrimų mokykla nepritarė kultūros, kaip absoliučiai primestos ideologijos, sampratai, sutelkdami dėmesį į kultūros kūrimą individams bendradarbiaujant ir komunikuojant (Hardt 1992: 175). Faktiškai kultūros studijos laiko komunikaciją esmine kultūros kūrimo sąlyga (Hardt 1992: 183). Taip nuo radikalaus realizmo kritinė prieiga priartėjo prie interpretacinės komunikacijos sampratos. Kritinis matmuo tuo būdu galėjo būti plėtojamas, mat atmetus Frankfurto mokyklos klasikams būdingą technologinį determinizmą, pasirodė galimybių ydingų kultūrinių praktikų keitimui. Kitaip tariant, su šiuo perėjimu susiformavo pamatinės kritinės komunikacijos sampratos prielaidos.

Iš kultūros tyrimų pradininkų artimiausia Benjamino koncepcijai yra Raymondo Williamso komunikacijos samprata. Skirtingai nei Hallas ar kiti kultūros tyrimų mokyklos atstovai, pabrėžę ideologijos kritikos komponentą, Williamsas akcentavo kultūros svarbą komunikacijos tyrimuose (Hardt 1992: 181).

Williamso samprata taip pat priešinasi Frankfurto mokyklos klasikų determinizmui: „žmonių protai (*minds*) yra formuojami visos jų patirties, ir net pats sumaniausias perdavimas (*transmission*) medžiagos, kurios nepatvirtina patyrimas, gavėjams nieko nebylos (*will fail to communicate*). Komunikacija nėra vien perdavimas, ji taip pat yra priėmimas (*reception*) ir atsakas (*response*)“ (Williams 1990: 313). Williamsas pripažįsta, jog pranešimai gali iš dalies veikti individų nuomones ir nuostatas, tačiau niekuomet vienaprasmiškai. Perteikiami pranešimai visgi turi atliepti bendresnę individų pasaulėžiūrą. Tad komunikacijos teorija iš esmės yra bendruomenės teorija (Williams 1990: 313).

Tačiau visiška interpretacijos laisvė komunikacijoje neegzistuoja. Williamsas teigia, jog egzistuoja tradicija, kurios dėka formuojasi pasaulėžiūros, ta tradicija yra selektyvi, o jos selektyvumas dažniausiai atitinka dominuojančios klasės interesus (Williams 1990: 321). Keičiantis dominuojančiai klasei svarbiausia užduotis – iš naujo įvertinti paveldėtąją tradiciją (Williams 1990: 322). Pasaulėžiūros formuojasi dėl kompleksinių veiksnių, tad komunikacinis determinizmas, taip būdingas Frankfurto mokyklos klasikams, net švelnia forma Williamsui yra nepriimtinas.

Williamso koncepcija itin priartėja prie interpretacinės komunikacijos sampratos. Žmogiškosios krizės Williamsui yra supratimo krizės, ir tik tai, kas išties suprantama, yra įmanoma pakeisti (Williams 1990: 338). Tad Williamsas atsisako tiek klasikinio marksistinio ekonominio, tiek klasikinio Frankfurto mokyklos technologinio determinizmo, normatyviniams išlaisvinimo tikslams pasiekti pabrėždamas interpretuojančios individų komunikacijos svarbą.

Iš labiau klasikinių marksistinių pozicijų Williamsui antrina ir dar vienas žymus kritinių komunikacijos tyrimų atstovas Danas Schilleris: postindustrinis kapitalizmas pakeitė bazės ir atstato santykį taip, jog tai, kas dar Marxo laikais buvo antstatas, šiuo metu jau yra socialinę tikrovę kurianti jėga – taip nutiko komunikacijai, tad ir komunikacijos tyrimų kritinė kryptis turi skirti dėmesio šiam pokyčiui (Schiller 1993: 118).

Tačiau jei Williamso ir Schillerio koncepcijose komunikacijos samprata nutolsta nuo ankstyvųjų kritinės teorijos atstovų išpažinto realizmo interpretacinės koncepcijos link, koks yra kritinės sampratos santykis su interpretacine samprata? Kaip atskiriamos šiedvi sampratos, kaip kritinė komunikacijos samprata įgyja savo unikalius bruožus? Žinoma, tiek Williamsas, tiek Schilleris analizuoja komunikaciją veikiami savo normatyvinių antikapitalistinių nuostatų, betgi kaip normatyvinių tikslų įtakojama interpretacinė komunikacijos samprata virsta kritine?

Problemišką santykį tarp to, kas šiame darbe vadinama interpretacine ir kritine komunikacijos sampratomis, analizavo Lawrence'as Grossbergas. Iš kultūros tyrimams būdingo teorijos ir empirijos santykio, kai empiriniai

duomenys laikomi ne tik, ar veikiau ne tiek priklausomais nuo teorijos, kiek nuo istorinės raidos ir politikos, Grossbergas išveda tris kultūros tyrimų bruožus: (1) nuostatą, kad tikrovė nuolat yra kuriama žmonių veiksmų, todėl determinizmas yra negalimas („istorija neduoda jokių garantijų“) ir pats teoretizavimas taip pat yra tikrovę kuriančioji praktika, (2) „populiariosios“ kultūros svarbos išskėlimą, pastarąją laikant terpe, kurioje individai gyvena ir siekia savųjų tikslų, įskaitant ir politinius; (3) radikalų kontekstualizmą, nurodantį jog neįmanoma aprašyti kultūros be nuorodų į konkrečius kultūros ir galios santykius (Grossberg 1993: 89-90). Skirtingai, nei interpretaciškai orientuota amerikietiškoji kultūros tyrimų versija, atstovaujama pirmiausiai Carey, analizuojanti kultūros praktikas kaip tekstus, kuriamus tarpininkaujant tam tikroms prasmės struktūroms, britų kultūros tyrimų versijos šalininkas Grossbergas pabrėžia kultūrą esant įvairių jėgų susikirtimo vieta, o kultūros tyrimų tikslą – siekiu parodyti, kaip tų jėgų konfliktas lemia kultūrinę praktiką (Grossberg 1993: 90).

Grossbergas kritikuoja Carey, o ypač jo sekėjus, pernelyg greitai padėjus lygybės ženklą tarp kultūros ir komunikacijos, lyg visa kultūra būtų komunikacija (Grossberg 1993: 91). Tuo tarpu kritinės teorijos atstovams komunikacija yra viena iš kultūros sričių, ją veikia tiek ekonominiai, tiek galios santykiai, kurie nėra redukuojami į komunikaciją. Tad nūdienė kritinė komunikacijos samprata formuluojama ieškant vidurio pozicijos tarp ankstyvosios Frankfurto mokyklos komunikacinio determinizmo ir Benjaminio bei Williamso interpretacinės sampratos.

Kritinės ir interpretacinės komunikacijos sampratų santykio problema išskyla ir analizuojant postmoderniąsias komunikacijos teorijas. Postmodernybės teoretikai akcentuoja pakitusių komunikacijos sąlygų įtaką naujoms socialinėms formacijoms, taip pat kultūrinę fragmentaciją, laiko ir erdvės suvokimo pokyčius, naujus patyrimo, subjektyvumo, kultūros modusus (Best & Kellner 1991: 3). Tokios nuostatos tarsi suponuotų postmodernių komunikacijos teorijų artimumą interpretacinei sampratai. Tačiau postmoderniosios komunikacijos filosofijos situacija yra sudėtingesnė.

Mumby tvirtina, jog binarinė perskyra tarp modernizmo ir postmodernizmo komunikacijos teorijų tipologijoje yra nepagrįsta (Mumby 1997: 1). Jei tipologijos kriterijumi laikysime reprezentacinio diskurso, būdingo Modernybei, kritiką, tuomet, pasak Mumby, šį diskursą kritikuoja ne vien postmodernizmas. Tyrinėjant komunikacijos teorijos santykį su reprezentaciniu diskursu, pasak Mumby, skirtinos keturios pozicijos: (Mumby 1997: 2): (1) reprezentacijos diskursas (pozityvizmas), (2) supratimo diskursas (interpretatyvizmas), (3) įtarumo diskursas (kritinė teorija ir neo-marksizmas) ir (4) pažeidžiamumo (*vulnerability*) diskursas (postmodernizmas). Šioje tipologijoje (1)–(3) pozicijos yra modernistinės, o (4) – postmodernistinės.

Tačiau peržiūrint Mumby tipologiją vadovaujantis komunikacijos sampratos kriterijumi, aiškėja, kad (3) ir (4) pozicijos vadovaujami kritine komunikacijos samprata. Žinoma, dėl postmoderniomis vadinamų teorijų aiškaus bendrojo vardiklio nebuvimo (net ne visos tyrinėtojų postmoderniomis laikomis teorijos yra pačios linkusios save taip vadinti) priskirti juos vienai komunikacijos sampratai yra keblu. Tačiau sunku paneigti, jog didžiama postmodernių komunikacijos apmąstymų orientuojasi į normatyvinius-emancipacinius tikslus. Nepaisant principinio postmodernistų vengimo teigti pozityvius tikslus, tiek galios santykių ar falologocentrizmo kritika, tiek skirtubių aukštinimo nuostatos iš esmės yra normatyvinės, nurodančios tam tikras gaires tiek mąstymui, tiek veiksmui.

Su tokia samprata veikiausiai nesutiktų žymus kritinis komunikacijos filosofas Habermasas. Pasak jo, postmodernistai nuėję „žmogaus“ (kabutės Habermaso) neigimo, o ne išlaisvinimo keliu (Habermas 2002: 334). Logocentrizmas, kurį beatodairiškai kritikuoja postmodernistai, esąs kasdienės komunikacijos praktikos potencialo iškraipymas, kurį dera atitaisyti, o ne atmesti (Habermas 2002: 349-350).

Tačiau Habermaso negatyvi nuostata (beje, laikui bėgant gerokai sušvelnėjusi) postmoderniosios komunikacijos teorijos atžvilgiu kritinės teorijos atstovų tarpe nėra labai populiari. Mieliau nurodoma, jog tarp kritinės teorijos klasikų ir postmoderniosios teorijos esama metodologinių panašumų.

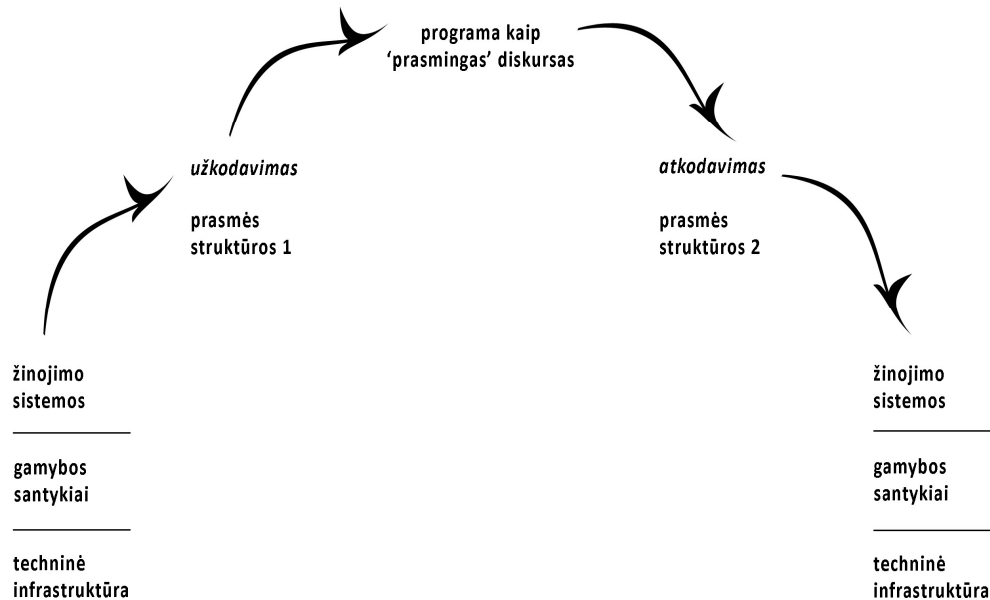
Savo inauguracinę kalbą Frankfurto universitete 1931-aisiais Adorno pradeda teiginiu, jog norint šiandien užsiimti filosofija dera atmesti ankstesniųjų filosofinių projektų puoselėtą iliuziją, kad „mąstymo galia įmanoma aprėpti tikrovės visumą (*Totalität des Wirklichen*)“ (Adorno 1973: 325). O Stevenas Bestas ir Douglas Kellneris pastebi (Best & Kellner 1991: 225), kad tokia Adorno filosofijos samprata numatė svarbiausią postmoderniosios filosofijos kritikos bruožą, kurį, vartojant Lyotard'o terminus, galima vadinti Didžiojo filosofinio pasakojimo pabaigos konstatavimu. Jie taip pat atkreipia dėmesį į tiek Adorno, tiek postmoderniesiems mąstytojams būdingą polinkį į „mikroanalizę“, kurioje Adorno, skirtingai nei postmodernistai, visgi dar ieškojęs sintezės galimybių (Best & Kellner 1991: 227). Jungiant šia postmodernistams ir kritinės teorijos klasikams bendras metodologines nuostatas su normatyviniais abiejų teorijų tikslais, skirtumas tarp jų pasirodo esąs ne toks jau radikalus.

Valantiejus bendruoju kritinės prieigos (apimančios tiek postmodernią socialinę teoriją, tiek kritinę teoriją) vardikliu siūlo laikyti dar iš Marxo ateinančius kritinio teorizavimo bruožus – ideologijos kritiką ir praktinę teorinės veiklos orientaciją (Valantiejus 2004: 114). Tokie bendrieji vardikliai leidžia Valantieju kalbėti apie bendruosius taškus tarp kritinės teorijos ir postmodernistų: „kaip ir kritinės teorijos šalininkams, postmodernistams svarbi *realios* socialinės analizės forma, ieškanti to, kas iš tikrųjų yra empiriniame pasaulyje, bet ne „loginiuose“ racionalizmo formų žaidimuose ar formaliu-estetiniu požiūriu „nepriekaištingoje“ simetrinėje skaičių aritmetikoje, suabsoliutintoje schemų, lentelių, grafikų ir koeficientų „tikrovėje““ (Valantiejus 2004: 114, kursyvas autoriaus). Panašiais argumentais už integruotą daugiadimensinę ir daugiaperspektyvinę kritinę teoriją pasisako ir Bestas bei Kellneris (Best & Kellner 1991: 263 – 274). Pasak jų, kritinės teorijos tikslas yra analizuoti fundamentalius dominavimo ir eksploatavimo santykius, bei būdus, kuriais hierarchija, nelygybė ir priespauda yra išsišaknijusi socialiniuose santykiuose bei praktikose (Best & Kellner 1991: 264). Tad,

paradoksaliai pasirodo, jog esama prielaidų kalbėti apie „Didžiosios kritinės teorijos“, apimančios platų kritinės minties spektrą, egzistavimą.

Bendrajį kritinės komunikacijos sampratos modelį yra pateikęs Stuartas Hallas (2 pav.). Nors pats Hallas veikiausiai nelaikė savo modelio pamatiniu visai kritinei komunikacijos sampratai, tačiau jis adekvačiai atvaizduoja tiek kultūros tyrimams, tiek postmoderniosioms teorijoms, tiek Habermasui būdingą komunikacijos sampratą, nurodydamas istorinių, politinių bei ekonominių veiksnių įtakas komunikacijai ir išlaikydamas dėmesį normatyviniam emancipaciniam matmeniui, nukreiptam į šių įtakų mažinimą. 1980-aisiais pasirodžiusiame straipsnyje „Užkodavimas/atkodavimas“ („*Encoding/Decoding*“) Hallas kritikavo realistinę komunikacijos sampratą bei transmisinį modelį ir akcentavo privilegijuotą perteikiamos prasmės poziciją komunikacijos akte. Prasmė neegzistuoja iš anksto, ji yra sukuriama užkoduojuojant. Čia kodas suprantamas veikiau metaforiškai, ne kaip sutartinė simbolių sistema, bet kaip prasmės suteikimas vienam ar kitam įvykiui: „įvykis turi tapti pasakojimu (*story*) ir tik tuomet jis gali tapti *komunikaciniu įvykiu*“ (Hall 2001: 167). Užkodavimo kodus pranešimo siuntėjas ima iš sociokultūrinio ir politinio konteksto ir jame susiformavusių temų ir vaizdinių. Atitinkamai pranešimų gavėjai atkoduoja prasmes remdamiesi tais pat prasmių resursais. Tik taip komunikacija galinti apskritai vykti, mat norint, kad auditorija adekvačiai atkoduotų pranešimus, jie turi būti užkoduoti jai suprantamu kodu, tuo būdu auditorija, kuri faktiškai ir kuria kodą, tampa tiek pranešimo siuntėja, tiek gavėja (Hall 2001: 168).

Tačiau skirtingai nei interpretacinėje sampratoje, Hallo modelyje interpretacija vyksta ne tik turimųjų prasmės struktūrų dėka, ją taip pat veikia ir egzistuojančios žinojimo sistemos, gamybiniai santykiai bei techninė infrastruktūra – dėmenys, egzistuojantys nepriklausomai nuo komunikacijos situacijų. Jų įtakojamoms prasmės struktūroms, veikiančioms siuntėją ir gavėją, yra nevienodos arba kintančios, iš tokio nevienodumo kyla tai, kas realistinėje sampratoje vadinama iškraipymais (Hall 2001: 169).

2 pav. Hallo komunikacijos modelis, remiantis televizijos programos pavyzdžiu (Hall 2001: 168)

Kritiniai komunikacijos teoretikai susiduria su rizika priimti Hallo užkodavimo/atkodavimo (*encoding/decoding*) modelį kaip transmisinio modelio modifikaciją (Grossberg 1993: 92), apimančią siuntėją (užkodavimas) – pranešimą – gavėją (atkodavimas). Tačiau kritiniai komunikacijos tyrimai, skirtingai nei realistine samprata besivadovaujantieji, negali šių trijų aspektų laikyti trimis diskrečiais komunikacijos momentais. Nuolat būdami konkrečiame kontekste, jie yra persipynę tarpusavyje ir susiję nuolat kintančiais (dėl interpretacijos) ryšiais su kontekstu (Grossberg 1993: 95).

Reziumuojant: kritinė komunikacijos samprata perima iš interpretacinės sampratos ateinančią nuostatą, jog komunikacija nėra prasmų perdavimas, bet jų kūrimas. Šiame prasmų kūrimo veiksmo taip pat dalyvauja visa komunikuojančioji bendruomenė, tačiau jos nariai lygiaverčiai būna tik

idealiuotu, siekiamuotu atveju. Paprastai bendruomenės nariai turi ne vienodą ekonominę, politinę ir kt. galią, o turintieji jos daugiau nuolat siekia valdyti komunikacijos kanalus ir taip primesti sau priimtinas prasmes likusiems komunikacinės bendruomenės nariams. Gi komunikacija yra efektyvi tuomet, kai šie komunikacijos iškraipymo siekiai yra demaskuojami ir taip išsilaisvinama nuo jų poveikio, ir komunikacija vyksta pagal normatyvinę komunikacinės bendruomenės narių lygiavertiškumo idealą.

Pagal *Laswello formulėje* nurodytus komponentus kritinė komunikacijos samprata išskleistina šitaip:

KAS/KAM. Kritinėje komunikacijos sampratoje pranešimų siuntėjas ir gavėjas yra ištirpdyti komunikacinėje bendruomenėje. Tačiau komunikacija nesukuria nei „patvaraus“ komunikacijos dalyvio-individo, nei stabilios komunikacinės bendruomenės. Daugelyje kritinių komunikacijos teorijų subjektas yra tiesiog decentruojamas, teigiamas neesencialistinis santykis tarp subjektyvybės (aš) ir komunikacijos, kurios metu subjektas atsiveria kito ir aplinkos poveikiams (Mumby 1997: 19-22). Subjektas suvokiamas kaip diskursų susikirtimo vieta, jis yra kuriamas ir palaikomas komunikacijos.

Lygiai taip pat komunikacija yra politiška ta prasme, jog ji pati būdama nepatvari, yra linkusi sukurti „patvarias“ diskurso sistemas, tarnaujančias tam tikrų grupių interesams (Mumby 1997: 18-19). Pats komunikavimas čia yra politiškas: komunikuojantis individas iš daugiaprasmio pranešimo atsirenka sau tam tikras prasmes, atsižvelgdamas į savo kultūrą ir kontekstą. Savo ruožtu siuntėjas (kad ir kas jis būtų) taip pat siekia užkoduoti pranešimus, remdamasis ideologinėmis ir institucinėmis nuostatomis, ir pabrėždamas pageidaujamas dekodavimo būdus (McQuail 1994: 53). Gavėjai, savo nuožiūra, gali pasipriešinti, imdamiesi alternatyvaus ar net opozicinio dekodavimo.

Aptartąsias postmodernias kritines komunikacijos teorijas su postmoderniąją laikyseną kritikuojančiu Habermasu sieja jų dėmesys veiksmui. Veiksmą ir jo svarbą numato jau pats skiriamasis kritinės sampratos bruožas – jos normatyvumas. Postmoderniosios teorijos individas save steigia per

komunikaciją ir veiksmą. Habermaso komunikacijos koncepcija taip pat neatsiejama nuo veiksmo.

Habermasai komunikacija nėra susijusi nei su išskirtinai pranešimų perdavimu, nei su bendrų prasmų kūrimu ar atkūrimu. Griežtai neatmesdamas nei vienos iš šių dviejų sampratų, jis pabrėžia, kad komunikacija visuomet turi veiksmo koordinavimo aspektą. Jis pats (Habermas 1995a: 128) komunikacinio veiksmo sąvoką nusako kaip nurodančią į interakciją tarp bent dviejų subjektų, galinčių kalbėti ir veikti ir tokiu būdu įsteigti/įtvirtinti santykius (tiek verbalinėmis, tiek ekstraverbalinėmis priemonėmis). „Veikėjai siekia tarpusavio supratimo dėl veiksmo situacijos ir savo veiksmo planų tam, kad sutarimu savo veiksmą koordinuotų“ (Habermas 1995a: 128). Šiame kontekste svarbi iš interpretacinės komunikacijos teorijos ateinanti *interpretacijos* sąvoka nurodo į skirtingus situacijos apibrėžimus, o komunikacijos užduotis yra tuos skirtingus apibrėžimus suderinti. Tad komunikacijai Habermaso teorijoje gresia tapti savotiška socialinio veiksmo tarnaitė („Komunikacija yra tik veikėjų tarpusavio supratimo ir veiksmo koordinavimo priemonė“ (Habermas 1995a: 151)).

KĄ SAKO. Pasak Hallo, skirtingas kritinės komunikacijos teorijos versijas jungia jų netikėjimas, kad „pranešimas egzistuoja iš anksto ir jo prasmė yra perduodama į švarius priėmėjų protus“ (Hall 1989: 47). Kaip ir interpretacinėje prieigoje pranešimai negali turėti vienaprasmiškumo, jie yra atviri ir turi nuolatinę naujo atkodavimo galimybę (Hall 1989: 51), t. y. jie visuomet yra atviri naujoms interpretavimo galimybėms, naujiems pasirinkimams iš esamos prasmų visumos.

Tad kaip atsitinka taip, kad pasirenkamos vienos, o ne kitos prasmės, maža to, kad vienos prasmės ima dominuoti kitų atžvilgiu?

Hallas atsako, jog „prasmės neįmanoma konceptualizuoti anapus galios santykių“ (Hall 1989: 48). Vadinasi, galios turėjimas suteikia galimybę iškreipti komunikaciją sau palankia linkme, suteikiant galią pranešimams, turintiems priimtinas prasmes. Jau seniau šią „komunikacijos klastą“ yra pastebėjęs Marcuse (Marcuse 1964: 91-92):

„Teiginiai įgauna sugestyvių įsakymų formą – jie yra sužadinantys, o ne demonstruojantys. Predikavimas tampa preskripcija, visa komunikacija įgauna hipnotinį pobūdį. Tuo pat metu ji yra nuspalvinta klaidingo familiarumo, kuris yra nuolatinio kartojimo ir talentingai valdomo viešosios komunikacijos kryptingumo rezultatas. Ji betarpiškai susisieja su priėmėju – be distancijos sukuriama statuso, išsislavinimo ir pareigų – ir pasiekia jį ar ją neformalioje svetainės, virtuvės ar miegamojo atmosferoje.“

Šitokioje paslėptų nuolatinių komunikacijos iškreipimų akivaizdoje, kritinė komunikacijos teorija pati tampa savotiška komunikacine praktika, tiksliau, teorija ir praktika čia neskiriamos, teorija niekuomet nebūna išbaigta ar užbaigta, veikiau ji yra nuolatinė veikla (Hall 1989: 52). Kritiniai teoretikai akcentuoja nuolatinį savo pačių dalyvavimą komunikacijoje ir tuo paremtą komunikacijos praktikų, jų ideologinių dominavimo sistemų kūrimo, palaikymo ir reprodukovimo funkcijos tyrimą bei šių sistemų perkūrimo galimybes, pasitelkiant alternatyvius savęs, kito ir darbo apibrėžimus (Mumby 1997: 12).

KOKIU KANALU. Kanalas kritinei komunikacijos teorijai yra itin svarbus, nes būtent kanalo valdymo pagalba yra įmanomas komunikacijos iškreipimas. Tačiau kritinėje komunikacijos sampratoje kanalas nėra vien tik pranešimų perdavimo terpė, tai gerokai platesnė socialinio veiksmo terpė, Habermaso (1994) vadinama *viešybe*. Būtent viešybės „privatizavimas“ labiausiai įgalina komunikacijos iškreipimus.

Ankstyvojoje modernybėje plintant „spausdintam žodžiui“ įvyko komunikacijos transformacija: šalia tradicinės komunikacijos atsirado viešoji komunikacija (Habermas 1994:16). Tiek spaudoje, tiek viešosiose vietose (salonuose, kavinėse) vykstanti viešoji komunikacija buvo skirta asmenų bendrijai aktualioms temoms spręsti. Faktiškai atsirandantys viešieji debatai tapo dalyvaujančios publikos debatais apie save pačią (Habermas 1994: 57): „Pilnai išvystyta buržuazinė viešoji sfera buvo paremta fiktyvia dviejų vaidmenų, kuriuos prisiėmė individai, tapatybe: nuosavybės turėtojų vaidmens bei paprastų [viešų] žmonių vaidmens“. Pilietiniuose viešybės debatuose

buržuazinė visuomenė reflektavo pati save, sprendė sau pačiai kylančias problemas, komunikacijos, debatų būdu siekdavo sudaryti sąlygas jų sprendimui – tam, ką vėliau Habermasas pavadino *komunikaciniu veiksmu*.

Normatyvinis kritinės komunikacijos teorijos matmuo čia galėjo skleistis esant trimis sąlygoms (Habermas 1994: 36-37):

1. Viešosios erdvės palaikė tam tikrą socialinį bendravimą, kuris, nors anaiptol nenumato socialinių padėčių lygybės, tačiau neteikia joms reikšmės.

2. Diskusija tokioje publikoje numato iki tol nekvestionuotų dalykų suprobleminimą.

3. Tas pats procesas, kuris pavertė kultūrą preke (ir taip įtvirtino ją kaip kultūrą, įgalinančią diskusijų pradžia), įtvirtino publiką kaip iš pricipo išitraukiančią [į tas diskusijas].

Postmodernieji Habermaso kritikai kaltina jį nepakankamu radikalumu, kritiškumu, angažavimusi normatyvumui (suprastam labai plačiai) ar net utopiškumui. Daugelis šiuolaikinių Habermaso projekto kritikų nurodo, kad Habermasas yra pernelyg prisirišęs prie liberaliosios demokratijos pasiekimų ir per mažai utopiškas, kad galėtų sėkmingai plėtoti kritinę teoriją (Johnson 2006: 15). Esą Habermaso viešybės sampratoje taip pat dar esama represuotų elementų: „Habermaso mintyje moderni visuomeninė sfera – tai vieta, kurioje asmenys išreiškia savo racionalumą bei universalumą, abstrahuotą nuo jų specifinių situacijų ir reikmių. Vadinasi, Habermaso manymu, viešoji sfera yra esmiškai homogeniška, išvalyta nuo bet kokių intymumo apraiškų: į ją netelpa šeimyninio gyvenimo peripetijos, jausmai, troškimai ir kūniškumas, iš jos pašalinamos marginalinės grupės, paprastai siejamos su iracionalumu ir kūnu.“ (Tereškinas 2001: 151-152; plg. taip pat Jansen 2002: 60-65).

Tad radikaloje kritinėje sampratoje komunikacijos kanalas – viešybė yra projektuojamas pagal utopinį modelį, kuriame komunikacinis kanalas yra atviras absoliučiai visiems.

KAIP EFEKTYVIAI. Interpretacinės prieigos postuluojuamas individų tarpusavio supratimas, laiduojantis bendrų prasmų buvimą, dar anaiptol

negarantuoja koordinuoto veiksmo, o būtent tai yra efektyvios komunikacijos kriterijus kritinėje sampratoje. Perėjimui prie emancipacinio socialinio veiksmo Habermasas papildomai įveda normatyvinę komunikacijos matmenį¹². Ši matmenį sudaro trys komunikacijos kriterijai – reikšmingumo reikalavimai (*Geltungsansprüche*), kuriuos komunikacijos dalyviai abipusiai iškelia ir kurių dėka nustato ištarmių pagrįstumą (Habermas 1995a: 149):

1. Kad teiginys yra teisingas (*wahr*) (ar kad egzistencinės minėto propozicinio turinio presupozicijos yra faktiškai patenkintos);
2. Kad kalbos aktas yra teisingas (*richtig*) egzistuojančio normatyvinio konteksto atžvilgiu (ar kad normatyvinis kontekstas, kuris numanomai gali patenkinti, pats yra legitimus); ir
3. Kad jis išreiškia kalbėtojo intencijas, kurios yra turimos omenyje ir išreiškiamos.

Kaip reziūuoja pats Habermasas, supratimas pasiekiamas normatyvinio sutarimo, bendro galiojančio propozicinio žinojimo ir abipusio tikėjimo subjektyviu nuoširdumu (*Aufrichtigkeit*) (Habermas 1995a: 413).

Kartu kritinis komunikacijos teorizavimas yra nenutrūkstanti praktika, mat ideali situacija, kurioje komunikacija vyktų be iškraipymų, niekuomet nėra pasiekama (Habermas 1995a: 150).

Iš šios nuostatos plaukia ir svarbūs kritinės komunikacijos sampratos ir ja grįstos komunikacijos tyrimų priegos priekaištai dominuojančiajai komunikacijos tyrimų praktikai: komunikacijos teorija nereflektuoja savo ideologiškai grįstų premisų, išreikštų „natūralistinės“ dominuojančios paradigmos pozicijos, o istoriškai susiformavusius socialinius santykius linksta vertinti kaip peržengiančius istoriškumą ir dabartinį sociumo būvį laikyti galutiniu, nebekisiančiu (Hall 1989: 44). Pagrindinis priekaištas už visa tai „atsakingai“ liberaliai pliuralistinei pozicijai yra ne tas, kad ji yra iš esmės politiška, bet tas, kad ji tą savo politiškumą slepia (Hall 1989: 44).

¹² Normatyvumo matmuo Habermaso mąstyme yra itin svarbus. Juk ir pačios „komunikacinio veiksmo teorijos tikslas – sukurti normatyvinę pagrindą kritinei visuomenės teorijai“ (Habermas 1995b: 583).

Nepaisant nesutarimų ir kontroversijų, tarp šių komunikacijos sampratų ir jomis grįstų komunikacijos mokslų prieigų nežioji neperžengiama praraja. Skirtingos prieigos socialiniuose moksluose, pasak Braybrooke'o, viena kitą papildo: mokslininkai, atstovaujantys skirtingas perspektyvas, tiriamiems reiškiniams kelia skirtingus klausimus, domisi skirtingomis temomis, siekia skirtingų tikslų bei pasitelkia skirtingus būdus socialinių reiškinių eksplikavimui, tikisi skirtingo politinio poveikio (Braybrooke 1987: 5). Ne išimtis ir komunikacijos mokslai, kuriuose derėtų laikytis komplementaristinės nuostatos aptariamąsias kontroversijas dalyvių atžvilgiu. Tačiau kokias formas šis bendradarbiavimas turėtų įgyti? Virsti sąlyginai vieninga didžiąja komunikacijos teorijos paradigma? Likti filosofiniais svarstymais? Koks santykis tarp filosofinių komunikacijos sampratų ir jomis grindžiamų komunikacijos teorijų?

	Realistinė komunikacijos samprata	Interpretacinė komunikacijos samprata	Kritinė komunikacijos samprata
KAS	Pranešimo siuntėjas	Komunikacinė bendruomenė	Komunikacinė bendruomenė
KAM	Pranešimo gavėjas		
KĄ SAKO	Pranešimo prasmė egzistuoja nepriklausomai nuo siuntėjo ir gavėjo	Prasmė sukuriama komunikuojančios bendruomenės	Prasmė kuriama komunikuojančios bendruomenės, tačiau yra iškreipiama bendruomenėje esančių galios santykių
KOKIU KANALU	Perdavimo kanalas, veikiamas iškraipančių triukšmų	Prasmės kūrimą veikia bendruomenės interpretacinė tradicija	Viešybė (įvairūs komunikacijos kanalai) yra atvira galią turinčiųjų užvaldymui ir perduodamų pranešimų iškraipymui
KAIP EFEKTYVI AI	Efektyvi komunikacija – adekvatus pranešimo atkodavimas	Efektyvi komunikacija kuria ir stiprina komunikuojančią bendruomenę	Komunikacija efektyvi tuomet, kai jos iškraipymai demaskuojami ir nuo jų išsilaisvinama

1 lent. Komunikacijos sampratų palyginimas, remiantis Lasswello formulėje nurodomais komunikacijos komponentais.

III. Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos demarkacijos klausimas

Aptardamas dabartinę sociologijos teorijos padėtį Zenonas Norkus rašo: „Sociologinės teorijos dvivardystė [*socialinė teorija* ir *sociologinė teorija* – K.K.] yra dviejų iki galo neišspręstų sociologijos episteminio statuso problemų semantinis simptomas. Pirmoji susijusi su jos santykiais su kitais socialiniais mokslais, antroji – su jos santykiais su filosofija.“ (Norkus 1997: 5). Ar komunikacijos moksluose situacija nėra ta pati, tik ta problema neišreikšta dvivardyste? Viena vertus, komunikacijos teorija nėra išsprendusi savo santykių su kitais socialiniais mokslais, tai išskyla kaip metodologinis neapibrėžtumas ir institucionalizacija be bruožų, tačiau kartu ir kaip keista pretenzija vieniems užimti visą komunikacijos tyrimų nišą (pasak Peterso metaforos, būti intelektualiniu Taivaniu – skelbtis, jog esi visa Kinija, nors faktiškai esi susispaudęs nedidelėje saloje (Peters 1986: 544)). Antra vertus, dažnas manymas, kad taikomosios ir bendrosios problemos yra tas pats, ir teorinių lygmenų neskyrimas, kylantis iš nepakankamai reflektuoto santykio su filosofija.

III.1 Universalios komunikacijos teorijos paieškos ir komunikacijos filosofija

Klausimas, kodėl komunikacijos mokslai siejami su socialiniais mokslais, dabartiniame komunikacijos mokslų kontekste yra relevantiškas. Juk klestėte klesti prieigos, pabrėžiančios komunikacijos tyrimų tarpdalykiškumą ar

daugiadalykiškumą¹³. Į komunikacijos mokslų būrį patenka tokios skirtingos tyrimų temos, kaip žurnalistika, organizacinė komunikacija, politikos komunikacija, viešosios nuomonės tyrimai, rinkodaros ir reklamos komunikacija, informacijos vadyba, bibliotekininkystė, archyvistika, muziejnininkystė, bibliografija, knygotyra, leidyba ir kt. (Glosienė 2004: 160-161). Toks platus spektras kelia nemenkos painiavos tiek administraciniame-instituciniame¹⁴, tiek ir teoriniame lygmenyje. Kokiu pagrindu komunikacijos mokslai yra institucionalizuoti, kaip rasti bendrą vardiklį, ar apskritai galima kalbėti apie tokią aibę, kaip komunikacijos mokslai, ar jos nariai nėra pernelyg nepanašūs ir nelygintini?

Nepaisant įvairovės (ypač didelės taikomojo pobūdžio komunikacijos moksluose), visgi sutariama, jog komunikacijos mokslų pamatinis tikslas – paaiškinti žmonių elgesį komunikacijos proceso metu. Net sritys (pvz., bibliotekininkystė ar knygotyra), kurių priklausomybė socialinių mokslų sričiai nėra akivaizdi, imdamosi komunikacijos aiškinimo, atsiduria būtent socialinių mokslų srityje. Nors gali pasirodyti, kad pastarųjų tyrimų sričių priskyrimas komunikacijos mokslams yra abejotinas, tačiau būtent išvardintoji komunikacijos mokslų įvairovė geriausiai atspindi pačią komunikacijos sampratų įvairovę: pvz., bibliotekininkystė ar knygotyra labiau remiasi interpretacine komunikacijos samprata, rinkodaros ir reklamos komunikacijai priimtinesnė yra realistinė samprata, o štai politinės komunikacijos tyrimai dažniausiai yra grindžiami kritinės sampratos.

Tačiau nesvarbu, kurią komunikacijos sampratą konkreti teorija ar visa komunikacijos tyrimų sritis priimtų, ji vis vien neišvengia žmonių, kaip komunikacijos aktų dalyvių, elgesio aiškinimo. O žmonių elgesio aiškinimas ar supratimas būtent ir yra socialinių mokslų objektas. Tad komunikacijos

¹³ Antra vertus, esama požiūrio (tiesa, dar nelabai populiarus), tvirtinančio komunikacijos (ir informacijos) mokslų buvimą anapus bet kokių disciplinų, buvimą tam tikru metamokslu, integraciniu visų mokslų pagrindu (Augustinaitis 1997: 80).

¹⁴ Štai LR Švietimo ir mokslo ministro 1998 m. sausio 9d. įsakymu dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos, *informacijos ir komunikacijos mokslai* priskiriami humanitariniams mokslams (06 H Informacija ir komunikacija), tačiau pripažįstama, kad kai kurios šių mokslų šakos yra labiau orientuotos į socialinius mokslus, prie kurių ir aptinkamos – S 265 *Spaudos ir komunikacijos mokslai* (LR Švietimo ir mokslo ministerija 1998).

mokslai domėdamiesi žmonių komunikacija yra lokalizuotini socialinių mokslų kryptyje.

Daugelis autorių socialinius mokslus kildina iš konkrečių socialinio bendrabūvio problemų ir siekio jas eksplikuoti (o neretai ir spręsti) (Rule 1997: 224; Stinchcombe 1968: 12; Weber 1999: 148; Riesman 1959: 10, 13). Tačiau socialinis mokslas, *kaip mokslas*, prasideda ne nuo atskirų tiriamųjų atvejų identifikavimo ir užrašymo, o nuo siekio pateikti aiškinimus bei šiuos aiškinimus tikrinti (Steuer 2003: 8). Tokį aiškinimą socialiniuose moksluose įgalina teorija (Stinchcombe 1968: 3). Teorija yra „procesas, kurio pagalba atskiri faktai, gauti duomenys, stebėjimai ar analizės yra organizuotos į didesnes intelektines struktūras“ (Rule 1997: 25).

Egzistuojant daugybei konkuruojančių teorijų, empiriškai nusiteikę mokslininkai jų tarpusavio ginčų situaciją tiesiog ignoruoja, neva bandydami vengti teorijos ir gindamiesi, jog šiuo metu kur kas svarbiau „dėti visas pastangas daryti gerus, rimtus tyrimus“ (Rule 1997: 25). Tačiau tokiu atveju pagrįstai gali kilti klausimas, o kas iš to, kad bus gauti tam tikri tyrimų duomenys, juk bet koks jų pateikimas vargu ar gali būti atsietas nuo tam tikros teorinės perspektyvos. Sunku įsivaizduoti, kaip įmanoma pateikti duomenis taip, kad nesimatytų jokių pirminių prielaidų, kuriomis remiantis šie duomenys buvo renkami ir apdorojami, vertinami ir struktūruojami, galiausiai, generalizuojami ir pateikiami rišlios visumos pavidalu. Dar daugiau, vargu ar įmanoma apskritai dirbti su empirine medžiaga neturint visiškai jokių teorinių pažiūrų, juk netgi tai, kas laikytina, o kas nelaikytina empiriniais duomenimis, nurodo būtent teorinės pažiūros. Tad vienokie ar kitokie teoriniai pagrindai socialiniuose moksluose yra būtini, vadinasi, teorija socialiniuose moksluose – neišvengiama.

Veikale „Sociologinės teorijos struktūra“ (*The Structure of Sociological Theory*) Jonathanas Turneris nurodo, jog socialiniuose moksluose teorija siekia trijų tikslų (Turner 1974: 2): „(1) klasifikuoti ir sisteminti pasaulio įvykius taip, kad jie galėtų būti matomi iš tam tikros perspektyvos (*can be placed into perspective*); (2) paaiškinti praėjusiųjų įvykių priežastis ir numatyti kada, kur ir

kaip įvykiai vyks ateityje; (3) suteikti intuityviai patenkinantį (*pleasing*) „supratimo“, kodėl ir kaip viskas turėtų vykti, jausmą.“ Šie teorijos tikslai neabejotinai yra relevantiški ir komunikacijos teorijų atveju.

1. Teorijos įtaką moksliniam žinojimui struktūruoti ir akumuliuoti pripažįsta ne vienas komunikacijos teorijų tyrinėtojas (Littlejohn 1999: 3; Griffin 1991: 3). Sisteminama remiantis kriterijais, kylančiais iš teorijos priimamo pamatinio komunikacijos modelio ir pamatinės komunikacijos sampratos. Nepaisant egzistuojančios komunikacijos sampratų, modelių ar analizės lygmenų (tokių kaip, pvz., tarpasmeninė komunikacija, komunikacija grupėse ar masinė komunikacija) įvairovės, pagrindinis teorijos siekis – atsakyti, kas vyksta komunikacijos metu, kaip komunikacija funkcionuoja, išlieka.

2. Komunikacija teorizuojama dėl įvairių priežasčių: iš mokslinio smalsumo ir noro geriau suprasti kaip vyksta komunikacija (Craig & Muller 2007: xii) arba iš praktinių pragmatinių paskatų, susidūrus su nesėkmėmis komunikacijoje, siekiant suprasti jų priežastis ir ateityje jų išvengti (Craig & Tracy 1995: 251). Nepriklausomai nuo to, dėl kokių priežasčių imamasi komunikacijos teorijos, ji visuomet siekia to paties tikslo: paaiškinti, kaip komunikacija vyko jau žinomais atvejais ir kaip, numanomai, ji vyks ateityje. Net jei teorijos tikslas grynai pragmatinis kurios nors konkrečios komunikacijos problemos sprendimas (ką numato pragmatiškai orientuoti komunikacijos teoretikai), ji vis vien neišvengia tam tikro aiškinimo aspekto, turinčio išliekamąją vertę ir įgalinančio analogiškų problemų sprendimą ateityje.

Aiškinimo ir numatymo aspektai ypač reikšmingi turint omenyje tai, kad komunikacijos teorijos, kaip ir kitų socialinių mokslų teorijos, kalba apie dalykus, kurie yra tiesiogiai susiję su individų bendrabūviu, maža to, jos yra pajėgios tą bendrabūvį įtakoti, darydamos įtaką politiniams bei ekonominiams sprendimams, masinės komunikacijos priemonėms ir pan.

3. Dėl teorijos teikiamo intelektualinio „pasitenkinimo“ esama mažiausiai prieštaravimų. Jei, kaip minėta, teorizuojama iš smalsumo ir noro perprasti

komunikacijos vyksmą ar dėl siekio išspręsti praktines komunikacijos problemas, tuomet teorija, kaip šių siekių įgyvendinimas, neabejotinai kelia pasitenkinimą. Savo ruožtu Habermasas (1972: 301-317) bet kokią pažinimą siejo su pamatiniais žmogiškaisiais interesais (plačiau žr. II.3 skyriuje). Iš to seka, jog pažintinių interesų tenkinimas taip pat neabejotinai turi teikti pasitenkinimą. O komunikacijos teorijos gyvybingumas, nemažėjantys komunikacijos tyrimų ir norinčių komunikaciją studijuoti srautai tai tik dar akivaizdžiau liudija.

Jei dėl konkrečius komunikacijos atvejus analizuojančių teorijų svarbos šiandieniuose komunikacijos moksluose daugmaž sutariama, tai bendrosios komunikacijos teorijos, galinčios tapti komunikacijos mokslu, kaip atskiros mokslo šakos, egzistavimo pagrindu, kūrimas yra aktuali problema. Komunikacijos mokslų tyrimų nukreiptumas į vieną objektą (t. y. komunikaciją) anaiptol neužtikrina universalios komunikacijos teorijos, gebančios paaiškinti patį komunikacijos fenomeną, analizuoti su juo susijusius procesus bei pateikti šios analizės išvadas, atsiradimo. Komunikacijos mokslų institucionalizacija 1943-aisiais sukūrė savotišką formą, kurios tuo suinteresuotiems komunikacijos tyrinėtojams niekaip nepavyksta užpildyti vieningu turiniu ir taip galutinai įtvirtinti komunikacijos mokslų šiuolaikinių socialinių mokslų kryptyje. Šiuolaikiniuose komunikacijos moksluose vyrauja nuomonė, jog šią problemą galima būtų išspręsti atlikus savotišką komunikacijos teorijos unifikaciją (Craig 1999: 120-121).

Tačiau dabartinėje komunikacijos mokslų būklėje kai kurie tyrinėtojai konstatuoja, jog komunikacijos mokslas nėra pajėgus sukurti originalios aukštesnio nei į konkrečius atvejus nukreiptos vidutinio lygmens teorijos (plg. Weber 2003: 22-23). Komunikacijos teorijos neretai susiduria su Jameso Andersono įvardinta problema (Anderson 1996: 200): ištyręs septynetą populiarių (susilaukusių ne vieno leidimo) komunikacijos teorijos vadovėlių Andersonas suskaičiavo 249 skirtingas komunikacijos teorijas, iš kurių nė viena nebuvo minima visuose vadovėliuose, vienintelė teorija buvo minima penkiose knygose, tik 18 buvo nagrinėjamos trijų ir daugiau autorių ar autorių

kolektyvų, o 195 teorijos buvo minimos tik viename iš leidinių. Taigi, reziūmuoja Andersonas, „šiandien klausimai, ką apskritai turėtume laikyti teorija ir ką turėtume laikyti konkrečiai komunikacijos teorija, lieka neatsakyti“ (Anderson 1996: 201). Iš to seka gilesnė pačių komunikacijos mokslų tapatybės problema, kurią nusako Craigas: „nors esama daugybės komunikacijos teorijų, išties net perdaug skirtingų teorijų, veiksmingų atskirose srityse, nėra sutarimo dėl komunikacijos teorijos kaip tyrimų srities (*on communication theory as a field*)“ (Craig 1999: 120).

Tačiau ar kada nors situacija buvo geresnė? Ar komunikacijos mokslai kada nors buvo *normaliuoju mokslu* Thomaso S. Kuhno prasme, ar jiems buvo būdinga vieninga paradigma? Remiantis dvejopa Kuhno paradigmos samprata (Kuhn 2003: 204), klaustina, ar komunikacijos mokslininkai kada nors sutarė dėl komunikacijos mokslų bendruomenės nariams būdingos įsitikinimų, vertybių, metodų ir t. t. visumos? Ir ar komunikacijos mokslams buvo būdingas konkretus mokslinių galvosūkių sprendimo būdas, laikytinas pavyzdiniu?

Pesimizmas dėl komunikacijos mokslo teorinių galimybių, o kartu ir dėl pačių komunikacijos teorijų ateities atsirado drauge su komunikacijos mokslų institucionalizacija. Praėjus maždaug ketvirčiui amžiaus nuo mokslinių komunikacijos tyrimų pradžios ir kiek daugiau nei dešimtmečiui nuo institucionalizacijos, Bernardas Berelsonas (pats būdamas svarbus komunikacijos tyrėjas), paskelbė, jog komunikacijos studijos nyksta (Berelson 1959: 1), komunikacijos moksluose neatsirandant naujų idėjų (Berelson 1959: 6). Institucionalizacija esą nepaskatinusi intelektualinės plėtros. Ši kritika ankstyvosios komunikacijos mokslų raidos atžvilgiu pasikartodavo ir vėliau. Komunikacijos tyrimų klasikų (pvz., Wilburą Schramą) Petersas (2004: 13), iš dalies atkartodamas Berelsono kritiką, kaltina tuos, jog jie dažniausiai viso labo formalizuodavo populiarias, plačiai paplitusias komunikacijos sampratas, taigi jų indėlis į komunikacijos fenomeno supratimą yra gana nedidelis.

Visgi Berelsono *Requiem*, nepaisant jo sukkelto rezonanso (Katz 1987: S26; Pietilä 2005: 107), vertintinas veikia ne kaip paties komunikacijos tyrimų žlugimo diagnozavimas, bet kaip dominuojančios realistinės prieigos

komunikacijos tyrimuose „vienvaldystės“ krachas, atsiradus net keletui kritiškai jos atžvilgiu nusiteikusių prieigų (Katz 1987: S27). Tačiau ar galima ankstesnėje komunikacijos teorijos raidoje konstatuoti nuoseklų ir progresyvų vystymąsi?

Institucionalizuotieji ir Berelsono kaip vieningas mokslas suvokiami komunikacijos tyrimai ne tik teorijos kūrimo srityje pasirodė esą „nevaisingi“. Nuo pat pradžių komunikacijos mokslams nepavyko įsitvirtinti kaip savarankiškai ir autonomiškai mokslų disciplinai. Apie tokį įsitvirtinimą svajojęs Berelsonas priekaištavo, kad net komunikacijos tyrimų „tėvais-kūrėjais“ laikomi mokslininkai (išskyrus Lazarsfeldą) nesiorientavo į pačią komunikaciją kaip problemą *per se*, bet veikiau į komunikacijos tyrimus kaip priemones, tarpines stotis platesnių tyrimų kontekste: Laswellas tyrinėdamas politinę galią, Lewinas – grupių funkcionavimą, Hovlandas – kognityvinius procesus (Berelson 1959: 5). Tad Berelsonas apgailestauja, kad nesama komunikacijos mokslų paradigmos pirmąją Kuhno pasiūlytąją prasme, kurioje paradigma „žymi tam tikros [mokslininkų] bendruomenės nariams būdingų įsitikinimų, vertybių, metodų ir t. t. visumą“ (Kuhn 2003: 204).

Komunikacijos teorijos kūrimą bei komunikacijos mokslo raidą apsunkino ne tik nepakankamas net pačių jo kūrėjų angažavimasis. Ne mažesnė kliūtis buvo ir jo objekto ribų neaiškumas: pasak Raymondo A. Bauerio, sunku nustatyti kur baigiasi specifinė komunikacijos problematika ir prasideda bendrosios žmonių interakcijos procesas (*where „communications“ stop and the general process of personal interaction begins*) (Bauer 1959: 14).

Schrammas, savo ruožtu, rašė: „kartais pamirštame, jog komunikacijos tyrimai yra sritis (*communication research is a field*), o ne disciplina. Moksluose apie žmogų jie yra viena iš tų kryžkelių, kurias daugelis kerta, tačiau tik nedaugelis apsistoja. Mokslininkai ateina į juos iš savo disciplinų, atsinešdami vertingus įrankius ir įžvalgas ir vėliau grįžta atgal“ (Schramm 1959: 8). Tokiu būdu dar prieš kritišką dominuojančiosios pozityvistinės prieigos atžvilgiu pozicijų įsitvirtinimą galimos teorinės vienybės ir komunikacijos mokslo, kaip *mokslo*, Kuhno prasme galimybės atsisakė vienas

iš svarbiausių dominuojančiosios priegios atstovų. Užuo raginęs sutarti dėl „įsitikinimų, vertybių, metodų ir t. t visumos“ (Kuhn 2003: 204), Schrammas perspėjo apie tokio sutarimo negalimumą, iš esmės pritardamas komunikacijos tyrimų srities daugiadalykiškumui.

Nepaisant ankstyvųjų komunikacijos mokslų teorijos nesėkmių ir Schrammo perspėjimo komunikacijoje neieškoti vieningos teorijos (*unique theory*) kaip mokslinėse disciplinose, bet orientuotis į konkrečių problemų sprendimo paieškas (Schramm 1959: 9), pastangos suformuluoti tokio pobūdžio teorijų buvo dedamos. Debatai dėl universalesnės komunikacijos teorijos kūrimo, siekiant įveikti nūdienį fragmentiškumą, nors ir nevainikuoti dalyvių sutarimu, vyksta anaipol ne pirmą dešimtmetį (Craig 1999: 121-123; Myers 2001: 218; Gudonienė 1996: 129). Tačiau jei pradžioje buvo tikimasi suvienyti komunikacijos mokslininkų įsitikinimus, vertybes, metodus, dabartinėje komunikacijos mokslų vienijimo pakopoje ieškoma konkrečių mokslinių galvosūkių sprendimų būdų, imtinų modeliais bei pavyzdžiais visiems komunikacijos mokslams.

Šiuolaikiniai vieningesnės komunikacijos teorijos šalininkai konstatuoja, jog komunikacijos tyrimai tapo institucija dar netapę intelektualine tyrimų sritimi (Peters 1986: 528). Tad šiuolaikiniai komunikacijos mokslų vienytojai imasi kitos strategijos, komunikacijos mokslus bandydami suvienyti bendrąja komunikacijos teorija (Peters 1986: 550-551; 1988: 316; Craig 1999: 123), kuri ne instituciškai sujungtų visus komunikacijos mokslus, priegas ar pakraipas, bet vienytų juos intelektualiai. Tokios teorijos pagrindinis tikslas faktiškai atliepia antrąją Kuhno paradigmos reikšmę, kurioje „konkretūs galvosūkių sprendimai imami kaip modeliai ar pavyzdžiai“ (Kuhn 2003: 204), nors, žinoma, visiškai neatmeta ir pirmosios.

Reikšmingiausias nūdienis bandymas sukurti universalesnę komunikacijos teoriją yra Roberto T. Craigo¹⁵ pragmatinė komunikacijos

¹⁵ Šios koncepcijos reikšmę liudija vien tai, kad jos pasiūlytą metateorinį modelį perėmė plačiausiai vartojami komunikacijos teorijos vadovėliai, kurių naujos, po 1999-ųjų pasirodžiusios, laidos yra perrašytos remiantis Craigo pasiūlyta komunikacijos metateorija (Craig 2007: 125).

metateorijos koncepcija, išdėstyta straipsnyje „Komunikacijos teorija kaip sritis“ (*Communication Theory as a Field*) (Craig 1999). Craigas siekia atlikti iki galo tai, kam kiti aptarti tyrinėtojai tik kuria prielaidas, tai yra sukurti komunikacijos metateoriją, kuri pajėgtų sujungti skirtingas teorines komunikacijos studijų prieigas viename „dialoginiame-dialektiniame“ lauke (Craig 1999: 123). „Galvosūkių sprendimas“, ar tiksliau galvosūkių formulavimas, čia turėtų vykti iš pragmatinių paskatų, atliepiančių poreikį spręsti konkrečias komunikacijos (tiek kasdienės, tiek tarpteorinės) metu išskylančias problemas.

Pradžioje dera pastebėti, jog savo tekste pats Craigas termino *metateorija*¹⁶ nevartoja, vietoje jo rinkdamasis *teorinį metadiskursą* (*theoretical metadiscourse*). Reaguodamas į Davido Myerso pastabą, jog Craigo teorija iš esmės yra *metateorija* (Myers 2001: 227), Craigas sutinka su šiuo terminu, tačiau patikslina, kad jo vartojamas *teorinis metadiskursas* nuo *metateorijos* skiriasi tuo, jog nusako Craigo metateorijos specifika: ji nurodo, kaip atrodysianti komunikacijos teorija pritaikius jai konstitutyvų (ritualinį) komunikacijos modelį, Craigo teorijoje tapusį metamodeliu. Tai būsiąs „sąlyginai abstraktus, sistemiškas diskursas apie diskursą, nors ir skirtingas, tačiau itin susijęs su praktiniu kasdienio gyvenimo metadiskursu“ (Craig 2001: 232). O tokio diskurso tikslas būtų atskleisti pamatines kalbėjimo apie komunikaciją prielaidas.

Tradiciškai tokio prielaidų rinkinio analize (ne išimtis turėtų būti ir komunikacijos tyrimai) užsiėmė filosofija (Anderson & Baym 2004: 589). Laikydamasis pragmatiškosios-postfilosfinės pozicijos Craigas atsisako pripažinti filosofijai šią misiją. Tačiau komunikacijos teorijos taip pat nėra pajėgios turimomis priemonėmis atliepti šį poreikį. Craigui tenka kurti bendresnio pobūdžio antrojo laipsnio teoriją (metateoriją), kurios tikslas – rasti ne skirtingų pirmojo laipsnio (įprastinių) komunikacijos teorijų bendrą vardiklį, bet pagrindą jų tarpusavio dialogui. Metateorija Craigui – ne vieninga

¹⁶ O ir *teorija* Craigui yra platus terminas, apimantis konceptualinius modelius, mokslinius aiškinimus ar metateorines refleksijas (Craig 2001: 232).

komunikacijos teorija, bet „tam tikra dialoginė-dialektinė disciplininė matrica, bendrai suprantamas (nors nuolat ginčijamas) prielaidų rinkinys, įgalinantis produktyvius debatus tarp skirtingų komunikacijos teorijos tradicijų“ (Craig 1999: 120).

Craigo komunikacijos metateorijos projektas remiasi dviem principais (Craig 1999: 120-121): be minėtojo (1) ritualinio (Craig terminais, konstitutyvaus) komunikacijos metamodelio, konceptualizuojančio komunikaciją kaip procesą, kurio metu produkuojamos ir reprodukuojamos bendros prasmės, čia svarbi ir (2) komunikacijos teorijos kaip metadiskursyvos praktikos samprata.

Tokios konstitutyvaus modelio savybės, kaip refleksyvumas, santykinis (lyginant su transmisiniu) artimumas demokratinėms pliuralistinėms vertybėms, siekis aiškinti socialinius fenomenus iš komunikacijos perspektyvos (Craig 1999: 125), įgalina Craigą jį universalizuoti, suteikiant metamodelio statusą. Buvimas metamodeliu numato, jog į šį konstitutyvų modelį galima įtraukti visiškai visus alternatyvius komunikacijos modelius, jų nepažeidžiant ir neiškraipant jų esmės, o pragmatinės Craigo nuostatos leidžia neatmesti jokių modelių ar idėjų, kurios galėtų turėti praktiškai reikšmingų padarinių (Craig 1999: 126). Tokiu modeliu paremta teorinė sritis galinti jungti skirtingas teorijas į dialoginę-dialektinę koherentiškumą, pastūmėti jas iš „sterilaus eklektizmo“, kurio sąlygomis komunikacijos teorijos ir teoretikai nebendrauja tarpusavyje ir nedalyvauja platesnėse nei vidinės savųjų mokyklų diskusijose, link „produktyvios fragmentacijos“ (terminai Craig 1999: 123), lemiančios vieningesnę metateorinę komunikacijos tyrimų sritį.

Komunikacijos metateorija, kaip metadiskursyvi praktika, klausia, ne kaip įmanoma komunikacija, bet kaip vyksta komunikacija, suprantama kaip refleksyvi praktika, kitaip tariant, komunikacijos metateorija yra „kalbėjimas apie kalbėjimą“ (Craig 1999: 129, Craig 2005).

Patys komunikacijos mokslai Craigo yra suprantami kaip praktinė disciplina, tad ir teorijos tikslas yra teikti konceptualinius resursus praktinių komunikacijos problemų apmąstymui ir sprendimui (Craig 1999: 130). O

komunikacijos metateorija suprastina kaip forumas, kuriame aptariami alternatyvūs komunikacijos problemų sprendimo siūlymai, pateikiami skirtingų teorijų (Craig 1999: 130). Tokių teorijų pradiniuose savo metateorijos rėmuose Craigas (1999) randa septynetą: retorinę, semiotinę, fenomenologinę, kibernetinę, sociopsichologinę, sociokultūrinę, kritinę.

Pasak Craigo (Craig 1999: 132, 135), komunikacijos teorijos tradiciškai yra klasifikuojamos pagal disciplininę kilmę (pvz., psichologinės, sociologinės, retorinės), organizacinę lygmenį (pvz., tarpasmeninės, organizacinės, masinės), aiškinimo tipą (pvz., bruožų (*traits*), kognityvinės, sistemų-teorijos (*system-theoretic*)), pasitelkiamą epistemologiją (e.g. empiristinės, interpretatyvistinės, kritinės). Tokio sistematizavimo atvejais teorijos dažnai yra paskelbiamos nebendramatėmis ir dialogas tarp jų laikomas faktiškai neįmanomu (Craig 1999: 135). Craigas, savo ruožtu, teorinių tradicijų skyrimo kriterijumi renka kiekvieną tradiciją pagrindžiančias skirtingas komunikacinės praktikos sampratas (*underlying conceptions of communicative practice*), teigdamas, kad „jei komunikacijos teorijos dėl ko nors turėtų sutarti ar nesutarti, tai tas „kas nors“ turėtų būti ne epistemologija, o komunikacija“ (Craig 1999: 135). Ir tos komunikacijos praktikos, būdingos konkrečiai teorinei tradicijai yra iš esmės skirtingos nuo praktikų, būdingų kitoms tradicijoms (Craig 1999: 150).

Retorinė tradicija: komunikacija – praktinis diskurso menas (*practical art of discourse*). Seniausia komunikacijos teorijos tradicija, pabrėžianti žodžių svarbą (jų pirmumą veiksmo atžvilgiu) ir konceptualizuojanti komunikaciją kaip iškalbos meną (Craig 1999: 135).

Tvirtinti, kad retorika turi savo unikalią komunikacijos sampratą, – gana keblu. Pasak Gadamerio, „retorika turi grynai funkcinę ir ritualinę pasikeitimo žodžiais funkciją šnekamąja ar raštiška forma“ (Gadamer 1999a: 187). Retorika siekianti „paveikti klausytojų (arba skaitytojų) protą, valią bei jausmus, o galutinis tikslas – [...] priversti klausytojus patikėti tuo, kas sakoma“ (Koženiauskiene 2001: 15). Tad retorikos tikslas – ne originalios komunikacijos sampratos propagavimas, tačiau pagalba siekiant sklandžiau bei efektyviau komunikuoti. Tokiu atveju retorika, kaip pagalbinė komunikacijos

disciplina, tyrinėjanti iškalbą, gali būti sėkmingai naudojama visomis trejomis komunikacijos sampratomis grįstų teorijų.

Retorikos pateikiamas atsakymas į klausimą, kaip paveikiai komunikuoti vienu ar kitu atveju, priklauso nuo pasirinktos komunikacijos sampratos, tačiau paties klausimo apie paveikią komunikaciją kėlimas peržengia kurios nors vienos sampratos ribas, jis svarbus visoms komunikacijos sampratomis.

Semiotinė¹⁷ tradicija: komunikacija – ženklų atliekamas intersubjektyvus medijavimas (*intersubjective mediation by signs*). Pagrindinis dėmesys skiriamas ženklų sistemoms, sujungiančioms du skirtingus individualius požiūrius (Craig 1999: 136). Sėkminga individų tarpusavio komunikacija čia nėra savaime suprantama, tad svarbiausios sprendžiamos problemos – (re)prezentacija ir prasmės transmisija, plyšių (*gaps*) tarp subjektų, kuriuos, tegul ir netobulai, gali panaikinti bendromis ženklų sistemomis pagrįsta komunikacija (Craig 1999: 136-137).

Semiotinės komunikacijos teorijos, kaip jas supranta Craigas, savo dėmesį kreipia ne į ženklų sampratą ar formavimąsi, bet į jų vaidmenį komunikacijoje. Tad, faktiškai, pasitelkus transmisinį modelį čia sprendžiamos užkodavimo ir adekvataus atkodavimo problemos. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šioje tradicijoje ženklas nėra tapatus prasmei, jis yra prasmės užkodavimo ir perdavimui būdas. Tirdamos komunikaciją semiotinės teorijos domisi ne ženkais savaime, bet tuo, kaip jie dalyvauja komunikacijoje, kaip jų pagalba perteikiamos prasmės.

Fenomenologinė tradicija: komunikacija – kitybės patirtis, dialogas (*experience of otherness, dialogue*). Pagrindinės problemos, sprendžiamos šios prieigos, kyla iš autentiškos komunikacijos tarp asmenų praktinio nepasiekiamumo (Craig 1999: 139). Tikrai sėkminga komunikacija fenomenologams esanti betarpiška, nemedijuojama jokių ženklų sistemų, betarpiškas žmogiškas kontaktas (Craig 1999: 140).

¹⁷ *Semiotinė* čia turima omenyje ne Lietuvoje labiau žinomos Greimo ir prancūziškos semiotikos bet Peirce'o ir vadinamosios *amerikietiškos semiotikos* prasme.

Craigo pateikiama fenomenologinė tradicija tiek tikslais, tiek sąvokomis, tiek abstrakcijos lygiu stipriai skiriasi nuo kitų išskirtųjų tradicijų. Akivaizdžiai tai rodo kitur Craigo pateikiamas fenomenologinės komunikacijos teorijos atstovų sąrašas, kuriame randami Husserlis, Buberis, Gadameris (Craig & Muller 2007: 217 – 260). Vargu, ar šie autoriai laikytini komunikacijos teoretikais, ar jų teorijos orientuotos į konkrečios individų komunikacinės elgsenos tyrimus, tačiau, žinoma, nepaneigiama tai, kad jų koncepcijos turėjo įtakos interpretacinės komunikacijos sampratos formavimuisi. O tai rodo, jog Craigo fenomenologinė tradicija anaipol nėra komunikacijos teorijos, bet komunikacijos filosofijos dalis, pagrindžianti interpretacinę komunikacijos sampratą. Faktiškai fenomenologinė komunikacijos tradicija ieško transcendentalinių komunikacijos sąlygų, o ne aiškina konkrečias komunikacijos situacijas.

Kibernetinė tradicija: komunikacija – informacijos apdorojimas (*information processing*). Įkvėpta Shannono, Wienerio, Turingo darbų, kibernetinė tradicija siekia paaiškinti, kaip įvairiausios sistemos (gyvos ir negyvos, mikro- ir makro-) apskritai pajėgia funkcionuoti, ir kodėl dažnai jos funkcionuoja prastai (*malfunction*). Remiantis transmissiniu modeliu, komunikacijos kaip informacijos apdorojimo problemos čia aiškinamos kaip perdavimo procese pasitaikantys triukšmai (Craig 1999: 141). Nuo likusių tradicijų kibernetinė labiausiai skiriasi tuo, kad visiškai neteikia svarbos sistemoje perduodamos informacijos prasmei, redukuodama informaciją į grynai matematinės funkcijas (Craig 1999: 142). Jei Craigo fenomenologinė tradicija faktiškai nagrinėja interpretacinės komunikacijos sampratos prielaidas, tai kibernetinė tradicija – pateikia matematinę transmissinio modelio išraišką ir faktiškai matematizuoja realistinės komunikacijos sampratos pagrindus.

Sociopsichologinė tradicija: komunikacija – išraiškos, interakcijos ir poveikio procesas (*process of expression, interaction, and influence*). Komunikacija čia jokių būdu nėra betarpiška, tačiau ji vyksta tarpininkaujant ne ženklams, o psichologinėms predispozicijoms (nuostatoms, emocijoms

būsenoms, asmenybės bruožams ir t. t.), sukeliams tam tikrų socialinių interakcijų (tiek medijų poveikio, tiek socialinių institutų, tiek tarpasmeninio poveikio) (Craig 1999: 143).

Sociopsichologinė tradicija pabrėžia realistinėje komunikacijos sampratoje akcentuojamą dėmesį komunikacijos efektams. Realistinės komunikacijos metu perduodami pranešimai sukelia auditorijai tam tikras reakcijas, kurias tyrinėjo jau vadinamieji komunikacijos mokslų „tėvai-įkūrėjai“, pabrėžę tam tikrą savo tyrimų giminingumą (Schramm 1972: 7) tam, ką Craigas vadina kibernetine tradicija.

Sociokultūrinė tradicija: komunikacija – socialinės tvarkos (re)produkcija (*(re)production of social order*). Ši tradicija siekia paaiškinti, kaip socialinė tvarka (makrolygmens fenomenas) yra sukuriama, įgyvendinama, palaikoma ir transformuojama mikrolygmens interakcijų pagalba (Craig 1999: 144). Terminas *(re)produkcija* nurodo, jog kasdienės individų interakcijos yra refleksyvios, jos tiek yra įtakojamos jau egzistuojančios sociokultūrinės aplinkos, tiek pačios ją kuria (Craig 1999: 144). Itin svarbi šiai tradicijai yra Carey ritualinė komunikacijos samprata, komunikaciją apibrėžianti kaip simbolinį procesą, „kurio metu tikrovė yra kuriama, palaikoma, atkuriamą, keičiama“ (Carey 2009: 19). „Grynąja“ forma, pasak Craigo, sociokultūrinė tradicija pasirodo gana retai, dažniausiai ji yra sumišusi su kitomis teorinėmis tradicijomis (Craig 1999: 145).

Kritinė tradicija: komunikacija – diskursyvi refleksija (*discursive reflection*). Komunikacija, apimanti transmisiją-recepriją ar ritualinį bendros prasmės kūrimą, pasak šios tradicijos, esanti nepilna ir iškraipyta (Craig 1999: 147). Kritinė teorija abejoja socialinės tvarkos natūralumu, kvestionuoja autoritetų, tradicijos, sutartinių nuostatų racionalų pagrįstumą, siekia parodyti jų polinkį tarnauti ideologiniams tikslams (Craig 1999: 147). Nuo sociokultūrinės tradicijos kritinė tradicija iš esmės skiriasi tuo, kad ji kvestionuoja komunikacijos dalyvių turimas išankstines prielaidas apie objektyvų pasaulį, moralines normas ir vidines patirtis, kurios sociokultūrinės

teorijos yra priimamos kaip savaime suprantamos, visai nekreipiant dėmesio į jų pagalba galimai vykdomas ideologines manipuliacijas (Craig 1999: 148).

Vėliau, atsižvelgdamas į Russilo (2005) kritiką, Craigas (2007) atliko svarbią savo teorinio dialoginio-dialektinio lauko korekciją, įtraukdamas į ją naują dalyvę – pragmatizmo tradiciją. Nepaisant to, jog Craigas patį savo projektą vadina pragmatiniu (ir dėl to į pirmąją savo sistematikos versiją atskirai pragmatizmo neįtraukęs), visgi pragmatizmo kaip atskiros tradicijos skyrimas jam nėra visiškai neproblemiškas, nors ir įmanomas (Craig 2007: 134-135).

Pragmatizmo tradicija: komunikacija – pliuralistinė bendruomenė; praktinės veiklos koordinavimas diskursyvaus ir refleksyvaus tyrimo pagalba (*pluralistic community; coordination of practical activities through discourse and reflexive inquiry*). Svarbiausios šios prieigos tiriamos problemos – nebendramatiškumas (Williamo Jameso radikalaus empirizmo prasme, tiriant nebendramatiškumą tarp dviejų individualių sąmonių) bei nerefleksyvios ar dogmatiškos, ydingos (*defective*) diskurso praktikos (Craig 2007: 136). Didelį dėmesį ši prieiga skiria bendruomenės, tarpusavio priklausomybės, bendradarbiavimo ir interesų derinimo problematikai, tačiau skirtingai nei sociokultūrinėje teorijoje, pragmatizmas labiau pabrėžia individų svarbą ir nuvertina socialinių struktūrų ir kultūrinės aplinkos įtaką (Craig 2007: 137).

Kaip įmanomas savo dialoginės-dialektinės matricos dalyvės Craigas (1999: 151) pateikia dar keletą galimų tradicijų: feministinę (komunikacija – susietumas su kitais (*connectedness to others*)), estetinę (komunikacija – įkūnytas atlikimas (*embodied performace*)), ekonominę (komunikacija – mainai (*exchange*)) ir spiritualistinę (komunikacija nematerialiame ar mistiniame egzistencijos lygmenyje). Tačiau šių tradicijų įtraukimas į Craigo metateoriją dar reikalaujant papildomos jų rekonstrukcijos (Craig 1999: 151).

Craigo sistematika kelia abejonių visų pirma dėl to, kad remiasi nevieninga kriterijų sistema. Nors Craigas ir tvirtina kriterijumi rinkęsis kiekvieną tradiciją pagrindžiančias komunikacinės praktikos sampratas, tačiau Craigo formuluotėse jos akivaizdžiai nevienamatės. Faktiškai kiekvienos

sampratos išskyrimo kriterijų Craigas nekritiškai ima iš kiekvienos iš aštuonių tradicijų „vidaus“. Tokiu būdu bendramatėmis komunikacinėmis praktikomis – kriterijais čia tampa tokie skirtingi dalykai, kaip individo nuostata pasaulio atžvilgiu (fenomenologinė tradicija), kalbos sakymo menas (retorinė), įvairių informacijos kiekių matematinis užkodavimas (kibernetinė) ir t. t. O jau išskyręs jas, jis imasi analizuoti (o išties ieškoti) jų skirtumus ir polemines sankirtas (Craig 1999: 133-134). Toks nekritiškas skyrimas palieka nepastebėtus kai kuriuos reikšmingus panašumus tarp skirtingų tradicijų, išryškėjančius pritaikius jiems vieningą, teorinių tradicijų atžvilgių išorišką filosofinės komunikacijos sampratos kriterijų.

Semiotinėje ir sociopsichologinėje tradicijose pati komunikacijos samprata iš esmės nesiskiria, ji vyksta pagal transmisinį modelį, skirtingas tik transmisijoje perteikiamų pranešimų analizės pobūdis, semiotinėje jie analizuojami per ženklus, sociopsichologinėje – per prasmių sukeltą poveikį auditorijai. Savo ruožtu pats transmisinis modelis yra konceptualizuojamas kibernetinės tradicijos. Visose šiose tradicijose esama siuntėjo/gavėjo perskyros, jose perduodamos prasmės egzistuoja nepriklausomai nuo komunikuojančiųjų, yra siuntėjo užkoduojamos ir perteikiamos gavėjui komunikaciniais kanalais bei sukelia gavėjui tam tikrus efektus. Trys skirtingos tradicijos atsiranda dėl skirtingų akcentų, pabrėžiamų kiekvienos iš jų: kibernetinė tradicija nagrinėja patį pamatinį modelį, semiotinė – komunikacijoje naudojamuosius kodus, plačiai suprantamus kaip ženklai, sociopsichologinė – poveikį, komunikacijos sukeltą auditorijai. Tačiau komunikacijos samprata, pasitelkiama visų trijų tradicijų, remiasi transmisiniu modeliu ir yra realistinė. Akcentuojami skirtingi šios sampratos aspektai negali būti laikomi skirtingomis komunikacijos praktikos sampratomis, kaip to norėtų Craigas (Craig 1999: 135).

Analogiškai fenomenologinė, sociokultūrinė ir iš dalies pragmatizmo¹⁸ tradicijos taip pat remiasi vienoda komunikacijos samprata, šiame tyrime

¹⁸ Nevienareikšmis Craigo koncepcijos santykis su pragmatizmu išsamiau aptarimas toliau šiame skyriuje.

vadinama interpretacine, konceptualizuojančia komunikaciją kaip bendruomeninį veiksma, kuriantį ir perkuriantį komunikuojamasias prasmes. Fenomenologinė tradicija nagrinėja šios sampratos pamatines prielaidas, sociokultūrinė ir pragmatinė tradicijos (pastarųjų artimumą pažymi ir pats Craigas) – faktines tokios komunikacijos apraiškas individų gyvenamame pasaulyje. Tačiau visose jose komunikacijos veikėjas yra visa komunikuojančioji bendruomenė, atskirai nuo kurios neegzistuoja ją pačią ir kuriančios komunikuojamosios prasmės.

Bene labiausiai pagrįstas išskyrimas – kritinės tradicijos, atskiros nuo likusiųjų, besiremiančios prielaidomis, skirtingomis nuo kitų Craigo skiriamų tradicijų. Savo ruožtu retorinė tradicija komunikacijos sampratos apskritai nepateikia, mat ji gali būti naudojama bet kurios komunikacijos sampratos priemonėmis suprantamos komunikacijos veiksmingumui didinti.

Šių aštuonių tradicijų tarpusavio bendradarbiavimas turėtų sudaryti Craigo siūlomą komunikacijos mokslus vienijančią metateoriją. Tokia metateorija turėtų pragmatinį tikslą – spręsti komunikacijos teorijų tarpusavio diskusijose kylančias problemas. Tačiau lieka neaišku, koku būdu skirtingo bendrumo laipsnio teorinės tradicijos (tokios, kaip pvz., fenomenologinė ir sociopsichologinė) galėtų vaisingai diskutuoti. Tad galbūt būtų produktyviau atskirti komunikacijos filosofijos koncepcijas, siekiančias formuluoti pamatinius komunikacijos principus nuo komunikacijos teorijų, siekiančių tirti konkrečius atvejus? Tačiau visų pirma dera apžvelgti Craigo pragmatizmo sampratą, kurios laikydamasis jis atsisako komunikacijos filosofijos kaip tokios. Nes būtent Craigo pragmatizmo samprata bei jo koncepcijos santykis su pragmatizmo tradicija ir kelia svarbiausias problemas Craigo teorijai.

Nūdien esama trejeto pragmatizmo sampratų. Pirmiausia, pragmatizmas suprantamas kaip tam tikras metodologinis principas, kylantis iš Peirce'o suformuluotos pragmatinės maksimos. Pastaroji skelbia, jog siekiant suvokti sąvoką, reikia atsižvelgti į tai, kokius numanomas praktinius padarinius, galinčius turėti praktinės reikšmės, gali sukelti mūsų suvokimo objektas. Šių padarinių suvokimas ir esąs visas mūsų įgytas objekto suvokimas (Peirce

1934a: 258). Šią maksimą Peirce'as taikė sąvokoms, norėdamas jas paversti aiškiomis logine ir lingvistine prasme. Tačiau jau netrukus pragmatizmo populiarintojas Jamesas pragmatinės maksimos taikymą išplėtė gerokai platesniame teoriniame lauke (James 1995: 73).

Jameso pragmatizmo populiarinimas įvairiausiuose kontekstuose suformulavo antrąją pragmatizmo sampratą, keliančią sau skirtingus tikslus nei Peirce'as (Bergman 2008: 141). Šioje sampratoje pragmatizmas – tai filosofavimo tradicija, besiremianti anti-skepticizmu, falibilizmu, kategoriškų dichotomijų (pvz., tarp fakto ir vertybės, mąstymo ir patyrimo) neigimu, praktikos primato tvirtinimu (Baert 2005: 146 ir toliau). Pragmatizmas šiuo atveju yra būtent tradicija, o ne mokykla, mat skirtingais laikotarpiais pragmatizmo atstovais skelbdavosi skirtingi, kartais net vienas kitam priešingi filosofai.

Trečioji pragmatizmo samprata, dažnai įvardijama neopragmatizmu, į apyvartą įžengė Richardo Rorty dėka. Rorty ir jo sekėjai pragmatizmu vadina savąją postfilosofinę laikyseną (ir taip iš principo atsiriboja nuo šiandienio pragmatinio filosofavimo antrąja prasme). Ši laikysena postuluoja radikalų kontekstualizmą (Rorty 1982: xiii) ir skelbia, jog pamatinės filosofijos problemos, dominusios jos klasikais, pasirodė esančios tuščios ir nūdienai nebeaktualios (Rorty 1982: xiv). Šiuolaikinis intelektualas, pasak Rorty, tegali pasakyti, kaip įvairūs skirtingų epochų ir kultūrų žodynai yra „sukibę tarpusavyje“ (Rorty 1982: xxxviii) ir tokia postfilosofinė būklė neturi jokių pretenzijų į tiesos monopolį, bet yra savo laikmečio mąstymo išraiška. (Rorty 1982: xl).

Visos trys pragmatizmo sampratos susilaukė recepcijos ir komunikacijos teorijose bei komunikacijos filosofijoje. Nors Simonsonas (2001: 1-2) komunikacijos teorijoje nurodo dvi sampratas – pragmatizmą kaip doktriną ir kaip tradiciją, visgi dera skirti ir trečiąją sampratą, tiek dėl jos unikalių bruožų, tiek dėl (nors ir ne visuomet reflektuojamos) įtakos šiandienos komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos diskursui, ypač čia analizuojamai Craigo koncepcijai.

Jei pragmatizmas – orientacija į praktinį problemų sprendimą, tai ir metateorija turėtų praktiškai spręsti pirmojo laipsnio komunikacijos teorijų tarpusavio „bendravimo“ problemas (Craig 2005: 662). Tad komunikacijos teorijos „unifikacija“ į tyrimų sritį reikalinga ne instituciniams komunikacijos mokslo poreikiams, bet realiai egzistuojančių problemų sprendimui.

Visgi pragmatinės metateorijos santykis su savo pragmatiškumu (kasdienės komunikacijos problemomis) išlieka kiek miglotas, mat skirtingi pragmatinės komunikacijos teorijos ir metateorijos bruožai niekur eksplacitiškai nedėstomi (Craigui, kaip minėta, tiesiog prisipažįstant pirmąją ignoravus), nors pats metateorinis modelis kuriamas nuolat nurodant į kasdienės komunikacijos situacijas (pvz., Craig 1999: 128-129; Craig 2005: 659), kurias, pagal apibrėžimą, turėtų spręsti pirmojo laipsnio komunikacijos teorijos, o ne metateorija. Tiek skirtumas tarp pragmatinės komunikacijos teorijos ir metateorijos, tiek perėjimas nuo pirmosios prie pastarosios Craigo koncepcijoje nėra aiškus. Tad kyla abejonų, ar antrojo laipsnio komunikacijos teorijai (metateorijai) adekvatus tikslas yra spręsti problemas, kylančias „žemiau“ teorinio lygio? Parafrazuojant Peirce'ą, Craigo reiktų klausti, o kuriame gi teoriniame ar kasdienės praktikos lygmenyje turėtume ieškoti numatomųjų praktinių padarinių? Ar Craigo metateorija turi tikslą „moderuoti“ diskusiją tarp komunikacijos teorijų ir spręsti tik jų „bendravime“ kylančias problemas, ar remdamasi skirtingų tradicijų siūlomais konkrečios kasdienės individų komunikacijos problemos sprendimais, pasiūlyti geriausią būdą būtent kasdienės komunikacijos metu kylančiai problemai išspręsti?

Antra vertus, Craigo metateorijos samprata, nusakanti pastarąją kaip „diskursą apie diskursą“ (Craig 2001: 232), gana aiškiai nurodo į Craigo artimumą Rorty pragmatizmo versijai (šį artimumą pastebi ir Myersas (2001: 227)), nesprendžiančiai apie faktus, o liekančiai kalbėjimo apie žodynus lygmenyje (Rorty 1982: xxxviii). O polemizuojantis su Craigu (ir Rorty) Russillas pastebi, jog Rorty ir jo sekėjai faktiškai pasitraukė nuo pragmatizmo ir orientacijos į praktines problemas ir jų sprendimą į pokalbio, dialogo sritį (Russill 2008: 479). Bet ar sritį, kurioje vyksta toks dialogas tarp skirtingų

komunikacijos teorijų dar galima vadinti komunikacijos (meta)teorija? Ar ji neperžengia teorijos srities, išeidama į filosofinių diskusijų sritį? O jei taip, tai kur šiuolaikinės komunikacijos filosofijos metodologinių debatų požiūriu reikėtų lokalizuoti Craigo teoriją?

Craigas savo tipologiją kuria gana aiškiai atsiribodamas tiek nuo socialinių mokslų metodologinių ir filosofinių debatų (Craig 1999: 135), tiek ir nuo filosofinio kalbėjimo apie komunikaciją bendrojo konteksto. Toks atsiribojimas, nors ir yra palankus dialoginės-dialektinės matricos grakštumui išlaikyti, visgi yra dvejetainis ydingas. Pirmiausia, jis ignoruoja fundamentalius metodologinius prieštaravimus tarp skirtingų komunikacijos teorizavimo tradicijų, paremtų skirtingomis komunikacijos sampratomis, kurios, savo ruožtu, paremtos bendresnėmis filosofinėmis pozicijomis. O antra, neskirdamas komunikacijos teorijos nuo komunikacijos filosofijos, bei Rorty pavyzdžiu laikydamas jas bendramačiais diskursais, Craigas supainioja konkretų komunikacinių individų elgesį aiškinančias teorijas su filosofinėmis tokių tyrimų prielaidas nusakančiomis pozicijomis.

Craigo metateorija iš esmės yra „forumas“, kuriame diskutuojama dėl pačių komunikacijos tyrimo ir teoretizavimo principų, laikantis prielaidos, jog ritualinio-konstitutyvaus metamodelio pagalba rekonstruotos tradicijos tampa pilnavertėmis tokio forumo dalyvėmis. Tačiau ši rekonstrukcija, visgi, vyksta ignoruojant fundamentalius skirtumus, glūdinčius filosofinėse skirtingų tradicijų prielaidose, pavyzdžiui tai, jog sociokultūrinė tradicija remiasi metodologiniu holizmu ir orientacija į hermeneutinę supratimo tradiciją socialiniuose moksluose, gi sociopsichologinė – į metodologinį individualizmą, aiškinimą ir dėsningumą paiešką.

Craigas tokiam metodologinių skirtumų įvardinimui, matyt, neprieštarautų, tačiau tvirtintų, jog jo koncepcijoje šie skirtumai nereikšmingi, mat tokiose metodologinėse diskusijose yra ginčijamasi dėl visko, išskyrus pačią komunikaciją. O juk „jei komunikacijos teorijos dėl ko nors turėtų sutarti ar nesutarti, tai tas „kas nors“ turėtų būti ne epistemologija, o komunikacija“ (Craig 1999: 135). Pamatinė Craigo prielaida tarsi numato, kad komunikacijos

ar komunikacinės praktikos sampratą galima atskirti nuo likusių metodologinių ir filosofinių nuostatų. Tačiau vargu ar toks ryšio tarp metodologinių nuostatų ir komunikacijos sampratos neigimas yra pagrįstas, ar, pavyzdžiui, supratimą akcentuojantis metodologinis individualistas gali pasitelkti savo teorijoje transmissinį komunikacijos modelį? Tad tenka pripažinti, jog esama gana apibrėžto ryšio tarp atskirų komunikacijos teorizavimo tradicijoms būdingų komunikacijos ar komunikacinės praktikos sampratų ir bendresnių metodologinių nuostatų. Tai reiškia, kad savo komunikacijos metateorijos, siekiančios surasti punktus, dėl kurių skirtingos tradicijos sutaria bei ginčijasi (Craig 1999: 149), kūrimui Craigas naudoja pernelyg selektyviai atrinktus aspektus, ignoruodamas itin svarbius pamatinius jų skirtumus. Ar toks jų dalinis įtraukimas į Craigo metateoriją tikrai padeda „artikuliuoti svarbiausias komunikacijos teorijos temas ir problemas“ (Craig 1999: 150)?

Komunikacijos teorijos, parafrazuojant jau cituotą Turnerį (Turner 1974: 2), siekia klasifikuoti ir sisteminti komunikacijos atvejus taip, kad jie galėtų būti matomi iš tam tikros perspektyvos. Tačiau vargu ar komunikacijos teorija gali sukurti tokią perspektyvą „iš savęs“, kaip tai daryti siūlo Craigas, iš esamų komunikacijos teorijų „ekstrahuodamas“ tam tikrus pamatinius principus. Pastarieji principai negali būti atsieti nuo bendresnių metodologinių bei epistemologinių pozicijų. O šitokios pozicijos neatsiranda iš niekur, bet ateina iš filosofijos tradicijos.

Filosofijos ir mokslinės teorijos (taip pat ir metateorijos) svarbus skirtumas yra jų sąvokų kilmė ir pobūdis. Teorija socialiniuose moksluose yra susijusi su duomenimis, ji grįsta empirija. Gi filosofija nurodo sąlygas, prielaidas, kuriomis remiantis tie empiriniai duomenys rinktini. Tad gaunama perskyra tarp „empirinio teorizavimo“, būdingo socialinių mokslų teorijoms, ir „teorinio teorizavimo“ – filosofijos. Craigo metateorija veikia tuo pat „empiriniu“ principu – tyrinėjamos egzistuojančios teorijos ir remiantis šiuo tyrimu siekiama formuluoti tam tikrus bendruosius principus. Savo ruožtu filosofija siekia analizuoti tokio tyrimo prielaidas ir galimybes.

Taigi, Craigo komunikacijos metateorija siekia būti tapati filosofinei pozicijai, taip pat todėl, kad ieško universalių principų (net jei postfilosofiškai tvirtinama, kad šie principai veikia tik kažkuriuo konkrečiu atveju), kaip reikėtų tyrinėti ir teoretizuoti komunikaciją, tačiau dėl „empirinių“ metodų taikymo ji nesugeba pamatyti, jog skirtingos teorijos remiasi skirtingais pamatiniais principais, skirtingomis komunikacijos sampratomis.

Šių skirtumų Craigo metateorija negeba pamatyti ir dėl to, jog nepastebi savo pačios priklausomybės nuo konkrečios filosofinės pozicijos. Žiūrint iš II dalyje aptartų filosofinių komunikacijos sampratų perspektyvos, Craigo metateorija yra kuriama remiantis konkrečia komunikacijos samprata, paremta Carey ritualiniu komunikacijos modeliu (Craig 1999: 124) ir šiame darbe vadinama interpretacine. Craigo kuriamas „dialoginis-dialektinis“ laukas visiškai atitinka šios sampratos bruožus: komunikacijoje dalyvaujančios teorinės tradicijos sudaro komunikuojančią bendruomenę (komunikacijos metateoriją), kuri komunikuodama bei nuolat atsižvelgdama į teorizavimo tradiciją, įtvirtina prasmes, kurios ne tik yra kuriamos komunikacijos, bet ir pačios kuria „metateorinę komunikuojančią bendruomenę“. Norėdamos dalyvauti tokioje bendruomenėje teorijos privalo priimti interpretacines „žaidimo taisykles“. Tokiu atveju, teisus yra Davidas Myersas, kritikuodamas Craigą ir teigdamas, jog kai kurių teorijų dalyvavimas jo metateorijoje yra „šių teorijų paradigminių sielų pašalinimas ir tuščių kūnų atgaivinimas“ (Myers 2001: 221). Ne interpretacine komunikacijos samprata paremtos teorijos čia praranda svarbiausią savo bruožą – savąją komunikacijos sampratą.

III.2 Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos santykis

Kitas svarbus šiuolaikinių debatų dėl universalesnės komunikacijos teorijos dalyvis Karlas Erikas Rosengrenas analizuodamas paradigmu skyrimo

komunikacijos ir apskritai socialiniuose moksluose problema, ją formuoja remdamasis Kuhno terminais. Rosengrenas klausia: ar socialiniuose ir humanitariniuose moksluose esama paradigmu, ar ju gali buti, ir jei taip, ar komunikacijos moksluose imanoma viena paradigma (Kuhno *normalusis mokslas*)? Kaip ir Craigo koncepcijoje, cia komunikacijos mokslu vienybes ieskoma remiantis ne vien instituciniu pagrindu. Taciau, skirtingai nei Craigas, Rosengrenas nesiulo konkreta vienyjimosi pagrindo, numatydamas, jog tolimesneje komunikacijos mokslu raidoje vienyjimasis ivyks kaip jau šiandien stebimu tendenciju padarinys.

Rosengrenas neigia paradigmu grieztaja (Kuhno) prasme egzistavima esamoje socialiniu mokslu, taigi ir komunikacijos mokslu, situacijoje (išimtis galetu buti nebent lingvistika ir ekonomika), pati griezta *paradigmos* terminą siulydamas keisti laisvesniu *mastyto mokyklos* terminu (Rosengren 1989: 21). Taciau apskritai paradigmos socialiniuose moksluose yra imanomos ir Rosengrenas tikisi, jog laikui begant jo skiriamos kelios mokyklos galiausiai turetu susisieti vienoje paradigmoje (Rosengren 1989: 25). Tad Rosengreno projektas ir skirtas nurodyti gairesms, kaip bus iveiktas metodologinis susiskaidymas ir pasiekti koherentiškumui komunikacijos teorijos ir komunikacijos tyrimu srityje.

Savo komunikacijos teoriju skirstyma i mokyklas Rosengrenas pradeda nuo Burello ir Morgano sociologiniu mokyklu tipologijos (2 lent.) ir galimo jos taikymo komunikacijos moksluose (Rosengren 1989: 23; Rosengren 2000: 8).

Burellas ir Morganas sociologines teorijas klasifikuoja pagal dvi dimensijas: (1) teorijos nuostatas socialiniu mokslu prigimties atzvilgiu (subjektyvumo/objektyvumo dichotomija) ir (2) nuostatas visuomenes prigimties atzvilgiu (pastovumo/kismo dichotomija).

Pasak Rosengreno, teoriškai analogiška schema galima taikyti ir komunikacijos teorijoms, tačiau praktiškai tipologizuojant komunikacijos teorijas išsiskaidymas su problemomis, mat vienaprasmiškas vienos ar kitos teorijos lokalizavimas kurioje nors iš minėtųjų dimensijų sankirtų esant sunkiai

įmanomas¹⁹. Rosengrenas tvirtina, jog pernelyg dažnai ribos tarp ketvėto skirtingų mokyklų yra dirbtinės ir neatspindinčios realios socialinių mokslų (ypač komunikacijos mokslų) situacijos (Rosengren 1989: 25). O jei griežtos „tarpmokyklinės“ ribos yra neįmanomos, tuomet galima pasukti bendrųjų teorijų stambinimo kryptimi.

S u b j e k t y v i	Radikalaus kismo sociologija (<i>sociology of radical change</i>)		O b j e k t y v i
	<u>Radikalus humanizmas:</u>	<u>Radikalus struktūralizmas:</u>	
	Prancūzų egzistencializmas	Šiuolaikinis mediteraninis marksizmas	
	Anarchistinis individualizmas	Konfliktų teorija	
	Kritinė teorija	Rusų socialinė teorija	
	<u>Interpretacinė sociologija:</u>	<u>Dominuojanti sociologija</u>	
	Fenomenologija	[<u>funkcionalizmas</u>]:	
	Hermeneutika	Socialinių sistemų teorija	
	Fenomenologinė sociologija	Interakcionizmas ir socialinio veiksmo teorija	
		Objektyvizmas	
	Reguliavimo sociologija (<i>sociology of regulation</i>)		

2 lent. Rosengreno priimta Burello ir Morgano socialinių mokslų teorijų tipologija kaip pavyzdys komunikacijos mokslams (Rosengren 1989: 23).

Performuluodamas Burellą ir Morganą, Rosengrenas priartėja prie aptartosios įprastesnės komunikacijos moksluose tipologijos, skiriančios „dominuojančią“ ir „alternatyvią“ paradigmas. Joms įvardinti Rosengrenas renkasi platesniame socialinių mokslų kontekste paplitusią terminiją, skyrimo kriterijais jis pasitelkia tyrimo metodus – kiekybinį ir kokybinį – ir juos pagrindžiančias filosofines bei metodologines prielaidas. *Kiekybinė perspektyva* – pozityvistinė epistemologija, nomotetinė metodologija, realistinė

¹⁹ Tai liudija ir panašius, iš kitų socialinių mokslų tipologijų pasiskolintus kriterijus taikančios ir visgi su Rosengrenu tik iš dalies sutampančios Andersono ir Baymo (Anderson & Baym 2004: 592) bei Nastacia'os ir Rakow (Nastacia & Rakow 2004: 28) tipologijos.

ontologija, deterministinė antropologija; *kokybinė perspektyva* – antipozityvistinė epistemologija, ideografinė metodologija, nominalistinė ontologija, voliuntaristinė antropologija (Rosengren 1989: 26). Tačiau susipriešinimas tarp pastarųjų perspektyvų veikiau laikytinas kvazipriešprieša, mat pasak Rosengreno, šiedvi skirtingos prieigos galiausiai turėtų konverguoti į vieną, komplementaristiniais principais grįstą komunikacijos mokslų paradigimą, kurioje jos turėtų tarnauti skirtingiems tikslams (plg. Popperio atradimo ir pagrindimo kontekstus – Rosengren 1989: 28). Ir nepaisant visų nurodytų skirtumų, abiejų pagalba gaunami rezultatai turėtų sutapti (Rosengren 1989: 33). Tiesa, nėra aišku, kuriuo pagrindu šie rezultatai turėtų sutapti. Tam, kad skirtingais metodais gautieji rezultatai sutaptų, reikalinga, kad būtų sprendžiamos tos pačios problemos. Kitaip tariant, tam, kad sutaptų (ar bent jau būtų palyginami) atsakymai, reikia, kad būtų užduoti analogiški klausimai. Tačiau skirtingos komunikacijos sampratos ir jomis paremtos skirtingos komunikacijos tyrimų prieigos (kaip, beje, ir skirtingomis metodologijomis grįstos socialinių mokslų prieigos) skiriasi savo užduodamais klausimais. Pavyzdžiui, realistine samprata grįstų teorijų sprendžiama problema, kaip pranešimai veikia auditoriją, ir interpretacininkų – kaip komunikacinė bendruomenė sukuria prasmes, nors, atrodytų, liečia tą patį auditorijos ir prasmės santykio problemą, tačiau skirtingi būdai, kuriais prie šios problemos prieinama, suponuoja ir sprendimų skirtumą. Žinoma, tai nereiškia, jog šie atsakymai negali savotiškai papildyti vienas kito, tačiau komplementarumas jokių būdu nenumato nei skirtingų prieigų vieningos „įsitikinimų, vertybių, metodų ir t. t. visumos“, nei „konkrečių galvosūkių sprendimų“ modelių (Kuhn 2003: 204), iš kurių faktinio skirtingumo ir kyla skirtingi sprendžiamieji klausimai.

Remdamasis Habermaso postuluojamais trimis žmonių interesais (Rosengren 1989: 35), savo komunikacijos teorijos konvergencijos dalyvių ratą Rosengrenas išplečia iki trijų. Kokybine perspektyva grįsti tyrimai Rosengrenui atitinka emancipacinį interesą, kiekybine – techninį. Problemiškiau su praktiniu interesu. Rosengrenui šis interesas yra

„nesuinteresuotas“, nukreiptas į intersubjektyvų žinojimą *per se*, „žinojimą dėl paties žinojimo“, būdingą „filosofams“. Tyrimai, skirti šiam interesui patenkinti, vadinami pamatiniais (*basic*) (Rosengren 1989: 36). Taigi Rosengrenas įkurdina komunikacijos filosofiją viename lygmenyje su empiriniais tyrimais. Toks sprendimas ganėtinai keistas, turint omenyje tai, jog tiek kiekybinė, tiek kokybinė komunikacijos tyrimų perspektyvos yra grindžiamos tam tikromis filosofinėmis pozicijomis. Kaip ir Craigo teorijos atveju, čia vėl susiduriama su painiava, kylančia iš komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos neatskyrimo. O jei komunikacijos teorija ir komunikacijos filosofija nėra bendramatės, koks tarp jų santykis?

Atsakydamas į šį klausimą, komunikacijos teorijų tyrinėtojas Stefanus Weberis siūlo schemą, išskiriančią keletą teorizavimo lygmenų (besiskiriančių abstraktumo laipsniu, o ne vertybiniais kriterijais remiantis hierarchizuotų): paradigmu, superteorijų (*Supertheorien*), bazinių teorijų (*Basistheorien*), vidurinio lygmens teorijų (*Theorien mittler Reichweite*) (Weber 2003: 16-17, plačiau žr. ten pat: 16-21). Weberio išskiriami lygmenys ne tik nusako komunikacijos teorizavimo lygmenis ir taip adekvačiai vaizduoja patį teorizavimo procesą, jie taipogi parankūs žymint komunikacijos teorijos ir filosofijos santykį.

1. Paradigmų lygmuo – fundamentalių mokslinių pasaulėvaizdžių lygmuo, apimantis pačias fundamentaliausias mokslines prieigas, jas Weberis (2003: 17) nurodo esant dvi – gamtamokslinę ir kultūros mokslų (*kulturwissenschaftlich*). Nepaisant kai kurių žemesnių komunikacijos teorijos lygmenų artumo tiksliesiems mokslams (pvz., matematinės informacijos teorijos atveju), dėl vyraujančio tyrimų pobūdžio komunikacijos mokslas įtrauktinas į kultūros mokslų grupę²⁰.

2. Kompleksinės aukšto abstrakcijos laipsnio teorijos (S. Weberio vadinamos *superteorijomis*) siekia pateikti visuminį žinojimą apie tam tikrą

²⁰ Faktiškai tokia vokiškos mokslo tradicijos priimta tipologija yra parankesnė komunikacijos mokslams, mat joje išskiriamieji kultūros mokslai apima tiek socialinius, tiek humanitarinius mokslus ir tuo būdu išsprendžiama lietuviškoje tipologijoje išskylanti komunikacijos mokslų priskyrimo problema.

dalyką (Weber 2003: 18). Kalbant apie komunikaciją, aukšto abstrakcijos laipsnio teorija turėtų paaiškinti pačią komunikacijos galimybę, komunikacijos sistemų funkcionavimą, atsakyti į klausimus, ką reiškia komunikuoti, kas yra komunikacija? Šiame lygmenyje orientuojamasi ne į pačius komunikacijos tyrimus, bet į komunikacijos tyrimų teorinių ir metodologinių prielaidų nustatymą.

3. Bazinės teorijos – logiškai neprieštarinčių sąvokų, apibrėžimų ir modelių aibės, galimos operacionalizuoti empirinių tyrimų tikslais (Weber 2003: 19). Bazinių teorijų pavyzdžių gausu, čia turimos omenyje tokios teorijos, kaip psichoanalizė, feminizmas, semiotika, struktūralizmas ir t. t. (ten pat). Pačios remdamosi superteorijų lygmenyje sufomuluotomis prielaidomis, bazinės teorijos pagrindžia atskirus metodus, taikomus tiriant konkrečius komunikacijos atvejus.

4. Vidurinio lygmens teorijos, įsiterpiančios tarp teorijų ir empirinių duomenų ir kuriamos atsižvelgiant į duomenų diktuojamas sąlygas. Šioje schemeje vidurinio lygmens teorijos turi duomenimis grįstą generalizacijų statusą.

Paprastai vidurinio lygmens teorijos samprata siejama su sociologu Robertu K. Mertonu. Pasak jo, „vidurinio lygmens teorijos įsiterpia tarp smulkių darbinių hipotezių, kurių daugybė iškyla tyrimų metu ir visa apimančių sistematiinių pastangų išplėtoti vieningą (*unified*) teoriją, kuri paaiškintų visus stebimus socialinio elgesio, socialinės organizacijos ir socialinės kaitos reguliarumus (*uniformities*)“ (Merton 1968: 39). Tai, ką S. Weberis apibūdina kaip bazines ir superteorijas, Mertonas vadina platesnėmis metodologinėmis pozicijomis (pvz., marksizmas, funkcinė analizė, socialinis biheviorizmas, etc.), kurios aukštesniame lygmenyje dažnai yra aiškiai atskiriamos, gi vidurinio lygmens teorijose dažnai siejasi ir persidengia (Merton 1968: 43).

Kalbant S. Weberio terminais, komunikacijos teorijos nuo komunikacijos filosofijos skiriasi tuo, kuo bazinės teorijos skiriasi nuo aukšto abstrakcijos lygmens *superteorijų*. Plačiau šią skirtį pagrindžia klasikinė Maxo Weberio

perskyra tarp socialinių mokslų ir socialinių mokslų filosofijos, suformuluota debatų dėl vertybinio mokslo neutralumo kontekste.

Ginčas dėl mokslo vertybinio neutralumo dažniausiai suprantamas kaip diskusijos apie socialinių mokslų ir mokslininkų santykį su politinėmis ir/ar ideologinėmis pozicijomis. Aptardamas debatų dėl vertybinio neutralumo sklaidą, Norkus skiria tris jo etapus: pirmasis etapas – diskusijos Vokietijoje 1909–1914 m., inicijuotos Maxo Weberio, antrasis, socialinių mokslininkų bendruomenei gerokai labiau žinomas etapas yra vadinamasis *Positivismusstreit* pokarinėje vokiečių sociologijoje, ir trečioji, šiuolaikinė, postpozityvistinė, šio ginčo fazė, skelbianti, jog ne tik socialiniuose, bet moksle apskritai vertybinis neutralumas neįmanomas (Norkus 2001: 10-11, taip pat žr. Valantiejus 2004: 338-375). Pastarųjų dviejų etapų atgarsiai girdimi ir šiuolaikiniuose komunikacijos mokslų debatuose dėl dominuojančios „pozityvistinės“ paradigmos ir jos alternatyvų, šiame darbe jie buvo pasitelkti pagrindžiant kritinę komunikacijos sampratą ir kritinius socialinius mokslus apskritai. Tačiau dažnai pamiršamas pirmasis ginčo etapas, kuriame svarbios buvo M. Weberio idėjos apie mokslo vertybinio neutralumo aspektus, o būtent apie tai, jog diskusijos dėl to, kokia metodologinė nuostata prisiimtina, iš esmės taip pat yra ginčai dėl vertybių (Norkus 2001: 20).

Sekant M. Weberiu, šiame kontekste pravartu išskirti dvi vertinimo sampratas: instrumentinius vertinimus ir „galutinius“ vertinimus. „Instrumentinius vertinimus išreiškia teiginiai, kurie konstatuoja tam tikrų priemonių tinkamumą ar netinkamumą tam tikriems tikslams pasiekti, aprašo tam tikrų tikslų pasiekimo šalutines pasekmes <...>. Jie plaukia iš tam tikrų, priimtų kaip nebediskutuojama pradinė „uždavinio sąlyga“, vertinimų ir deskriptyvinių teiginių“ (Norkus 2001: 17-18). Instrumentinius vertinimus pasitelkia komunikacijos teorijos, analizuodamos konkrečius komunikacijos atvejus, pagal savo turimas metodologines nuostatas ir sąvokinį aparatą išsikeldamos klausimus, į kuriuos turi atsakyti jų tyrimai. „„Galutinių“ vertinimų sferai priklauso etikos, politikos, teisės pamatinių principų konfliktai“ (Norkus 2001:19). Ir šias socialinių mokslų teorines prielaidas

analizuoja „filosofija, kaip speciali disciplina, ir iš esmės filosofinių principų svarstymai atskirose mokslo šakose“ (Weber 1990: 79, taip pat Weber 1999: 152). Vienas iš svarbiausių pamatinių komunikacijos mokslų principų neabejotinai yra pati komunikacijos samprata, tad apie ją diskutuojama filosofijos sferoje, o ne komunikacijos teorijose, kurios, pasitelkdamos vieną ar kitą sampratą, renkasi šią sampratą atitinkančias sąvokas bei tyrimo metodus.

Būtent tame lygmenyje, kurį S. Weberis vadina superteorijų lygmeniu (faktiškai tai yra filosofijos lygmuo), sprendžiamos metodologinės mokslų problemos. O šio lygmens santykis su bazinėmis komunikacijos teorijomis, M. Weberio žodžiais tariant, yra toks: „tokį ir tokį praktinį nusistatymą su vidiniu nuoseklumu sąžiningai galima išvesti iš tokios ir tokios galutinės pasaulėžiūros pažiūros – galbūt tik iš vienos, galbūt iš skirtingų, bet ne iš tokių ir tokių kitų“ (Weber 1990: 79). Tad tarp pasirinktos bendrosios metodologinės pozicijos (kurioje svarbų vaidmenį vaidina pasirinktoji komunikacijos samprata) ir praktinio tyrimo esama tiesioginės priklausomybės. Net jei tyrimas atliekamas eklektiškais metodais, o teorija formuluojama eklektiškomis sąvokomis, ši eklektika (žinoma, jei jos autoriai reflektuoja savo veiklą) taip pat turi būti pagrįsta atitinkamomis metodologinėmis nuostatomis.

Ginčai dėl pasaulėžiūros, „protingos empirinės tikrovės tvarkos“ (*denkende Ordnung der empirische Wirklichkeit*) atradimas, išeina už socialinių mokslų kompetencijos ribų, mat socialinių mokslų priemonės nepajėgios jų nei atrasti, nei sukurti, tai esanti „socialinės filosofijos užduotis“ (Weber 1999: 150-151). Socialiniai mokslai prisiima vieną ar kitą tvarkos sampratą, vieną ar kitą iš šios sampratos plaukiančią tyrimų perspektyvą. Tokiu būdu įtvirtinamos prielaidos socialinių mokslų teorijai ir socialinių mokslų filosofijai atskirti. Kaip reziumuoja Norkus, „1) ginčų dėl vertybių [...] objektas skiriasi nuo diskusijų dėl faktų [...] objekto, ir todėl tie ginčai turi vykti skirtinguose forumuose; 2) diskusijose dėl konstitucinių mokslo (ir kitokių) vertybių bei konstitucinių normų neturime tokio tvirto pagrindo po kojomis, į kurį atsiremiamė, ginčydamiesi dėl atskirų teiginių ar konkrečių teisės normų“ (Norkus 2001: 23-24). Taigi, ginčai dėl vertybių, vykstantys S.

Weberio superteoriniame lygmenyje, yra filosofiniai, o diskusijos dėl konkrečių komunikacijos atvejų vyksta bazinių ir vidutinio lygmens komunikacijos teorijų pakopose. Skirtingų komunikacijos teorijų atstovai, stebėdami du besikalbančius asmenis X ir Y, vargu ar abejojant, jog šie yra komunikacijos dalyviai ir tarp jų vyksta komunikacijos aktas, kurį galima analizuoti, remiantis teorijoje priimtais metodais. Gi komunikacijos filosofai šioje situacijoje domėsis ne konkrečių asmenų konkrečiu pokalbiu, o klaus, pavyzdžiui, kokia šio komunikacinio akto vertė, gal komunikaciją čia deformuoja galios santykiai tarp X ir Y, ar šis komunikacijos aktas yra sėkmingas, gal X ir Y suteikia žodžiams skirtingas prasmes ir todėl jie tiesiog „nesusikalba“ ir pan. Žinoma, tai jokia būdu nereiškia, kad komunikacijos teoretikai nieku gyvu negali šių klausimų kelti. Priešingai, faktiška padėtis komunikacijos moksluose rodo, kad šie klausimai komunikacijos teoretikų dažnai ir sėkmingai keliami. Tačiau juos keldami autoriai jau nebėra komunikacijos teoretikai, o veikia komunikacijos filosofai.

Ir jei diskusijos apie konkrečius komunikacijos atvejus visuomet gali remtis faktais, tai skirtingos tyrimų metodologijos pasirinkimas tėra „nuolat kintančio intelektualinio skonio“ dalykas (Rule 1997:3), o vienokios ar kitokios pozicijos pasirinkimo pernelyg dažnai negalima racionaliai paaiškinti (Rule 1997: 25). Tyrimo metodai, teorijos sąvokos ir teoretizavimo principai turi neprieštarinai plaukti iš prisiimtosios metodologinės pozicijos, tačiau pati ta pozicija yra aksiominė. Savosios filosofinės metodologinės nuostatos prisiėmimo taip pat negalima pagrįsti tyrimo metu randamais empirinių duomenų adekvatumu, mat pastarieji duomenys renkami jau atsižvelgiant į turimas metodologines pažiūras, o ne jų padarinyje pasirenkama, kokiais principais remiantis jie buvo surinkti. Tuo būdu pamatiniai filosofiniai ginčai, kuri komunikacijos samprata „geresnė“, yra iš esmės neišsprendžiami.

Taigi, nėra tvirtinama, jog filosofija yra griežtai atribotina nuo komunikacijos teorijos ar kad tarp jų neįmanomas bendradarbiavimas. Tačiau nusakant jų dviejų santykį būtina atsižvelgti į S. Weberio pasiūlytus

komunikacijos teorizavimo lygmenis, tiek į M. Weberio pasiūlymą atskirti metodologinius ginčus nuo ginčų dėl faktų.

Kylant S. Weberio pasiūlytąja teorijos gradacija aukštyn, atsinešami empiriniai duomenys, susisteminti remiantis atitinkamo lygmens teorinėmis priemonėmis. Juo aukštesnis, abstraktesnis teorinis lygmuo pasiekiamas, juo mažiau konkretūs empiriniai duomenys svarbūs. Savo ruožtu leidžiantis S. Weberio lygmenimis žemyn, vyksta atvirkščias procesas: teorinių elementų mažėja, pirmumą teikiant empirijai.

Komunikacijos teorijos ir filosofijos diskursai glaudžiausiai susieina aukšto abstrakcijos laipsnio teorijų pakopoje, kurioje, parafrazuojant M. Weberį, komunikacijos tyrėjai nusistato savąsias tyrimų vertybes. Čia filosofinės pozicijos sukuria prielaidas, kuriomis remdamiesi teoretikai kuria pamatines komunikacijos sampratas ir modelius, atsako į klausimus, kas laikytini komunikacijos dalyviais, koks veiksmas laikytinas komunikacija ir pan. Tačiau filosofija, kaip tokia, vėlgi parafrazuojant M. Weberį, nežengia toliau nei dalyvavimas šios pakopos metodologiniuose ginčiuose. Filosofinės pozicijos nelaikytinos bazinėmis teorijomis ar, juo labiau, vidurinio lygmens teorijomis, kurias galima operacionalizuoti empirinio tyrimo tikslais. Atsižvelgdami į savo filosofiškai grįstas metodologines pozicijas, komunikacijos teoretikai, o ne į šį lygmenį nenusileidžiantys filosofai, klasifikuoja ir sistemina komunikacijos pasaulio įvykius, nustato koreliacijas, aiškina ir numato.

Apibendrinant: komunikacijos teorija siekia paaiškinti bei numatyti konkrečias komunikacijos situacijas ar sisteminti turimas empiriniais metodais gautas žinias apie konkrečius komunikacijos atvejus. Savo ruožtu komunikacijos filosofija siekia grynai teoriškai suprasti bendruosius komunikacijos principus, kuriais remiantis tiek nusakoma komunikacijos procesų svarba individų gyvenime, tiek eksplikuojamos ir pagrindžiamos komunikaciją aiškinančių teorijų vartojamos sąvokos bei komunikacijos tyrimų metodologinės priegigos.

Taigi, tiek komunikacijos sampratos, tiek komunikacijos teorizavimo metodologijos skirtumai yra bendresnių epistemologinių ir ontologinių prielaidų išraiškos. III.1 skyriuje analizuotos Craigo koncepcijos tipologijos problema yra ta, jog joje neatsižvelgiama į skirtingus komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos lygmenis. Craigo teorijoje pirmojo laipsnio teorinės prieigos atsako tiek į bendro pobūdžio klausimą, kas yra komunikacija (ar bent jau yra įmanoma tokius atsakymus iš jų „ekstrahuoti“), tiek į konkrečius klausimus apie konkrečius komunikacijos atvejus. Neatskiriant bendrojo pobūdžio teorizavimo nuo to, ką Craigas vadina praktiniu (skirtu konkrečių problemų sprendimui), nepastebima, jog dažnai kelios jo komunikacijos tradicijos yra tik vienos filosofinės tradicijos variacijos.

Kaip puikus tokio nesusipratimo pavyzdys pasitarnauja Craigo apibrėžta fenomenologinė tradicija. Net iš Craigo pateikiamos „pragmatiškai“ orientuotos jos rekonstrukcijos atrodo, kad fenomenologijai ne tiek rūpi išspręsti konkrečias kasdieniame individų gyvenime kylančias komunikacijos problemas, kiek nusakyti pamatines komunikacijos sąlygas (pvz., Craigo tvirtinimas, jog tikrai sėkminga komunikacija fenomenologams yra betarpiška, nemedijuojama jokių ženklų sistemų, betarpiškas žmogiškas kontaktas (Craig 1999: 140)). Tačiau faktiškai, užuot rūpinęsi konkrečios problemos sprendimu, fenomenologai veikiausiai susitelkia į pačią žmogaus dialogiško buvimo pasaulyje sampratą – o tai vargu ar laikytina pragmatišku komunikacijos teorizavimo projektu. Dar labiau „pragmatiškos fenomenologinės teorijos“ nenaudai liudija Craigo ir Heidi Muller sudaryto komunikacijos teorijos tekstų rinkinio „Theorizing Communication“ (Craig & Muller 2007) dalis, skirta fenomenologinei tradicijai (Craig & Muller 2007: 217-260): čia esama Husserlio (Craig & Muller 2007: 223-224), Buberio (Craig & Muller 2007: 225-238) bei Gadamerio (Craig & Muller 2007: 239-250) tekstų. O šių autorių polinkis į komunikacinių problemų sprendimą (ar net į bendresnę komunikacijos teorizavimą) kelia didelių abejonių. Tad įtraukimas į Craigo schemą teorijų, kurios nėra pasiryžusios spręsti konkrečių iškylančių problemų, bet veikiausiai domėtis fundamentaliais dalykais, bei pirmųjų ir antrųjų santykis

yra itin problemiškas (net jei ši tradicija domisi pačiomis pamatinėmis Craigo interpretacinės komunikacinės sampratos galimybėmis – o fenomenologinė komunikacijos filosofija būtent tai ir daro.).

Craigas, matyt, pritartų kito pragmatinės prieigos socialiniuose moksluose gynėjo Jameso Rule'o ironiškam pavyzdžiui, kad mechanikui, taisančiam automobilio elektros sistemą, vargu ar reikia atsižvelgti į tai, kokia yra automobilio spalva (Rule 1997: 224). Persakant pragmatinės komunikacijos teorijos kontekste: tam, kad spręstum konkrečias komunikacijos problemas, nebūtina apie komunikaciją ir jos dalyvius žinoti visko. Tačiau tas pats Rule'as pripažįsta, jog variklio sandarą automechanikui išmanyti visgi būtina (Rule 1997: 224). Filosofinės diskusijos dėl komunikacijos būtent ir nukreiptos į komunikacijos „variklio“ sandaros pažinimą, o nuo šios sandaros priklauso, kaip vyks konkrečių komunikacijos veiksmų teorizavimas.

Išvados

Šiuolaikinėje komunikacijos teorijoje ir filosofijoje vykstančios kontroversijos yra grįstos trijų filosofinių komunikacijos sampratų – realistinės, interpretacinės ir kritinės – sandūra. Būtent šiomis trimis filosofinėmis komunikacijos sampratomis remiasi šiandienų komunikacijos teorijų metodologijos ir koncepciniai aparatai. Disertacijoje ištyrus šių sampratų genezę, tarpusavio santykį bei filosofinių komunikacijos sampratų (o kartu ir pačios komunikacijos filosofijos) santykį su komunikacijos teorijomis, padarytos tokios išvados:

1. Su komunikacijos problematika susijusios filosofinės diskusijos kilo ne iš dar nuo Antikos ateinančios filosofinio domėjimosi komunikacijos problematika tradicijos (tokios tradicijos egzistavimas neturi pakankamai pagrindžiančių argumentų), o iš XIX–XX a. sandūroje Vakarų visuomenėse vykusių industrializacijos ir urbanizacijos procesų ir juos lydėjusio socialinių mokslų susiformavimo ir įsitvirtinimo bei komunikacijos priemonių (telegrafo, radijo ir t. t.) plėtos bei socialinių ir humanitarinių mokslų siekio šią plėtrą analizuoti.

2. Šiuolaikinėje kontroversijoje dalyvaujančios trys komunikacijos sampratos skirtingai nusako komunikacijos metu perteikiamų prasmų pobūdį, jų siuntėjus bei gavėjus, kanalą, kuriuo siunčiami pranešimai, ir komunikacijos efektyvumo vertinimo kriterijus. Pagrindinis jas atskiriantis bruožas, lemiantis visus likusius skirtumus, faktiškai yra komunikacijos metu perteikiamos prasmės koncepcija.

A. Realistinėje komunikacijos sampratoje nepriklausomai nuo komunikacijos dalyvių egzistuojanti prasmė lemia jos perdavimą iš siuntėjo gavėjui ir kanalo su komunikaciją iškraipančiais trukdžiais bei sėkmingo atkodavimo, kaip efektyvios komunikacijos, supratimą.

B. Interpretacinėje – prasmės priklausymas nuo komunikuojančios bendruomenės interpretacijos lemia pastarosios buvimą svarbiausiu komunikacijos veikėju, komunikacijos įtakos bendruomenės kūrimui bei interpretavimo tradicijos, kaip kanalo, supratimą.

C. Kritinėje komunikacijos sampratoje konstatuojamas kai kurių komunikacijos dalyvių siekis pajungti komunikacijos prasmes savo interesams lemia normatyvinius-emancipacinius šios sampratos siekius: atkurti komunikacinės bendruomenės narių lygybę bei įtvirtinti demokratišką naudojimąsi komunikacijos kanalais.

3. Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos santykis yra asimetriškas: komunikacijos filosofijos koncepcijos lemia komunikacijos teorijų metodologiją ir konceptualinį aparatą. Analizuojant šiuolaikiniuose komunikacijos moksluose vykstančias universalios komunikacijos teorijos paieškas aiškėja, jog konceptualizuoti universalūs komunikacijos principus gali tik į bendrųjų pagrindų paieškas orientuota komunikacijos filosofija, o ne į empirinę komunikacijos atvejų analizę nukreiptos komunikacijos teorijos ar metateorijos. Savo ruožtu komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos nedemarkavimas eklektizuoja pirmosios metodologiją ir sąvokinį aparatą, supainiojant pamatines filosofines nuostatas su iš empirinių tyrimų sekančiomis generalizacijomis.

4. Bendroji komunikacijos teorija, kaip vieningas komunikacijos mokslų pagrindas, yra negalima. Tokia teorija, vienydama skirtingus komunikacijos mokslus, visuomet remiasi viena kuria konkrečia šių mokslų objekto – komunikacijos – samprata. Tačiau vienijimas vienos iš sampratų pagrindų relevantiškai neįtraukia į tokią universalesnę komunikacijos teoriją alternatyviomis sampratomis grįstų priemonių.

Literatūra

- Adorno, Th. W. (1973) „Die Aktualität der Philosophie“, knygoje Th. W. Adorno *Gesammelte Schriften. Bd. 1: Philosophische Frühschriften*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Anderson, J. A. (1996) *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York, London: The Guilford Press.
- Anderson, J. A., Baym, G. (2004) „Philosophies and Philosophic Issues in Communication, 1995–2004“, *Journal of Communication*, Dec 2004; vol. 54(4): 589 – 615.
- Arneson, P. (2007) „Philosophy of Communication: Entering the Conversation“, knygoje P. Arneson (ed.) *Perspectives on Philosophy of Communication*, West Lafayette: Purdue University Press, p. 1-20.
- Augustinaitis, A. (1997) „Komunikacijos ir informacijos mokslai - teorinės integracijos prielaidos“. *Filosofija: mokslo darbų rinkinys*, Kaunas: Technologija, p. 80-90.
- Bachmann-Medick, D. (2006) *Cultural Turns: neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt's Enzyklopädie.
- Baert, P. (2005) *Philosophy of the Social Sciences. Towards Pragmatism*. Cambridge and Malden: Polity Press.
- Baudrillard, J. (2002) *Simuliakrai ir simuliacija*, vertė M. Daškus, Vilnius: Baltos Lankos.
- Bauer, R. A. (1959) „The State of Communication Research: Comment“, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, # 1: 14-17.
- Benjamin, W. (2005) „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje“, knygoje W. Benjamin *Nušvitimai*. Vertė L. Katkus. Vilnius: Vaga, p. 214-243.
- Bergman M. (2008) „The New Wave of Pragmatism in Communication Studies“, *Nordicom Review* vol. 29 # 2: 135-153.

- Berelson, B. (1959) „The State of Communication Research“, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, # 1: 1-6.
- Best, S., Kellner, D. (1991) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. New York: Guilford Press.
- Braybrooke, D. (1987) *Philosophy of Social Science*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, Inc.
- Carey, J. W. (2009) *Communication as Culture: Essays on Media and Society. Revised Edition*. New York and London: Routledge.
- Craig, R. T. (1989) „Communication as a Practical Discipline“, knygoje B. Dervin, L. Grossberg, B. J. O’Keefe, E. Wartella (eds.) *Rethinking Communication. Volume 1. Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, p. 97-122.
- Craig, R. T. (1999) „Communication Theory as a Field“, *Communication Theory*, vol. 9, # 2: 119-161.
- Craig, R. T. (2001) „Mending Myers, Minding My Metamodel“, *Communication Theory*, vol. 11, # 2: 231-240.
- Craig, R. T. (2005) „How We Talk About How We Talk: Communication Theory in the Public Interest“, *Journal of Communication*, vol. 55, # 4: 659 – 667.
- Craig, R. T. (2007) „Pragmatism in the Field of Communication Theory“, *Communication Theory*, vol. 17, # 2: 125-145.
- Craig, R. T., Muller, H. L. (2007) *Theorizing Communication. Readings Across Traditions*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Craig, R. T., Tracy, K. (1995) „Grounded Practical Theory: The Case of Intellectual Discussion“, *Communication Theory*, vol. 5, # 3: 248-272.
- Crowley, D., Mitchell, D. (1998) „Introduction“, knygoje *Communication Theory Today* D. Crowley, D. Mitchell (eds.), Cambridge, Oxford: Polity Press, p. 1-24.
- Dewey, J. (1929) *Experience and Nature*. London: George Allen & Unwin, Ltd.

- Dewey, J. (2001) *Democracy and Education*. University Park, PA: Penn State University Press, A Penn State Electronic Classics Series Publication.
- ECREA Philosophy of Communication Section, 2007. *Section Objectives*, prieiga internete: http://www.philosophy-of-communication.eu/documents/SectionPhC_obj.pdf [2007.09.14].
- Fay, B., Moon, J. D. (1994) „What Would an Adequate Philosophy of Social Science Look Like“, knygoje M. Martin, L. C. McIntyre *Readings in the Philosophy of Social Science*. Cambridge, Mass. And London: The MIT Press, p. 21-35.
- Gadamer, H.-G. (1999a) „Tekstas ir interpretacija“, knygoje H.-G. Gadamer *Istorija, menas, kalba* (sudarė ir vertė A. Sverdiolas), Vilnius: Baltos Lankos, p. 171-198.
- Gadamer, H.-G. (1999b) „Istoriškumas“, knygoje H.-G. Gadamer *Istorija, menas, kalba* (sudarė ir vertė A. Sverdiolas), Vilnius: Baltos Lankos, p. 210-222.
- Gadamer, H.-G. (2006) „Hermeneutinė klausimo pirmenybė“ (ištrauka iš „Tiesos ir metodo“), vertė M. Gutauskas, *Baltos Lankos* # 23, p. 188-197.
- Geertz, C. (2005a) „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, vertė A. Danielius, knygoje C. Geertz *Kultūrų interpretavimas* (sud. A. Sverdiolas), Vilnius: Baltos Lankos, p. 3-33.
- Geertz, C. (2005b) „Sumišę žanrai: socialinės minties pokyčiai“, vertė E. Platelis, knygoje C. Geertz *Kultūrų interpretavimas* (sud. A. Sverdiolas), Vilnius: Baltos Lankos, p. 52-70.
- Giddens, A. (1989) „The Orthodox Consensus and the Emerging Synthesis“ knygoje B. Dervin, L. Grossberg, B. J. O’Keefe, E. Wartella (eds.) *Rethinking Communication. Volume 1. Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, p. 53-65.
- Gitlin, T. (1978) „Media Sociology: The Dominant Paradigm“. *Theory and Society*, Vol. 6, # 2: 205-253.
- Griffin, E. (1991) *A First Look at Communication Theory*. New York: McGraw – Hill.

- Glosienė, A. (2004) „Komunikacijos ir informacijos mokslai“, knygoje G. Viliūnas (sud.) *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. Vilnius: LII leidykla.
- Grossberg, L. (1993) „Can Cultural Studies Find True Happiness in Communication?“, *Journal of Communication*, vol. 43, # 4, p. 89-97.
- Gudonienė, V. (1996). „Komunikacijos mokslas pradeda skaičiuoti savo šeštąjį dešimtmetį“, *Informacijos mokslai* 1 (4): 129-133.
- Habermas, J. (1972) *Knowledge and Human Interests*, Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1994) *Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Habermas, J. (1995a) *Theorie des kommunikativen Handelns. Band I. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1995b) *Theorie des kommunikativen Handelns. Band II. Zur kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (2002) *Modernybės filosofinis diskursas*, vertė A. Tekorius, Vinius: Alma littera.
- Hay, J. (2006) „Between Cultural Materialism and Spatial Materialism: James Carey’s Writing About Communication“, knygoje J. Packer, C. Robertson (eds.) *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., p. 29-56.
- Hall, S. (1989) „Ideology and Communication Theory“, knygoje B. Dervin, L. Grossberg, B. J. O’Keefe, E. Wartella (eds.) *Rethinking Communication. Volume 1. Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, p. 40-52.
- Hall, S. (2001) „Encoding/Decoding“, knygoje M. G. Durham, D. M. Kellner (eds.) *Media and Cultural Studies: KeyWorks*, Rev. Ed., Malden, MA: Blackwell, p. 166-176.
- Hardt, H. (1992) *Critical Communication Studies: Communication, History and Theory in America*. London and New York: Routledge.

- Hartmann, F. (2000) *Medienphilosophie*, Wien: WUV.
- Honneth, A. (1987) „Critical Theory“, knygoje A. Giddens, J. Turner (eds.) *Social Theory Today*, Cambridge: Polity Press, p. 347-382.
- Horkheimer, M. (1976a) „Traditionelle und kritische Theorie“, knygoje M. Horkheimer *Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie. Ausgewählte Essays*, Zweite Auflage, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 145 – 200.
- Horkheimer, M. (1976b) „Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie“, knygoje M. Horkheimer *Die gesellschaftliche Funktion der Philosophie. Ausgewählte Essays*, Zweite Auflage, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 270 - 290.
- Horkheimer, M., Adorno, T. W. (2006) *Apšvietos dialektika*. Vertė G. Milkelaitis. Vilnius: Margi raštai.
- ICA Philosophy of Communication Division, (2009) *Description*, prieiga internete: <http://www.icahdq.org/divisions/index.html#DIVISION9> [2009.01.22].
- James W. (Džeimsas, V.) (1995) *Pragmatizmas. Naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas*, vertė L. Rybelienė ir L. Rybelis, Vilnius: Pradai.
- Jansen, S. C. (2002) *Critical communication theory: Power, Media, Gender and Technology*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Johnson, P. (2006) *Habermas: Rescuing the Public Sphere*. London and New York: Routledge.
- Katz, E. (1987) „Communication Research Since Lazarsfeld“, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 51, Part 2: Supplement: 50th Anniversary Issue: S25-S45.
- Kloock, D., Spahr, A. (2000) *Medientheorien. Eine Einführung*. 2 Aufl. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Koženiauskienė, R. (2001) *Retorika: iškalbos stilistika. Antrasis pataisytas leidimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Krippendorff, K. (1989) „On the Ethics of Constructing Communication“, knygoje B. Dervin, L. Grossberg, B. J. O’Keefe, E. Wartella (eds.)

- Rethinking Communication. Volume 1. Paradigm Issues.* Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, p. 66-96.
- Krippendorff, K. (1994) „Der verschwundene Bote. Metaphern und Modelle der Kommunikation“, knygoje K. Merten, S. J. Schmidt, S. Weischenberg (Hrsg.) *Die Wirklichkeit der Medien*. Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 79-113.
- Kuhn, T. S. (2003) *Mokslo revoliucijų struktūra*, vertė R. Rybelienė, Vilnius: Pradai.
- Langer, R. (1999) „Towards a Constructivist Communication Theory?“. *Nordicom Information* vol. 21 # 1-2: 75-86.
- Langsdorf, L. (2007) „Calicles Parlor: Revisiting the *Gorgias* after Dwelling with Gadamer“, knygoje P. Arneson (ed.) *Perspectives on Philosophy of Communication*, West Lafayette: Purdue University Press, p. 47-59
- Lasswell, H. (1972) „The Structure and Function of Communication in Society“, knygoje W. Schramm, D. F. Roberts (eds.) *The Process and Effects of Mass Communication. Revised Edition*. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, p. 84-99.
- Littlejohn, S. W. (1999) *Theories of Human Communication. Sixth Edition*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Locke, J. (1975) *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Fontana/Collins.
- Locke, J. (2000) *Esė apie žmogaus intelektą*. Vertė R. Rybelienė. Vilnius: Pradai.
- Lovink, G. (2009) „Vokiečių medijų teorijos vieta“, vertė K. Kirtiklis, knygoje V. Michelkevičius (sud.) *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, p. 213-229.
- LR Švietimo ir mokslo ministerija, (1998) *Isakymas dėl mokslo sričių, kryptių ir šakų klasifikacijos*. Vilnius: Valstybės žinios, 1998-01-16, Nr. 6-126.
- Marcuse, H. (1964) *One-Dimensional Man*. Boston: Beacon Press.
- Margreiter, R. (2007) *Medienphilosophie. Eine Einführung*, Berlin: Parerga.
- Mažeikis, G. (2006) *Propaganda. Metodinė priemonė*, Šiauliai: ŠU leidykla.

- McChesney, R. W. (1993) „Critical Communication Research at the Crossroads“, *Journal of Communication*, vol. 43, # 4, p. 98-104.
- McLuhan, M. (2003) *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vertė D. Valentinavičienė. Vilnius: Baltos lankos.
- McQuail, D. (1994) *Mass Communication Theory: An Introduction*. Third Edition. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Meggel, G. (1997) „Theorien der Kommunikation. Eine Einführung“. Knygoje *Kommunikationstheorien – Theorien der Kommunikation* Hg. G.- L. Lueken, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 14 – 40.
- Merton, R. K. (1968) *Social Theory and Social Structure. Enlarged Edition*, New York: The Free Press.
- Michelkevičius, V. (2006), „Tarpdisciplininės komunikacijos mokslų transformacijos vokiškoje mokslo tradicijoje: medijų paradigma“, *Informacijos mokslai*, # 37: 135-143.
- Milerius, N. (2007) „Kaip galima kino filosofija?“, *Problemos* #72: 96-103.
- Myers, D. (2001) „A Pox on All Compromises: Reply to Craig (1999)“, *Communication Theory*, vol. 11, # 2: 218-230.
- Mumby, D. K. (1997) „Modernism, Postmodernism, and Communication Studies: A Rereading of an Ongoing Debate“. *Communication Theory*, vol. 7, # 1: 1-28.
- Nastacia, D. I., Rakow, L. F. (2004) „Towards a Philosophy of Communication Theories: An Ontological, Epistemological and Ideological Approach“, Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, New Orleans Sheraton, New Orleans, LA, May 27, 2004. http://www.allacademic.com/meta/p113255_index.html, žiūrėta 2009.03.25
- Norkus, Z. (1997) „I. Kantas, T. Parsonsas ir postpozityvizmas socialinėje teorijoje“, *Problemos* 51: 5-18.
- Norkus, Z. (2001) „Mokslo vertybinio neutralumo problema XX a. filosofijoje (M. Weberis, analitinė mokslo filosofija ir metaetika, kritinė teorija)“, *Problemos* # 59: 9-40.

- Pavitt, C. (1999) „The Third Way: Scientific Realism and Communication Theory“, *Communication Theory*, vol. 9, # 2: 162-188.
- Pavitt, C. (2000) „Answering Questions Requesting Scientific Explanations for Communication“, *Communication Theory*, vol. 10, # 4: 379-404.
- Peirce, Ch. S. (1934a) „How to Make Our Ideas Clear“, knygoje *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Cambridge MA: Harvard University Press, 248-271.
- Peirce, Ch. S. (1934b) „What Pragmatism Is“, knygoje *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Cambridge MA: Harvard University Press, 272-292.
- Peters, J. D. (1986) „Institutional Sources of Intellectual Poverty in Communication Research“, *Communication Research* vol 13, # 4: 527-559.
- Peters, J. D. (1988) „The Need for Theoretical Foundations: Reply to Gonzalez“, *Communication Research* vol 15, # 3: 309-317.
- Peters, J. D. (2004) *Kalbėjimas vėjams: komunikacijos idėjos istorija*, vertė P. Droblytė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Pietilä, V. (2005) *On the Highway of Mass Communication Studies*, Cresskill: Hampton Press.
- Pilotta, J. J., Mickunas, A. (1990) *Science of Communication: Its Phenomenological Foundation*, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Platonas (1996) *Faidras*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Platonas (2005) *Antrasis ir septintasis laiškas*. Vertė K. Sabolius. Vilnius: Aidai.
- Radford, G. P. (2005) *On Philosophy of Communication*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- Riesman, D. (1959) „The State of Communication Research: Comment“, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, # 1: 10-13.

- Robillard, J. 2005 „Philosophy of Communication: What Does it Have to Do with the Philosophy of Social Sciences“, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, vol. 1, # 2: 245-260.
- Rogers, E. M. (1994) *A History of Communication Study: A Biographical Approach*. New York: The Free Press.
- Rorty, R. (1982) *Consequences of Pragmatism (Essays: 1972-1980)*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rosengren, K. E. (1989) „Paradigms Lost and Regained“, knygoje B. Dervin, L. Grossberg, B. J. O’Keefe, E. Wartella (eds.) *Rethinking Communication. Volume I. Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, p. 21-39.
- Rosengren, K. E. (2000) *Communication. An Introduction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Rule, J. (1997) *Theory and Progress in Social Science*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rusch, G. (Hg.) (2002) *Einführung in die Medienwissenschaft: Konzeptionen, Theorien, Methoden, Anwendungen*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Russill, C. (2005) „Road Not Taken: William James’s Radical Empiricism and Communication Theory“, *The Communication Review*, #8: 277–305.
- Russill, C. (2006) „For a Pragmatist Perspective on Publics: Advancing Carey’s Cultural Studies through John Dewey... and Michael Foucault?!“, knygoje J. Packer, C. Robertson (eds.) *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., p. 57-78.
- Russill, C. (2008) „Through a Public Darkly: Reconstructing Pragmatist Perspectives in Communication Theory“, *Communication Theory*, vol. 18, # 4: 478-504.
- Sayer, A. (2000) *Realism and Social Science*, Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.

- Sandbothe, M. (2008) „Media and Knowledge: Some Pragmatist Remarks about Media Philosophy within and beyond the Limits of Epistemology“, *Nordicom Review* vol. 29 # 2: 93-101.
- Schiller, D. (1993) „Back to the Future: Prospects for Study of Communication as a Social Force“, *Journal of Communication*, vol. 43, # 4, p. 117-124.
- Schiller, D. (1996) *Theorizing Communication: A History*, New York: Oxford University Press.
- Schramm, W. (1959) „The State of Communication Research: Comment“, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, # 1: 6-9.
- Schramm, W. (1972) „The Nature of Communication between Humans“, knygoje W. Schramm, D. F. Roberts (eds.) *The Process and Effects of Mass Communication. Revised Edition*. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, p. 3-53.
- Shannon, C. E. (1948) „A Matematical Theory of Communication“, *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27, pp. 379–423, 623–656.
- Simonson, P. 2001. „Varieties of Pragmatism an Communication: Visions and Revisions from Peirce to Peters“, knygoje D. K. Perry (ed.) *American Pragmatism and Communication Research*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, p. 1-26.
- Sodeika, T. (2001) „Tekstas ir tikrovė: Søren Kierkegaard „pamokos“, *Darbai ir dienos* # 27: 275-296.
- Sodeika, T. (2004a) „Filosofija anapus pasakojimo teksto“, *Žmogus ir žodis* 6 t., # 4: 32-44.
- Sodeika, T. (2004b) „Текст и действительность“ *Балтийские философские чтения*, Санкт-Петербург: Изд. Санкт-Петербургского университета, p.59-75.
- Sodeika, T. (2007) *Tekstas kaip filosofinio turinio raiškos medija. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga*. Kaunas: Kauno Technologijos Universitetas.

- Sodeika, T. (2009) „Įvadas į medijų filosofiją“, knygoje V. Michelkevičius (sud.) *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, p. 40-56.
- Soderlund G. (2006) „Communication Scholarship as Ritual: An Examination of James Carey’s Cultural Model of Communication“, knygoje J. Packer, C. Robertson (eds.) *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., p. 101-116.
- Stinchcombe, A. L. (1968) *Constructing Social Theories*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Steuer, M. (2003) *The Scientific Study of Society*. Boston, Dordrecht, London: Kluwer Academic Publishers.
- Sverdiolas, A. (2006) *Apie pamėklinę būtlį*, Vilnius: Baltos lankos.
- Šaulauskas, M. P. (2000a) „Homo informaticus apžavas: du prietarai, trys svajos“, *Informacijos mokslai*, #13: 39-44.
- Šaulauskas, M. P. (2000b) „Pirmoji paskutinė dekada: tinklažmogio - homo irretitus - pradžios“ *Informacijos mokslai*, #13: 45-49.
- Šaulauskas, M. P. (2000c) „Metodologiniai informacijos visuomenės studijų profiliai“, *Problemos* # 58: 15-22.
- Šaulauskas, M. P. (2003a) „Informacijos visuomenės pastoliai: naujųjų vynmaišių beieškant“, *Problemos* # 63: 9-18.
- Šaulauskas, M. P. (2003b) „Informacijos visuomenės samprata: senųjų vynmaišių gniaužtai“, *Problemos* # 64: 64-73.
- Šaulauskas M. P. (2005) „Analitikos-hermeneutikos kontroversija: retrospekcijos bruožai“. *Darbai ir dienos* # 41: 165-180.
- Šliogeris, A. (2005a) *Niekis ir Esmas*, Vilnius: Apostrofa, I t.
- Šliogeris, A. (2005b) *Niekis ir Esmas*, Vilnius: Apostrofa, II t.
- Tereškinas, A. (2001) *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.

- Valantiejus, A. (2004) *Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: VU leidykla.
- Wallerstein, I., Juma, C., Fox Keller, E., Kocka, J., Lecourt, D., Mudimbe, V. Y., Mushakoji, K., Prigogine, I., Taylor, P. J., Trouillot, M.-R., (2002) *Atverkime socialinių mokslų gelmes. C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas*. Vertė I. Matonytė. Vilnius: Knygiai.
- Weber M. (1990) „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“, vertė Z. Norkus, *Problemos* 42: 69-82.
- Weber M. (1999) „Die »Objektivität« sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“, in: Weber, M. „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre“, Potsdamer Internet-Ausgabe, prieiga internete: <http://141.89.99.185:8080/uni/professuren/e06/a/a/ha/WL.pdf> pp. 146-214, [2008.05.26].
- Weber, S. 2003. *Theorien der Medien. Von den Kulturkritik bis zum Konstruktivismus*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Williams, R. (1990) *Culture and Society: Coleridge to Orwell*, London: Hogarth Press.
- Winthrop-Young, G. (2000) „Silicon Sociology, or, Two Kings on Hegel’s Throne? Kittler, Luhmann, and the Posthuman Merger of German Media Theory“, *The Yale Journal of Criticism*, vol. 13, # 2: 391–420.
- Winthrop-Young, G. (2006) „Cultural studies and German Media Theory“, knygoje G. Hall, C. Birchall (eds.) *NewCultural Studies: Adventures in Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 88-104.
- Wittgenstein, L. (1995) „Filosofiniai tyrinėjimai“, knygoje L. Vitgenšteinas *Rinktiniai raštai*, (sudarė ir vertė R. Pavilionis), Vilnius: Mintis, p. 113-394.
- Фурс, В. (2006) *Социальная философия в непопулярном изложении*. Вильнюс: ЕГУ